

ԱՐԱՄ ԹՈՓՉՅԱՆ

ԿԵՂԾ-ՄԵԹՈԴԻՈՍԻ «ՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ» ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

(ուսումնասիրություն և բնագրեր)

Բանալի բառեր՝ մարգարեություններ, բյուզանդական հայտնություններ, Իսմայելի որդիներ, վերջին հոռոմեական կայսեր հաղթանակ, Ստեփանոս Օրբեյան, Ստեփանոս Սյունեցի, հայերեն հատվածներ ու խմբագրություններ:

Արևելաքրիստոնեական երկրներում լայնորեն շրջանառվող ամենանշանակալի մարգարեական աղբյուրներից մեկն այս «Հայտնություն» է՝ վերագրված Լիկիայի եպիսկոպոս Մեթոդիոս Օլիմպացուն, որը քրիստոնյա սուրբ էր և բեղմնավոր հեղինակ. նահատակվել է մոտ 311 թ., Մաքսիմիոս Դայա կայսեր (310–313) ծավալած հալածանքների ժամանակ: Մեզ հասել են նրա գրվածքներից մի քանիսը՝ ամբողջությամբ, հատվածաբար կամ համառոտված, հունարեն բնագրով կամ հին սլավոներեն թարգմանությամբ, սակայն չափազանցություն չի լինի նշել, որ այդ բոլոր երկերից ավելի հանրածանոթ է մի կեղծ գործ՝ գրված Մեթոդիոսի մահից մոտ երեք ու կես դար հետո:

Չնայած Կեղծ-Մեթոդիոսին նախորդել է մի ուրիշ հայտնի մարգարեություն՝ լատիներեն «Տիբուրյան Սիբիլյան», որն արդեն բովանդակում էր բյուզանդական «հայտնությունների» հիմնական ու բնորոշ հատկանիշներից մի քանիսը, Կեղծ-Մեթոդիոսը հաստատեց մի ավելի մշակված նմուշ, և այն փոխառության ու ընդօրինակության աղբյուր դարձավ հետագա հեղինակների համար: «Տիբուրյան Սիբիլյանում», որ գրվել է IV դարի վերջին և հետագայում լրացվել ընդամիջարկություններով², հիշատակվում է «վերջին հոռոմեական

¹ Այս նյութը հրատարակության է պատրաստվել պրոֆ. Էրիկ Ռենհարտի սիրալիք օժանդակությամբ, Գրացի համալսարանի Vestigia ձեռագրագիտական կենտրոնի հայագիտական ուսումնասիրությունների ծրագրի շրջանակում: Առաջաբանը, առանց բնագրերի, որոշ տարբերություններով հրատարակվել է իբրև հոդված. տե՛ս **Արամ Թոփչյան**, «Կեղծ Մեթոդիոսի «Հայտնություն» հայերեն թարգմանությունը», *Կեսն Խաչիկյան-90. նյութեր Մատենադարանի հիմնադիր տնօրենի ծննդյան իննսունամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի (9-11 հոկտեմբերի, 2008 թ.)*, Երևան, «Նաիրի», 2010, էջ 202-212 (անգլերեն տարբերակը՝ **Aram Topchyan**, “The Armenian Version of the Apocalypse of Ps.-Methodius,” in *The Armenian Apocalyptic Tradition: A Comparative Perspective, Essays Presented in Honor of Professor Robert W. Thomson on the Occasion of His Eightieth Birthday*, ed. **Kevoork B. Bardakjian** and **Sergio La Porta**, Leiden, Boston: Brill, 2014, p. 363-378):

² **Paul J. Alexander**, *The Oracle of Baalbek: The Tiburtine Sibyl in Greek Dress*, *Dumbarton Oaks Studies* 10 (Washington DC). 1967, pp. 41-65.

կայսեր» երևակայական կերպարը. նա հաջողությամբ կովում է քրիստոնեությունից թշնամիների, տվյալ դեպքում՝ առասպելական Գոգի, Մագոգի³ ու հյուսիսից եկող մյուս «պիղծ ազգերի» դեմ և ի վերջո իր իշխանությունը հանձնում Աստծուն՝ քրիստոնյաների գերագույն պաշտպանին⁴: Կեղծ-Մեթոդիոսի համապատասխան հատվածում «պիղծ ազգերը» փոխարինված են այսպես կոչված «Իսմայելի որդիներով», այսինքն՝ արաբներով (հետագայում այդպես էին կոչվում սելջուկները, ավելի ուշ՝ օսմանյան թուրքերը և այլք⁵): Այս պատճառով Կեղծ-Մեթոդիոսի «մարգարեությունը» լայն տարածում գտավ նաև Հայաստանում՝ մի երկրում, որ մշտապես տուժել է «Իսմայելի որդիների» հարձակումներից ու տիրապետությունից: Վերջին բյուզանդական կայսեր կերպարը, որը պարտություն է մատնում իսմայելացիներին, անշուշտ գրավիչ էր հայերի համար, հետևաբար «Հայտնությունը» թարգմանվեց հայերեն, ամենայն հավանականությամբ՝ VII դարի վերջին քառորդում, հունարեն թարգմանություն ի հայտ գալուց (VII դ. վերջին քառորդում կամ VIII դ. առաջին տասնամյակում) կարճ ժամանակ անց:

Նախկինում «Հայտնություն» սկզբնագիրը համարվող հունարեն թարգմանությունը 1897 թ. հրատարակել էր ռուս գիտնական Վ. Իստրինը⁶: Համեմատելով տասնյակից ավելի ձեռագիր՝ նա եզրակացրել էր, որ երկն ունի չորս խմբագրություն և որ առաջինը հիմք է ծառայել մնացած երեքի համար: Մարգարեության բովանդակությունը ժամանակ առ ժամանակ փոխվել է և հարմարեցվել պատմական իրադարձություններին: Իստրինի հրատարակումից մոտ յոթ տասնամյակ անց հունարեն չորս խմբագրության քննական հրատարակություն է պատրաստել Անաստասիոս Լոլոսը և հրատարակել դրանք երկու հատորով՝ առաջին երկուսը 1976⁷, իսկ երրորդն ու չորրորդը՝ 1978 թ.⁸: 1898 թ.

³ Հայկական ավանդույթում Գոգի և Մագոգի մասին տե՛ս **Emeri van Donzel & Andrea Schmidt** (with a contribution by **Claudia Ott**), *Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources: Sallam's Quest for Alexander's Wall*, Leiden, Boston: Brill, 2010, pp. 38-44.

⁴ Հմմտ. **Paul J. Alexander**, "Medieval Apocalypses as Historical Sources," *American Historical Review* 73 (1968), pp. 998-1000:

⁵ Հմմտ. Նեոի մասին՝ նպիփանին վերագրված հայերեն ճառը, որտեղ ֆրիստոնյա երկրները ներխուժած մահմեդականները հիշատակվում են իբրև Քամի որդիներ ու թուրքեր. *Pseudo Epiphani's Sermo de Antichristo (Armeniaca de Fine Temporum)*, introduzione, testo critico, versione latina e note di **Giuseppe Frasson**, Venezia: S. Lazzaro, 1976, p. 14:

⁶ **В.М. Истрин**, *Откровение Мефодия Патарского и апокрифические Видения Даниила в Византийской и Славяно-Русской литературах* (Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете), том 181 и 183, Москва 1897.

⁷ Տե՛ս *Die Apokalypse des Ps.-Methodios*, herausgegeben von **Anastasios Lolos** (Beiträge zur Klassischen Philologie, herausgegeben von **Ernst Heitsch**, **Reinhold Merkelbach** und **Clemens Zintzen**, Heft 83), Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1976:

⁸ *Die dritte und vierte Redaktion des Ps.-Methodios*, herausgegeben von **Anastasios Lolos** (Beiträge zur Klassischen Philologie, herausgegeben von **Ernst Heitsch**,

Իստորինի գրքից մեկ տարի էր անցել, և լատիներեն թարգմանության հրատարակիչ էռնստ Զակուրը նրա մասին տեղյակ չէր, բայց նա առաջին անգամ կարծիք հայտնեց, թե Կեղծ-Մեթոդիոսի երկն ըստ երևույթին գրվել է ասորերեն, և ոչ հունարեն⁹: Այս վարկածը հետագայում հաստատվել է ասորերեն սկզբնագրի հայտնաբերումով՝ Վատիկանի ասորական № 58 ձեռագրում (XVI դ.): Մանրակրկիտ ուսումնասիրելով այն՝ հունարենի հետ համեմատությամբ, Միքայել Կմոսկոն¹⁰, իսկ հետագայում Պոլ Ալեքսանդրը¹¹ և Գերրիթ Ռայնինկը մի շարք համոզիչ փաստարկներով ցույց են տվել, որ գործը գրվել է ասորերեն՝ հավանաբար հյուսիսային Միջագետքում: Ավելացնենք, որ Ռայնինկը 1993 թ.¹² ասորերեն սկզբնագրի քննական հրատարակություն է պատրաստել, և մի քանի տարի անց, 1998 թ., լույս է տեսել հնագույն հունարեն ու լատիներեն տարբերակների մի նոր քննական հրատարակություն (Աերտսի և Կորտեկասսի աշխատասիրությամբ¹³): Զարմանալի է, որ չնայած «Հայտնության» հանդեպ բուն գիտական հետաքրքրությանը, քիչ ուշադրություն է դարձվել դրա հայերեն թարգմանության խնդրին:

Երկի գրություն տարբեր թվականներ են առաջարկվել, մեծ մասը՝ VII դարի երկրորդ կեսի սահմաններում: Օրինակ, Պոլ Ալեքսանդրի կարծիքով դա տեղի է ունեցել 644 և 678 թթ. միջև¹⁴: Հունարեն խմբագրությունները հրատարակության պատրաստած Անաստասիոս Լոլոսը գտնում է, որ ասորերեն սկզբնագիրը գրվել է 655 թ. և հունարեն թարգմանվել 674 թ.¹⁵, իսկ Սեբաստիան Բրոքը ենթադրում է, որ «Հայտնությունը» 690 թ. վաղ գոյություն չի

Reinhold Merkelbach und *Clemens Zintzen*, Heft 94), Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1978.

⁹ **Ernst Sackur**, *Sibyllinische Texte und Forschungen*, Halle a.d.S., 1898 (վերահրատ.՝ Torino, 1963), S. 55.

¹⁰ **Michael Kmosko**, "Das Rätsel des Pseudo-Methodius," *Byzantion* 6, 1931, SS. 273-296.

¹¹ Տե՛ս **Paul J. Alexander**, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, edited with an introduction by *Dorothy de F. Abrahamse*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984, pp. 31-33:

¹² *Die Syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius*, herausgegeben von **G.J. Reinink** (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 540-541, Scriptorum Syri 220-221), Leuven: Peeters, 1993.

¹³ *Die Apokalypse des Pseudo-Methodius. Die Ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen*, herausgegeben von **W.J. Aerts** und **G.A.A. Kortekaas** (I. Einleitung, Texte, Indices Locorum et Nominum, II. Anmerkungen, Wörterverzeichnisse, Indices) (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 569-570, Subsidia 97-98), Louvain: Peeters, 1998.

¹⁴ Հմմտ. **Paul J. Alexander**, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, pp. 24-25 (Պոլ Ալեքսանդրի աշխատությունների այս ժողովածուն րնդգրկում է նաև «Հայտնության» նրա անգլերեն թարգմանությունն ասորերեն բնագրից. pp. 36-51):

¹⁵ *Die Apokalypse des Ps.-Methodios*, herausgegeben von **Anastasios Lolos**, SS. 20-22.

ունեցել¹⁶: Անշուշտ, Կեղծ-Մեթոդիոսի «մարգարեությունը» գրվել է այն բանից հետո, երբ մահմեդականները 633-634 թթ. Սասանյան Պարսկաստանից գրավեցին Միջագետքի մեծ մասը, քանի որ հեղինակի հիմնական մտահոգությունն արաբական նվաճումներն են (ինքն էլ համարվում է հյուսիսային Միջագետքի բնակիչ¹⁷): Ավելին, կասկածից վեր է նաև, որ VII դարի վերջին «Հայտնություն» արդեն գոյություն ուներ, քանզի դրա լատիներեն թարգմանությունը պարունակող հնագույն ձեռագիրը գրվել է ութերորդ դարի սկզբին¹⁸:

Այն հանգամանքը, որ ասորերեն սկզբնագրի ի հայտ գալուց կարճ ժամանակ անց երկը թարգմանվել է հունարեն, իսկ հունարենից՝ լատիներեն ու այլ լեզուների, վկայում է «Հայտնության» արագ տարածման մասին: Շեշտելով «Հայտնություն» կարևորությունը՝ Ալեքսանդրը նշում է, որ «հայտնութենական ոչ մի երկ, որ գրվել է (հունարեն) թարգմանությունից հետո, չի խուսափել դրա ազդեցության հետքերից»¹⁹ (չնայած կեղծ-Մեթոդիոսն ինքն օգտագործել է այլ աղբյուրներ, հատկապես՝ ոչ սուրբգրային, ինչպես, օրինակ, ասորերեն «Գանձերի քարայրն» է²⁰): Թեև հայերեն թարգմանության ժամանակը ճշգրիտ որոշելու բավարար հիմքեր չկան, սակայն պետք է տրամաբանորեն այն ներառել գրվածքի՝ հյուսիսային Միջագետքից մինչև Բյուզանդական կայսրություն և նրա սահմաններից դուրս (VII դարի վերջից – VIII դարի սկզբին) տարածման միևնույն գործընթացի մեջ: Ստորև վերադառնալու ենք ժամանակի խնդրին:

Ասորերեն բնագիրը, որ զբաղեցնում է Codex Vaticanus Syrus 58-ի 18 թերթ, ունի հետևյալ խորագիրը. «Աշխարհի Տեր Աստծո օգնությամբ գրեցինք օրհնյալ տեր Մեթոդիոսի՝ եպիսկոպոսի և վկայի ճառը թագավորների հաշորդականության և ժամանակի վերջի մասին»²¹: «Հայտնությունը» պայմանականորեն բաժանում են երկու մասի. առաջին՝ այսպես կոչված «պատմական» բաժինը բովանդակում է անցյալի առասպելական պատմությունը՝ սկսած դրախտից Ադամի ու Եվայի վտարումից մինչև յոթներորդ դար, որը Կեղծ-Մե-

¹⁶ Sebastian Brock, “Syriac Views of Emergent Islam,” in *Studies on the First Century of Islamic Society*, ed. G.H.A. Juynball (Papers on Islamic History 5), Carbondale: Southern Illinois University Press, 1982, pp. 9-22 (19), A. Palmer, S. Brock & R. Hoyland, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles: Including Two Seventh-Century Syriac Apocalyptic Texts*, Liverpool: Liverpool University Press, 1993, p. 225 (Բոնֆր նշում է, որ մի ավելի վաղ թվական՝ 688/9 թ., առաջարկել է Ֆ.Խ. Մարտինեսսի իր չմատարակված թեզում) և այլն:

¹⁷ Տե՛ս Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, pp. 26-28 (բերվում են նաև նախկինում արտահայտված տեսակետներ):

¹⁸ Sackur, *op. cit.*, p. 57.

¹⁹ Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, p. 14.

²⁰ Sackur, *op. cit.*, pp. 10-16.

²¹ Տե՛ս Ալեքսանդրի թարգմանությունը՝ Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, 36-51 (36):

Թողիտուր կոչում է «յոթներորդ հազարամյակ» (այսպիսով «պատմական» մասը ներառում է նախորդ վեց հազարամյակները): Երկրորդ բաժինը, որ գրված է Ալեքսանդրի բնորոշմամբ՝ «բայի անցյալ անկատարով, որն ասորերենում մարգարեությունների ժամանակաձևն է»²², սկսվում է հավանաբար հեղինակի կյանքի օրոք տեղի ունեցած իրադարձություններից՝ արաբական նվաճումների սկզբնական շրջանից և Սասանյան թագավորության անկումից: Քանի որ հայերեն թարգմանությամբ գոյություն ունի հենց այս բաժինը, իսկ «պատմական» մասից հայերեն միայն հատվածներ են պահպանվել, համառոտակի ներկայացնենք «յոթներորդ հազարամյակի» իրադարձությունները:

Նախ Կեղծ-Մեթողիտուր «գուշակում է» պարսկական թագավորության վերացումը. այնուհետև Իսմայելի որդիները, դուրս գալով Եթրիբի (Մեդինայի) անապատից, մի վճռական ճակատամարտում հաղթելու են նաև հույներին (բյուզանդացիներին): Սա պատահելու է Աստոն կամքով՝ ոչ թե որովհետև նա սիրում է իսմայելացիներին, այլ քրիստոնյաների գործած բազմաթիվ մեղքերի հետևանքով: Դրանք նկարագրելուց հետո հեղինակը թվարկում է այն երկրներն ու երկրամասերը, որոնք պիտի նվաճվեն ու ավերվեն, իսկ նրանց բնակիչները՝ գերեվարվեն կամ սպանվեն: «Իսմայելի որդիները» ծայրահեղ դաժան են լինելու. նրանք գետնին են հավասարեցնելու բարգավաճ քաղաքներ, ոչ մեկի չեն գթալու՝ ոչ որբերին ու այրիներին, ոչ հիվանդներին, թույլերին ու ծերերին, ոչնչացնելու են ոչ միայն մարդկանց, այլև կենդանիներին ու թռչուններին, ծառեր ու անտառներ, անտանելի հարկեր են դնելու բոլորի վրա, սպանելու են քահանաներին սուրբ վայրերում, կենակցելու են նրանց կանանց հետ և այլն:

Այս մասամբ առասպելական նկարագրությունը, որ ներկայացված է որպես հայտնություն՝ աստվածաշնչյան հատվածների վկայակոչումով, որոշակի ղեպքերում արտացոլում է Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած կամ տակավին տեղի ունեցող իրադարձություններ, և Կեղծ-Մեթողիտուր գուցե եղել կամ ղեռ մնում էր դրանց մի մասի ականատեսը:

Բաժնի շարունակությունը բաղկացած է մի շարք մարգարեական տեսիլներից և պատմության հետ քիչ կապ ունի: Երբ արաբները, գուշակում է հեղինակը, պարծենան, թե քրիստոնյաների պաշտպան երբեք չի լինելու, հանկարծ մի հույն թագավոր (այսինքն՝ բյուզանդական կայսր) կարթնանա խորը քնից և հաղթական հարձակում կսկսի թշնամիների դեմ, կսպանի կամ կգերեվարի նրանց, ու կհաստատվի մեծ խաղաղության և ուրախության շրջան: Սակայն Աստված մեկ այլ պատիժ է պատրաստել ամբարիշտ մարդկանց համար. շուտով կբացվեն այսպես կոչված «հյուսիսի դռները» (կամ «Կասպից դարպասը»), որոնց հետևում Ալեքսանդր Մեծը բանտարկել էր Գոգին, Մագոգին ու մյուս «պիղծ ազգերին», և այդ մարդակեր ցեղերը դուրս կգան քրիստոնյանե-

²² Անդ. էջ 17:

րին սպանելու ու երկիրն ամայացնելու: Յոթ տարի հետո նրանց բոլորին կենսա-
 ջնջի Աստծո հրեշտակը, և այդժամ վերջին բյուզանդական կայսրը կենակվի
 Երուսաղեմում մինչև «կորստյան որդու», այսինքն՝ Նեոի հայտնվելը (որը
 «Հայտնության» մեջ հիշվող երրորդ մեծ աղետն է): Ապա կայսրը կբարձրանա
 Գողգոթա, իր թագը կդնի Սուրբ Խաչի վրա, ձեռքերը դեպի երկինք կպարզի և
 իր թագավորությունը կհանձնի Աստծուն: Այսպիսով ի կատար կածվի Սաղմոս
 ԿԸ 31-ը (հայերեն Աստվածաշնչում՝ ԿԷ 32). «Հնդիկք [Եբրայերենում՝ «Քուշը»,
 հունարենում՝ «Եթովպիան»] յառաջագոյն ձեռնտու լիցին առ Աստուած», քա-
 նի որ Կեղծ-Մեթոդիսի ծննդաբանության համաձայն՝ վերջին կայսրը սերում
 էր Եթովպիայի արքայադուստր Քուշեթից կամ Քուշից, որը նախկինում Փիլի-
 պոս Մակեդոնացու կինն էր եղել և աշխարհ էր բերել Ալեքսանդրին, իսկ հետո
 ամուսնացել էր Բյուզանդիայի հիմնադիր Բիզասի հետ: Հետագա տեսիլները
 բովանդակում են Նեոի՝ հավատացյալներին ճշմարիտ ուղուց շեղող շար գոր-
 ծերի, Երուսաղեմի տաճարում որպես Աստված նստելու և ի վերջո նրա պար-
 տություն ու Քրիստոսի երկրորդ գալստյան ժամանակ դժոխքն ընկնելու նկա-
 րագրությունը:

Ինչպես արդեն նշվեց, «Հայտնության» այս մասը՝ սկսած արաբական
 նվաճումից, թարգմանված է հայերեն (համապատասխանում է հունարեն՝ Լուր-
 սի և Աերտսի ու Կորտեկասսի հրատարակությունների XI–XIV.14 [+ VII.10]
 գլուխներին): Հայերեն հատվածը ձեռագրերում առկա է երկու տարբերակով՝
 որպես առանձին գրվածք և որպես Ստեփանոս Օրբելյանի († 1305) «Պատ-
 մութիւն նահանգին Սիսական» երկի ԼԲ գլուխ: Վերնագիրն է՝ «Տեսիլ սրբոյն
 Մեթոդի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ և վկայի, յաղագս անցելոյն, ներկայիս և
 ապառնեացն, ասացուածք յԱստվածաշունչ գրոց, զոր թարգմանեալ է Տեառն
 Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի»²³:

Առաջին հերթին պետք է պատասխանել այն հարցին, թե ով է «Սյունյաց
 եպիսկոպոս տեր Ստեփանոսը»: Հնարավոր է երկու պատասխան. կամ Օրբել-
 յանը թարգմանությունը վերագրում է VII–VIII դարերի հայտնի հեղինակ ու
 հունարենից թարգմանիչ Ստեփանոս Սյունեցուն († 735), կամ էլ նկատի ունի
 ինքն իրեն (երկուսն էլ Սյունիք գավառի եպիսկոպոսներ էին, և Օրբելյանն էլ
 երբեմն կոչվում էր Ստեփանոս Սյունեցի): Պետք է նշել, որ Տաթևի, իսկ այնու-
 հետև Գլաձորի համալսարաններում լավ կրթություն ստացած Օրբելյանը հա-
 վանաբար տիրապետում էր հունարենին: «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագի-
 տարանում «Ստեփանոս Օրբելյան» բառահոդվածի անանուն հեղինակը, օրի-

²³ Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Սիւ-
 նեաց, Քիֆլիս, Աղանեանց տպ., 1910 (Կ. Շահնազարեանցի պատրաստած երկխառնոյա-
 կի [Փարիզ, 1859] վերահրատարակոյթում), էջ 144-157:

նակ, կարծում է, թե թարգմանիչն ինքը՝ Օրբեյանն էր²⁴, մինչդեռ ուրիշ մասնագետներ, առանց հարցը քննարկելու, թարգմանությունը վերագրել են մյուս Ստեփանոսին²⁵:

ԼԲ գլուխը հետևում է Օրբեյանի գրած՝ Ստեփանոս Սյունեցու կենսագրությունը, որը հասնում է մինչև 735 թվականը՝ Ստեփանոսի եպիսկոպոսության ավարտը և նրա ողբերգական մահը: Քանի որ այս կենսագրությունը կազմում է ողջ ԼԱ գլուխը և անմիջապես նախորդում Կեղծ-Մեթոդիոսին, կարելի էր եզրակացնել, թե Օրբեյանն անկասկած նկատի ունի նույն անձին և ոչ ինքն իրեն՝ նախ պատմում է նրա կյանքը, հետո մեջբերում թարգմանությունը: Սակայն այդպես մտածելուն խանգարում է մի խոչընդոտ. Սյունեցու թարգմանությունները (Դիոնիսիոս Արեոպագոս²⁶, Գրիգոր Նյուսացու²⁷ ու Նեմեսիոսի²⁸ երկերի) պատկանում են հունաբան դպրոցին²⁹: Դրանց լեզուն հունարենի քերականությունն ու բառակազմությունն ընդօրինակող արհեստական հայերեն է: Ի տարբերություն այդ թարգմանությունների, Կեղծ-Մեթոդիոսի հատվածը հիմնականում դասական գրաբարով է՝ էպոս տարբեր Սյունեցու հունաբան թարգմանություններից (թեև այստեղ էլ կարելի է գտնել հատ ու կենտ հունաբանություններ³⁰): Մյուս կողմից, անհավանական է թվում, որ Օրբեյանն ինքը թարգմաներ ու ներմուծեր հատվածը ԼԱ և ԼԲ գլուխների միջև: Այն ոչինչ չի ավելացնում նրա պատմությանը և կարող է հեշտությամբ հանվել՝ առանց հիմ-

²⁴ Քրիստոնյա Հայաստան (հանրագիտարան), խմբ. Հովհաննես Այվազյան և ուրիշներ, Երևան, Հայկական համալսարանի գլխավոր խմբագրություն, 2002, էջ 933:

²⁵ Տե՛ս, օրինակ, Աշոտ Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, հ. 1, Երևան, ՀՀ ՊԱ, էջ 22 և Բարսեղ Սարգիսեան, «Մեծին Ներսիսի ընծայուած մարգարէութեան յոյն բնագիրն եւ անոր վերայ եղած կրկին խմբագրութիւնն», մասն 1, Բազմավէպ 50 (1892), էջ 565-571, մասն 2, Բազմավէպ 52 (1894), էջ 25-32 (27):

²⁶ *The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite*, edited by Robert W. Thomson (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 488-489, Scriptorum Armeniaci 17-18), Leuven: Peeters, 1987.

²⁷ Գրիգոր Նիսացի, Տեսութիւն ի մարդոյն կազմութիւն (Յաղագս կազմութեան մարդոյ), քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Ստեղծա Վարդանյանի, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, 2008:

²⁸ Նեմեսիոսի փիլիսոփայի Եմեսացու յաղագս բնութեան մարդոյ, Վենետիկ, ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու, 1889:

²⁹ Հունաբան հայերեն թարգմանությունների դասակարգումը տե՛ս С.С. Аревшатын, *Формирование философской науки в древней Армении*, Ереван, 1971, сс. 186-188 (2016², сс. 193-195):

³⁰ Օրինակ՝ թարգմանիչն ընդօրինակել է հին հունարենի շարահյուսությունը. «ի վերայ ուրացողացն զՏէր մեր» (*Պատմութիւն նահանգին Սիսական*, էջ 153) – ἐπὶ τοὺς ἀρνησαμένους τὸν κύριον ἡμῶν (XIII.15). Ենթակայական դերբայը՝ «ուրացողացն», օգտագործվել է հայցական հոլովով ուղիղ խնդրի հետ՝ «զՏէր», մինչդեռ հայերեն կանոնավոր բառակապակցությունը կլինի՝ «ուրացողացն Տեառն մերոյ», այսինքն՝ ենթակայական դերբայն առարկայական սեռականով խնդրի հետ:

նական շարադրանքը խաթարելու (Ա գլխի վերջում 735 թ. Ստեփանոս Սյունեցու մահից հետո Օրբեյանն իր պատմությունը շարունակում է ԼԳ գլխում հաջորդ՝ 736 թվականից, երբ, ըստ նրա, արաբները նվաճեցին Սյունիքը): Ուստի կարելի է նաև ենթադրել, թե ԼԲ գլուխը հետագա ընդմիջարկություն է Օրբեյանի «Պատմության» մեջ: Սա կարող է հաստատվել այն փաստով, որ Կեղծ-Մեթոդիոսի հատվածը հայերեն ձեռագրերում հանդիպում է նաև առանձին, Օրբեյանի երկից դուրս (առնվազն Գարեգին Զարբհանյանի նշած մեկ³¹ և Մատենադարանի երկու ձեռագրերում (ՄՄ 1487 ժէ դարի կես, և ՄՄ 2644 ժԹ դարի կես, որն իր հերթին հիշատակում է 1676 թ. ընդօրինակված՝ Կեղծ-Մեթոդիոսի հատվածը պարունակող մի չորրորդ ձեռագիր):

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ հարցի վերաբերյալ հնարավոր չէ վերջնական եզրահանգման գալ: Թվում է՝ թարգմանությունը շատ ավելի հին է, քան Օրբեյանի «Պատմությունը». ինչպես նշեցինք, Կեղծ-Մեթոդիոսը պետք է որ հայերեն թարգմանվեր VII դարի վերջին՝ հունարեն տարբերակի ի հայտ գալուց կարճ ժամանակ անց, այսինքն՝ Ստեփանոս Սյունեցու կյանքի օրոք, սակայն հայերեն հատվածի լեզվական առանձնահատկությունները թույլ չեն տալիս այն աներկբայորեն վերագրել նրան: Ավելի շուտ թարգմանությունը մեկ ուրիշի գործ է, սակայն հետագայում վերագրվել է Սյունեցուն և Օրբեյանի «Պատմության» մեջ ներմուծվել կամ հեղինակի ձեռքով, կամ էլ ավելի ուշ:

Այն ենթադրությունը, թե հայերեն թարգմանությունն արվել է հունարենից քիչ ժամանակ անց, հաստատվում է նաև հետևյալ հանգամանքով: Օրբեյանի ԼԲ գլխի համեմատությունը հունարեն չորս խմբագրությունների հետ ցույց է տալիս, որ այն մոտ է առաջին՝ հնագույն խմբագրությանը: Մի ընդարձակ հատվածի բացակայությունը հայերեն թարգմանությունից և ասորերեն սկզբնագրից (XIII.6 *ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Ἰσμαηλιτῶν* – «իսմայելացիների ձեռքերից») բառակապակցությունից հետո մինչև XIII.10 պարբերությունը ներառյալ, որտեղ հիմնականում խոսվում է հոռմեական իններորդ ինդիկտիոնի առաջին ամսվա դեպքերի մասին³²), սակայն, ստիպում է մտածել, թե այն ուշ հավելում է հունարենում³³, և որ հայ թարգմանիչն օգտագործել է մի էլ ավելի հին խմբագրություն, քան պահպանված հնագույնը:

³¹ Գարեգին Զարպհանյան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (դար Գ-ԺԳ), Վենետիկ, ի տպարանի Սրբոյն Գազարու, 1889, էջ 563:

³² Ավելի ճիշտ՝ ասորերեն բնագրում բացակայում են XIII.7-10 պարբերությունները. տե՛ս Կեղծ-Մեթոդիոսի «մարգարեական» հատվածի՝ Սեբաստիան Բրոֆի անգլերեն թարգմանության 620-րդ ծանոթագրությունը. Palmer, Brock & Hoyland, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, p. 237:

³³ Հետաքրքիր է, որ հունարեն երրորդ ու չորրորդ խմբագրությունները (որոնք առհասարակ զգալիորեն տարբեր են հայերենից) նույնպես բաց են թողնում XIII.7-10 հատվածը. տե՛ս *Die dritte und vierte Redaktion des Ps.-Methodios*, herausgegeben von Anastasios

Ամփոփելով Օրբելյանի Կեղծ-Մեթոդիոսի հատվածի մեր կարճ նկարագրությունը՝ նշենք, որ հայերեն թարգմանությունն ընդհանուր առմամբ ճշգրիտ է, սակայն թարգմանիչը համառոտել է բնագիրը՝ հաճախ բաց թողնելով բառեր, արտահայտություններ կամ ամբողջական նախադասություններ և ինքն էլ մանր հավելումներ ու տեղափոխություններ կատարելով (օրինակ, Գոգից ու Մագոգից հետո թվարկվում են մնացած քսան «պիղծ ազգերը», այդ ցանկն ու դրան նախորդող՝ եզեկիելի ԼԳ գլխի վկայակոչումը հունարեն «Հայտնության» «պատմական» բաժնի VIII.10 պարբերությունից են):

Կեղծ-Մեթոդիոսն ականջատորեն տարածված է եղել Հայաստանում տարբեր ժամանակներում: Այս առումով հետաքրքրի վկայություն է պահպանել Ֆրանցիսկյան վանական Գիյոմ դը Ռուբրուքը, որին 1253 թ. Ֆրանսիայի Լյուդովիկոս IX թագավորն առաքելությամբ ուղարկել էր մոնղոլների մեծ խանի մոտ: Կոստանդնուպոլսից Կարակորում (կենտրոնական Մոնղոլիայում) ճանապարհին վանականը 1254 թ. անցել է Հայաստանով: Նախիջևանի մոտ նա հանդիպել է մի եպիսկոպոսի, որը պատմել է նրան «երկու հայ մարգարեների» մասին՝ մեկին անվանելով «հայ նահատակ» Մեթոդիոս, ով կանխագուշակել էր Հայաստանի նվաճումը մոնղոլների կողմից, իսկ մյուսին՝ «Ակակորն» (Ագաթոն), ով նույնպես գուշակություն էր արել հյուսիսից այդ ներխուժման մասին³⁴: Այսպիսով երկու հեղինակների «Հայտնությունները» հայկական ավանդույթի մաս էին դարձել, իսկ իրենք նույնիսկ հայ էին համարվում: Ավելին, XIII դարի կեսին, 1236 թ. մոնղոլների կողմից Հայաստանի առաջին նվաճումից քիչ ժամանակ անց, տեղի բնակիչները հավատացած էին, որ մարգարեությունը հենց այդ իրադարձությունների մասին էր և որ Կեղծ-Մեթոդիոսն «Իսմայելի որդիներ» ասելով ի նկատի ուներ մոնղոլներին:

Օրբելյանի «Պատմության» ԼԲ գլուխը Կեղծ-Մեթոդիոսի հայերեն թարգմանության հիմնական վկայությունն է, բայց ոչ միակը: 1996 թ. Մայքլ Սթոունը հրատարակեց «Հարցումն» վերնագրով մի գրվածք³⁵ ՄՄ 9100 ձեռագրից, որը 1686 թ. ընդօրինակված ժողովածու է: Համեմատելով այն ասորերեն բնագրի՝ Պոլ Ալեքսանդրի անգլերեն թարգմանության հետ³⁶, նա եզրակացրեց, որ գրվածքը մասամբ հիմնված է Կեղծ-Մեթոդիոսի վրա: Այնուհետև Օրբելյանի ԼԲ

Lolos, S. 58-61: Կարելի է ենթադրել, որ դրանք էլ հիմնված են հունարեն այն կորած տարբերակի վրա, որից արվել է հայերեն թարգմանությունը:

³⁴ Guillaume de Rubrouck, *De gestis sive de moribus Tartarorum*, Recueil des voyages et des mémoires publié par la société de géographie, tome IV, Paris, 1839, p. 385 ff..

³⁵ Michael E. Stone, *Armenian Apocrypha: Relating to Adam and Eve* (Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha 14), Leiden: Brill, 1996, p. 114-134. տե՛ս նաև նույնի “The Document called Question,” *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers by M.E. Stone*, vol. 1, Leuven, Paris, Dudley, MA: Peeters, 2006, p. 237-242.

³⁶ Տե՛ս ծա՛ն. 14:

գլխում գուգահեռ ունեցող մի հատված մեջբերելով Մթոունը եկավ այն ճիշտ եզրահանգմանը, որ «Հայտնություն» հայերեն ամբողջական տարբերակ է եղել և աղբյուր ծառայել ինչպես Օրբելյանի ԼԲ գլխի, այնպես էլ «Հարցման» համար: Այժմ, վերջինս հունարեն բնագրի հետ համեմատելուց հետո, կարող ենք վստահաբար ասել, որ «Հարցումը» ամբողջովին, բացի հավանաբար գրչի ավելացրած վերջին նախադասությունից, հունարեն «Հայտնություն» «պատմական» մասի I.1–III.7 և VIII.1–10 (+ XIII.19–21) գլուխների մի համառոտված ու խմբագրված տարբերակ է: «Հարցման» անհայտ հեղինակը հավանաբար այն քաղել է ենթադրյալ ամբողջական հայերեն թարգմանությունից՝ ըստ իր նպատակների բնագիրը կրճատելով (հաճախ՝ շատ անհաջող):

Մթոունի հրապարակումից մի քանի տարի անց Թոբերտա Էրվինը գտավ նույն երկը՝ առանց «Հարցումն» վերնագրի, եղմ. 578 (ժէ դարի) ձեռագրում³⁷, որը պարունակում է XIII դարի հեղինակ Վանական Վարդապետի «Հարցմունք և պատասխանիք» երկը³⁸ (չնայած Էրվինն իր ասոսոսանքն է հայտնում, որ «Հարցմունք և պատասխանիք»-ի ավելի հին 1273 թ. եղմ .1288 ձեռագիրն իրեն անմատչելի է եղել, ամեն դեպքում նշում է, որ երուս. 587-ի բնագիրը ՄՄ 9100-ից ավելի լավն է): Այսպիսով, հայերեն Կեղծ-Մեթոդիսի I.1–III.7, VIII.1–10 (+ XIII.19–21) գլուխները Վանականի գործի մաս էին դարձել: Անհայտ է, որ մի անհայտ հեղինակ (գուցե Վանականն ի՞նքը) քաղել էր հատվածը ենթադրյալ ամբողջական հայերեն թարգմանությունից՝ համառոտելով և խմբագրելով այն (երբեմն՝ բավական անհաջող) ու հարմարեցնելով իր նպատակին: Ով էլ լինեք այդ անհայտ հեղինակը, նրա համառոտած բնագիրը մեզ է հասել առնվազն չորս ձեռագրով, քանի որ պարզել ենք, որ այն գոյություն ունի Վանական Վարդապետի «Հարցմունք և պատասխանիք»-ի մեկ այլ օրինակում, այն է՝ ՄՄ 5611 (ժԳ դ.)³⁹:

«Հարցումն»-ը բովանդակում է Կեղծ-Մեթոդիսի՝ Ադամին ու Եվային, նրանց որդիներ Աբելին ու Կայենին, նրա հաջորդներին, Սեթին ու նրա հաջորդներին, Նոյին ու նրա որդիներին, հատկապես Մոնետոնին (հայերենում՝ «Մանիտոն»), ասորերենում՝ Յոնտոն), Բաբելոնի առասպելական արքա Նեմրոդին («Նեբրոդթին»), Փիլիպոսից ու Եթովպիայի արքայազուստր Քուշեթից Ալեքսանդր Մեծի ծննդին, Ալեքսանդրիայի հիմնադրմանը, Դարեհի վախճանին և Ալեքսանդրի ձեռքով Գոգի ու Մագոգի և այլ «պիղծ ազգերի»՝ Հաբեթի սե-

³⁷ **Roberta Ervine**, “Antecedents and Parallels to Some Questions and Answers on Genesis In Vanakan Vardapet’s *Book of Questions*,” *Le Muséon* 113, 2000, pp. 417-428 (424-425).

³⁸ Սա կարող է բացատրել ՄՄ9100 ձեռագրում առկա տարօրինակ «Հարցումն» վերնագիրը, հմմտ. ամր. էջ 424–425:

³⁹ Եղմ. 1288 և 587 ձձ. մեզ մատչելի չեն եղել. փոխաբեմը սույն հրատարակության համար օգտագործել ենք ՄՄ5611-ը:

րունդների բանտարկմանը վերաբերող հատվածները (հետաքրքիր է, որ հայերենում Հաբեթը փոխարինված է Քամով, քանի որ հայերը Հաբեթին համարում էին իրենց նախնին, և ամոթալի կլինեք «պիղծ ազգերի» հետ ունենալ նույն նախահայրը): Բնագիրն այնքան փոփոխված է, որ դժվար է դատել թարգմանության որակի մասին: Կարելի է իբրև էական անճշտության օրինակ նշել, որ $\epsilon\nu$ $\tau\eta$ $\gamma\eta$ $\tau\eta\varsigma$ $\acute{\epsilon}\omega\alpha\varsigma$ («դեպի արևելքի երկիր») բառակապակցությունը թարգմանվել է որպես հատուկ անուն՝ «յժվեայն»:

Հետաքրքիր է, որ ինչպես Օրբելյանի գրքում հունարենի XIII.19 պարբերությանը համապատասխանող մասին ավելացված է եզեկիել ԼԸ-ի հիշատակումը և քսաներկու ազգերի ցանկը՝ մեջբերված հունարենի VIII.10-ից, այնպես էլ «Հարցմուն»-ի հեղինակն այստեղ ավելացրել է XIII.19–20-ից հատվածներ, որոնցում խոսվում է այդ ազգերի՝ դարպասի հետևից հայտնվելու, նրանց արգահատելի բարքերի և, ի վերջո, Աստծո հրեշտակի ձեռքով նրանց բնաջնջման մասին: Հենց այս տեղափոխված հատվածների շնորհիվ է, որ «Հարցմուն»-ը համեմատելի է Օրբելյանի երկում առկա մարգարեական բաժնին: Չնայած առաջինն զգալիորեն փոփոխված է, կան որոշ բառացի զուգահեռներ, սակայն դրանք ո՛չ հաստատում են, ո՛չ էլ հերքում, որ հայերեն երկու բաժիններն էլ սերում են նույն ամբողջական թարգմանությունից:

Պետք է անդրադառնալ հայկական ձեռագրերում պահպանված մեկ այլ գրվածքի՝ Կեղծ-Մեթոդիոսի մի շատ յուրօրինակ խմբագրության (այն իբրև աղբյուր օգտագործվել է Սուրբ Ներսեսի վարքում, որը վերագրված է X դարի հեղինակ Մեսրոպ Երեցին⁴⁰): Սա Կեղծ-Մեթոդիոսի մեկ այլ շատ տարբեր խմբագրություն է. հայերեն հին թարգմանությունն այնպես է վերամշակվել, որ շատ հատվածներ համարյա անճանաչելի են դարձել, սակայն մնացել է բառացի մի քանի զուգահեռ: Գրվածքի վերջին մասն ընդգրկված է մի XVII դարի ժողովածուում (ՄՄ 2270): Այն մոտ տասը թերթ է զբաղեցնում (169ա–179բ) և սկսվում հետևալ բառերով. «Այս յաղթութիւն քրիստոնէից է. առաջին թագաւորն արծիւն է» և այլն. Մեթոդիոսի անունը հիշատակված չէ: Շարունակության մեջ ասվում է, որ հաղթական «արծիւ» տիրակալը՝ «թագավորն հելենացւոց և հռոմեացոց, որք են ֆրոանգ», անսպասելի հարձակվում է իսմայելացիների վրա: Այս անգամ նա դաշնակիցներ ունի՝ երեք այլ թագավորներ (ակնարկվում են խաչակիրները) և Միքայել հրեշտակապետը: Իսմայելի որդիների պարտությունից և երկրի վրա խաղաղության հաստատումից հետո թագավորը հրեշտակապետի առաջնորդությամբ բարձրանում է Անտիոք քաղաքի դիմաց գտնվող բարձր լեռը: Ապա նա մեծ զորք է հավաքում և պարսիկներին հալածում մինչև Արաբիա ու եգիպտոս: Այս խմբագրությունը խաչակրաց արշա-

⁴⁰ Պատմութիւն Սրբոյն Ներսիսի Պարթեւի Հայոց հայրապետի, Սուփեբֆ հայկականֆ Զ, Վեներտիկ, տպարան Սրբոյն Ղազարու, 1853:

վանքների ակնհայտ հետքեր է կրում և հիշատակում Բյուզանդիայում Կոմնենոսների կայսերական հարստության անկումը (որը տեղի է ունեցել 1185 թ.), ուստի Սուրբ Ներսեսի վարքի վերագրումը X դարի հեղինակի, կարող է կասկած հարուցել (այլապես պետք է ենթադրել, որ գործը հետագայում ընդմիջարկություն է ենթարկվել):

Ուշադրություն արժանի է պարսիկների՝ որպես հաղթական թագավորի հետագա թշնամիների հատուկ հիշատակումը: Այն կարող է նշանակել, որ մի հայ գրվածքը խմբագրել է XVI–XVII դարերում, երբ Արևելյան Հայաստանը պարսիկների գերիշխանության տակ էր: Այս տարբերակում իսմայելացիներին հաղթող կայսրը չի համարվում վերջինը. նա առաջինն է կայսրերի վերջին խմբում, և մյուսներից ոմանք, ինչպես «արծիվը», իրենց խորհրդանշներն ունեն՝ ձի, մանգաղ, եզ և այլն: Նրանցից վերջինի օրոք, որի անունն է Տիբերիոս, հայտնվելու է Նեոբ: Տիբերիոսը հավաքելու է Սուրբ Խաչի բեկորներն աշխարհի տարբեր մասերից, վերականգնելու է այն և տանելու Գողգոթա, որտեղ Աստծուն է հանձնելու Սուրբ Խաչը, իր թագն ու հոգին:

Դեռևս 1892 և 1894 թվականներին Մխիթարյան հայր Բարսեղ Սարգիսյանը մի հոդված հրատարակեց «Բազմավէպ»-ի երկու հատորներում՝ քննարկելով այս խմբագրության մի ամբողջական օրինակ⁴¹ (հետագայում նա անդրադարձավ դրան հայ պարականոն գրականությանը նվիրված իր գրքում⁴²): Նա հաղորդում է, որ 73 էջանոց այդ գրվածքը «Ոսկեփորիկ» Ի-ի մաս է կազմում (Սարգիսյանն իր հոդվածում չի նշում ձեռագրի թիվը. միգուցե այն դեռևս համարակալված չէր): Մենք այդ «Ոսկեփորիկի» նկարագրությունը գտանք Վենետիկի ձեռագրացուցակի երկրորդ հատորում, որը նույն Բարսեղ Սարգիսյանը հրատարակել է 1924 թ.: Այն Մխիթարյան գրադարանի թիվ 259 ձեռագիրն է (հին համարը՝ 170) Ժէ-ԺԸ դարերի ընդօրինակություն: Ձեռագիրը մեզ մատչելի չի եղել, սակայն խնդրո առարկա երկից Սարգիսյանի մեջբերումների շնորհիվ, որի մեծ մասը նա համեմատում է Կեղծ-Մեթոդիոսի լատիներեն թարգմանության մի հին (1677 թ.) հրատարակության և Սուրբ Ներսեսի վարքի հետ, կարող ենք որոշ պատկերացնում կազմել դրա մասին: Այն անկասկած վերը քննարկված՝ ՄՄ 2270 ձեռագրում մասնակիորեն պահպանված խմբագրությունն է: Սարգիսյանը մեջբերում է վերնագիրը, որն սկսվում է հետևյալ բառերով. «Սուրբ հօրն մերոյ Մեթոսիոս Պատրիանոս եպիսկոպոսի»: Անվան ձևը, որն ամենայն հավանականությամբ արտացոլում է հունարենի սեռական հոլովը՝ Μεθοδίου Παταρίου, թույլ է տալիս ենթադրել, որ այս խմբագրու-

⁴¹ Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, «Մեծին Ներսիսի ընծայուած յոյն բնագիրն և անոր վերայ եղած կրկին խմբագրութիւնն», մասն 1, Բազմավէպ 50 (1892), մասն 2, Բազմավէպ 52 (1894):

⁴² Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Ուսումնասիրութիւնք Հին Կտակարանի անվաներ գրոց վրայ, Վենետիկ, տպարան Սրբոյն Դազարու, 1898, էջ 155-193:

թյունը կարող է թարգմանված լինել հունարենից՝ «Հայտնություն» հին հայերեն թարգմանությունից անկախ: Սարգիսյանը մեջբերում է նաև երկի սկիզբը, որի բառապաշարն ու շարահյուսությունը տարբեր են «Հարցումն»-ի առաջին նախադասությունից (Վնտկ. 259 «Մինչ ելին ի դրախտէն Ադամ և Եւայ, կուսք էին, և զկնի Լ ամի ելանելոյ ի դրախտէն ծնան զԿայէն զանդրանիկն և զԿալմանայ քոյրն նորա»: – «Հարցումն» « Յորժամ Ադամ և Եւա ելեալք ի դրախտէն կոյսք գոլով, յետ Լ ամի ծնան զԿայէն և զքուր նորա զՔաղբան») ⁴³:

Ավելացնենք, որ 1889 թ. տպագրված իր գրքում Զարբհանալյանը հիշատակում է Կեղծ-Մեթոդիոսի մեկ ուրիշ խմբագրություն մի ձեռագրում, որի համարն ու պահպանման վայրը չի նշում ⁴⁴: Նա մեջբերում է գրվածքի սկիզբը՝ երկու նախադասություն («Յորժամ Ադամ և Եւա ելեալ ի դրախտէն կոյսք գոլով, յետ Լ ամի ծնան զԿայէն և զքոյր նորա զՔաղբանան: Եւ յետ այլ ևս Լ ամի ծնան զՀաբել և զԱղետովբա քոյր նորա»), որոնք համապատասխանում են «Հարցումն»-ի առաջին նախադասությանը (ՄՄ 5611-ի տարբերակին): Ըստ երևույթին՝ այդ ձեռագիրը պարունակել է հին թարգմանության մի ավելի ամբողջական բնագիր (թեև հունարենի համեմատ այն նույնպես համառոտված է թվում): Մյուս կողմից, սակայն, նրա մեջբերած վերնագիրը՝ «Սուրբ հօրն մերոյ Մեթօտիոս Պատրիանոս եպիսկոպոսի...» նույնն է, ինչ որ Սարգիսյանի ուսումնասիրած՝ Վնտկ. 259 ձեռագրում: Սա կարող է նշանակել, որ Զարբհանալյանի ձեռքին մի խառը խմբագրություն էր: Դժբախտաբար, մեզ չհաջողվեց Վենետիկի ձեռագրացուցակում նման ձեռագիր գտնել:

Փորձենք ամփոփել գոյություն ունեւ Կեղծ-Մեթոդիոսի «Հայտնություն» հայերեն մի բնագիր, որը գուցե ամբողջական էր և VII դարի վերջում կամ VIII դարի սկզբում թարգմանված հունարեն հնագույն տարբերակից: Այդ թարգմանության մասին վկայում են Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմության» ԼԲ գլուխը (որ համապատասխանում է «Հայտնության» «մարգարեական» բաժնին և ձեռագրերում հանդես գալիս նաև որպես առանձին գործ) և «Հարցումն» վերնագրով երկը (ՄՄ 9100 ձեռագրում ու որպես Վանական Վարդապետի «Հարցմունք և պատասխանիք»-ի մաս), որում հատվածներ կան Կեղծ-Մեթոդիոսի «պատմական» մասից: Սույն հին բնագրից բացի, Հայաստանում շրջանառվել է «Հայտնություն» մեկ այլ՝ շատ տարբեր խմբագրություն, որտեղ խաչակրաց արշավանքների և ավելի ուշ իրադարձությունների հետքեր կան: Այն, հնարավոր է, Կեղծ-Մեթոդիոսի հին հայերեն թարգմանության XII-XIII դարերում արված խմբագրություն է, որ գուցե մասնակի փոփոխությունների է ենթարկվել XVI կամ XVII դարում: Դրա մասին վկայում են Վնտկ. 259 ու ՄՄ 2270

⁴³ Տե՛ս այս և ուրիշ զուգահեռներ սույն հոդվածի վերջում:

⁴⁴ **Գարեգին Զարպհանալեան**, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, էջ 563-564:

ձեռագրերը, ինչպես նաև՝ Սուրբ Ներսեսի վարքը (եթե Մեսրոպ երեցն իրոք վերջինիս հեղինակն է, ապա պետք է ընդունենք, որ այս խմբագրության մի ավելի հին տարբերակ էլ գոյություն է ունեցել խաչակիրներից առաջ): Վերջապես, դատելով մեզ անհայտ մի ձեռագրի մասին Զարբհանալյանի հաղորդած կցկտուր տեղեկություններից, կարող ենք ենթադրել, որ միջնադարյան Հայաստանում հայտնի է եղել նաև մի երրորդ խառը խմբագրություն: Այս եզրակացությունները վերջնական համարվելու հավակնություն չունեն: Հետագա քննությունը կարող է այլ վկայություններ բացահայտել և դյուրացնել Հայաստանում Կեղծ-Մեթոդիոսի ավանդույթի բարդ խնդրի լուսաբանումը:

Բնագրերը պարունակում են հետևյալ նյութերը.

Ա) I.1–III.7, VIII.1–10 (+XIII.19–21) ՄՄ 5611-ի (ԺԳ դ.) և ՄՄ 9100-ի (1686 թ.) հիման վրա = Stone 1996,

Բ) XI.1–XIV.14 (+VII.10)՝ Օրբելեան 1910-ի (1910⁴⁵), Օրբելեան 1861-ի (Mos 1861⁴⁶), ՄՄ 271-ի (1513 թ., համարվում է Օրբելյանի երկի պահպանված լավագույն ձեռագիրը) և ՄՄ 1487-ի (1653–56 թթ.) հիման վրա,

Գ) հայերեն ուշ խմբագրություն (մոտավորապես համապատասխանում է XIII.11 – XIV.14 գլուխներին)՝ ՄՄ 2270-ի (1661 թ.) հիման վրա:

Քանի որ երկը թարգմանված է հունարենից, տողատակում նշել ենք հայերեն ու հունարեն բնագրերի տարբերություններն ըստ Aerts & Kortekaas 1998-ի (Rec. 1) և երկրորդ խմբագրությունից (Rec. 2)՝ ըստ Lolos 1976-ի (ընդհանուր «հուն.» նշումը վերաբերում է առաջինին, իսկ անհրաժեշտության դեպքում ավելացված են այդ հրատարակության տարբերակները՝ օգտագործված ձեռագրերի նշաններով, առանձին դեպքերում էլ՝ «1-ին խմբ.» և «2-րդ խմբ.» հապավումները):

⁴⁵ Տե՛ս ծան. 23-ում բերված հրատարակության բնագիրը:

⁴⁶ Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական, ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին, Մակուա, 1861:

ԲՆԱԳՐԵՐ

Ա. I.1–III.7, VIII.1–10 (+XIII.19–21)

I (1) Յորժամ Ադամ և Եւա ելեալք ի դրախտէն կոյսք գորով, յետ Լ ամի¹ ծնան զԿայէն² և զքոյր նորա զՔաղբան³, և յետ այլ Լ ամի ծնան Հաբէլ և զԱղեբովբայ⁴ քոյր նորա⁵: (2) Եւ յետ⁶ Լ ամի⁷ սպան Կայէն զՀաբէլ⁸, և սուգ առեալ Ադամ և⁹ Եւա կոծեցան ի վերա նորա ամս ճ: Իսկ յետ ՄԼ ամի առաջին դարուն¹⁰ ծնաւ զՍէթ¹¹ այր հսկայ ի նմանութիւն Ադամայ, և Յ-երորդի առաջ-նեբորդի դարուն¹² որդիքն Կայէնի սուփէին ի կանայս եղբօր¹³ իւրեանց: (3) Գիտացեալ¹⁴ զայն¹⁵ Ադամայ, տրտմէր յոյժ¹⁶: (4) Իսկ Պ¹⁷ ամի կենացն Ադամայ տարածեցաւ¹⁸ պոռնկութիւն յորդոցն Կայէնի եղբայրասպանի¹⁹: (5) Եւ վախճա-

¹ Լ ամի // հուն. + τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐκ τοῦ παραδείσου «դրախտից նրանց դուրս գալու»:

² զԿայէն // հուն. + τὸν πρωτότοκον «անդրանիկին»:

³ զՔաղբան // հուն. Καλμάναν:

⁴ զԱղեբովբայ // հուն. Δεβόρα:

⁵ ՄՄ9100 չիք և յետ այլ Լ ամի ծնան Հաբէլ և զԱղեբովբայ քոյր նորա:

⁶ ՄՄ9100 յետ ևս:

⁷ յետ Լ ամի // հուն. τῷ δὲ ἑκατοστῷ τριακοστῷ χρόνῳ τῆς ζῶης τοῦ Ἀδάμ «Ադամի կյանքի հարյուր երեսուներորդ տարում»:

⁸ զՀաբէլ // հուն. + τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ «իր եղբորը»:

⁹ ՄՄ9100 չիք և:

¹⁰ ՄՄ9100 չիք առաջին դարուն // հուն. + ὁ ἔστιν ὁ πρῶτος αἰὼν «որն առաջին հարյուրամյակն է»: Հայերեն բնագրի «դար»-ը համապատասխանում է հունարեն χιλιάς («հազարամյակ»)-ին, իսկ αἰὼν նշանակում է «դար»՝ «հարյուրամյակ» իմաստով, ինչպես և լատիներեն թարգմանություն մեջ է (saeculum):

¹¹ ՄՄ5611 Սէթ:

¹² ՄՄ5611 դարուն և Յ-երորդի առաջներորդի դարուն // հուն. τῷ δὲ πεντακοσιοστῷ χρόνῳ «հինգհարյուրերորդ տարում»:

¹³ եղբօր // հուն. τῶν ἀδελφῶν «եղբայրների»:

¹⁴ ՄՄ9100 և գիտացեալ:

¹⁵ ՄՄ9100 չիք գայն:

¹⁶ ՄՄ5611 տրտմեցաւ յանձն // հուն. (2-րդ խմբ. չիք) + ἐν δὲ τῷ ἑξακοσιοστῷ χρόνῳ τῆς αὐτῆς <πρώτης> χιλιάδος οἴστρω ἔρωτος πορνείας αἱ τούτων κατεσχέθησαν γυναῖκες καὶ εἰς μανίαν ἐτράπησαν καὶ τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὡς γυναῖξιν ἐκέχρητο. καὶ γεγόνασιν ἀληθῶς προῦπτος αἰσχύνη τοῖς ὄρωσι, καταπορευέσασθαι τὴν αἰδῶ «նույն առաջին հազարամյակի վեցհարյուրերորդ տարում նրանց կանայք համակվեցին պոռնկական կրքով և խելագարվեցին ու իրենց այրերի հետ վարվում էին, ինչպես կանանց հետ. և տեսնողների համար դարձան բացահայտ ամոք՝ տրվելով խայտառակ անառակությամբ»:

¹⁷ ՄՄ5611 յոյժ ճ:

¹⁸ տարածեցաւ // հուն. + ἐν τῇ γῆ «երկրի վրա»:

¹⁹ ՄՄ9100 եղբայրասպանէ:

նեցաւ Ադամ ամաց Ջլ առաջին դարուն, և յետ այսորիկ որոշեցան²⁰ ի միմեանց ազգքն Սէթայ յազգէն Կայէնի, և եհան Սէթ զազգն իւր զլերամբն²¹ յանդիման դրախտին: Իսկ Կայէն և իւր ազգն բնակեցան ի դաշտին²², յոր²³ եղբայրասպանութիւն գործեցաւ²⁴:

II (1) Իսկ ի Խ-երորդ²⁵ Բ դարուն²⁶ յարեան²⁷ շարարուեստք²⁸ յորդոցն Կայէնի. Յորալ²⁹ և Թողիկէլ³⁰ որդիք Ղամեքայ կուրի, սպանողի³¹ զԿայէն, որոց տիրեալ Բանսարկուն շփոթեաց, որ³² զամենայն երգեցողական արուեստ յարմարեցին³³: (2) Իսկ Պ-երորդի³⁴ ամին³⁵ Բ դարուն առաւել³⁶ բորբոքեցան պոռնկութիւնք³⁷ ի բանսարկուէն³⁸ Կայէն³⁹, քան զազգն որ յառաջ քան զնոսա, զի⁴⁰ զօրէն անասնոց անխտիր խառնակէին⁴¹, արուագիտութեամբ վարէին⁴²: (3) Իսկ⁴³ ի Ջ-երորդի ամին⁴⁴ Բ դարուն յաւել ևս շար⁴⁵ Բանսարկուն տալ պատե-

²⁰ ՄՄ9100 որոշեցան ազգն:

²¹ ՄՄ5611 լերամբն:

²² ՄՄ5611 չիք Իսկ Կայէն և իւր ազգն բնակեցան ի դաշտին:

²³ ՄՄ9100 չիք յոր // հուն. + θεήλατον «աստվածաւաճ»:

²⁴ գործեցաւ // հուն. (2-րդ խմբ. չիք) + τῶ δὲ τεσσαρακοστῶ χρόνῳ τοῦ Ἰάρεδ ἐπληρώθη ἡ πρώτη χιλιὰς ἤγουν ὁ πρῶτος αἰὼν «Հարեղի քառասուներորդ տարում լրացավ առաջին հազարամյակը կամ առաջին դարը»:

²⁵ Իսկ ի Խ-երորդ // հուն. τῶ δὲ τριακοσιοστῶ τεσσαρακοστῶ χρόνῳ τοῦ Ἰάρεδ, ἤγουν «Իսկ Հարեղի երեք հարյուր քառասուներորդ տարում, այն է»:

²⁶ ՄՄ9100 չիք Իսկ ի Խ-երորդ Բ դարուն:

²⁷ ՄՄ5611 յարար:

²⁸ ՄՄ9100 շար արուեստարք // հուն. + ἄνδρες, ποιητοὶ καὶ παράνομοι, πάσης ἀνομίας πλήρεις «այրեր՝ շար ու անիրավ, լի ամեն տեսակ անօրենությունք»:

²⁹ Յորալ, հմմտ. հուն. R' Ιουβήλ // DG' Ιουβήθ:

³⁰ ՄՄ9100 Թողիկէլ, հմմտ. հուն. Θουλουκίη | հավանաբար սրանք «Յովբէլ»-ն ու «Յովբալ»-ն են (Ծննդ. Գ 20-21), ըստ տարածված մի ավանդութեան՝ նրանց հայր Ղամեքը սպանեց Կայէնին (տե՛ս Stone, 120, n. 7):

³¹ ՄՄ9100 զսպանողի:

³² ՄՄ9100 որոց:

³³ ՄՄ9100 արմարեաց:

³⁴ ՄՄ5611 Ըճ-երորդի ամին // հուն. πεντακοσιοστῶ «հինգհարյուրերորդ»:

³⁵ ՄՄ5611 չիք ամին:

³⁶ ՄՄ5611 առաւելեալ:

³⁷ պոռնկութիւնք // հուն. ἐπὶ τῇ ἀθέσμῳ πορνείᾳ πάντες οἱ ἄνθρωποι «բոլոր մարդիկ անօրեն պոռնկությունք»:

³⁸ ի բանսարկուէն // ἐν τῇ παρεμβολῇ «ճամբարում». քարգմանությունն աղավաղված է:

³⁹ ՄՄ9100 Կայէնէ:

⁴⁰ ՄՄ9100 և:

⁴¹ ՄՄ9100 չիք խառնակէին:

⁴² անխտիր խառնակէին, արվագիտութեամբ վարէին // հուն. ἀλλήλοις ἐπέβαινον, ἐπὶ μὲν τοὺς ἄρρενας τὸ θῆλυ, ἐπὶ δὲ τὸ θῆλυ τὸ ἄρρεν «միմյանց վրա էին բարձրաճում այրերը կանանց, կանայք՝ այրերի»:

⁴³ ՄՄ9100 չիք Իսկ:

⁴⁴ ՄՄ5611 չիք ամին | ի Ջ-երորդի ամին // հուն. τῶ δὲ ἑπτακοσιοστῶ ἔτει τῆς τοῦ Ἰάρεδ ζωῆς ἦτοι ἐν τῇ «Իսկ Հարեղի կյանքի յոթհարյուրերորդ տարում, այն է»:

⁴⁵ շար // հուն. + καὶ ὀλέθριος «և կոռուսաբեր»:

րազմ՝ մերձեցուցանել⁴⁶ զուստերսն⁴⁷ Սեթայ ի դստերսն Կայէնի⁴⁸: Եւ մղեալ ընկեց զհակայսն զորդիսն⁴⁹ Սեթայ ի խորխորատ մեղաց: Եւ բարկացեալ Տեանն Աստուծոյ և⁵⁰ ի կատարել Բ դարուն, եղև շրհեղեղն⁵¹:

III (1) Ի Ռ-երորդի ամին⁵² կենաց Նոյի, յամի ժԲ-երորդի Գ դարուն⁵³, յետ ելանելոյ ի տապանէն շինեցին որդիքն Նոյի շինուած⁵⁴ յարտում երկրին⁵⁵, զոր անուանեցին Ռամնոն⁵⁶ ըստ անուան⁵⁷ ելոցն ի տապանէն անուանց⁵⁸ Ը-ից⁵⁹: (2) Իսկ ի Ջ⁶⁰ ամին⁶¹ Նոյի ծնաւ⁶² որդի ըստ նմանութեան իւրոյ, և անուանեցին զանուն նորա⁶³ Մանիտոն⁶⁴: Եւ կացեալ ամս ճ⁶⁵, որդւոյն իւրոյ Մանիտոնի ետ⁶⁶ ինչս և առաքեաց զնայ յովեայն: (3) Եւ յետ վախճանելոյն Նոյի ՈՂ ամի երրորդ դարուն⁶⁷, ելին⁶⁸ որդիքն Նոյի և շինեցին աշտարակ յերկրին Սենայար⁶⁹, և անդ խառնակեցան լեզուք⁷⁰: (4) Իսկ Մանիտոն⁷¹ յովեայն մինչև ցծովն, որ

⁴⁶ մերձեցուցանել // հուն. πορνείας προσάψαι «պոռնկությամբ մերձեցնալ»:

⁴⁷ ՄՄ9100 զորդիս:

⁴⁸ ՄՄ9100 չիք Կայէնի:

⁴⁹ զորդիսն, հմմտ. հուն. 2-րդ խմբ. ἐκ τῶν υἱῶν «որդիներից» // հուն. 1-ին խմբ. չիք:

⁵⁰ ՄՄ5611 չիք և:

⁵¹ շրհեղեղն // հուն. + καὶ ἡφανίσθη πᾶσα ἡ πρώτη δημιουργία τε καὶ διάπλασις «և անհայտացավ ողջ առաջին արարչագործությունն ու ստեղծագործությունը»:

⁵² ՄՄ5611 չիք ամին:

⁵³ ՄՄ9100 ԲԺ-ան երկրորդուն | Ի Ռ-երորդի ամին կենաց Նոյի, յամի ժԲ-երորդի Գ դարուն // հուն. + καὶ τῷ ἑξακοσιοστῷ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς ζωῆς τοῦ Νῶε «Նոյի կյանքի վեց հարյուր տասներկուերորդ տարում»:

⁵⁴ շինուած // հուն. + νέον «նոր»:

⁵⁵ ՄՄ9100 յերկրին արտում շինուածս:

⁵⁶ Ռամնոն // հուն. Θάμνον. հմմտ. ասորերեն սկզբնագրի՝ Ալեքսանդրի անգլերեն թարգմանության մեջ (Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, 37). “Temanōn, because of the name of those eight [temanē] souls that survived in the world.”

⁵⁷ անուան // հուն. + τοῦ ἀριθμοῦ «թվի»:

⁵⁸ անուանց // հուն. ψυχῶν «հոգիների»:

⁵⁹ ՄՄ9100 ի տապանակէն անուանուացուեանց:

⁶⁰ ՄՄ9100 ԹՃ:

⁶¹ ի Ջ ամին // հուն. τῷ δὲ ἑκατοστῷ ἔτει τῆς τρίτης χιλιᾶδος «երրորդ հազարամյակի հարյուրերորդ տարում»:

⁶² ՄՄ9100 ծնաւ Նոյ:

⁶³ ՄՄ9100 անուանեաց զնա:

⁶⁴ Մանիտոն, հմմտ. հուն. R Μονίτων // հուն. հիմնական բնագիր՝ Ιώνητον:

⁶⁵ կացեալ ամս ճ // հուն. τῷ δὲ τριακοστῷ χρόνῳ τῆς τρίτης χιλιᾶδος «երրորդ հազարամյակի երեքհարյուրերորդ տարում»:

⁶⁶ ՄՄ9100 ետ որդոյ իւրոյ Մանիտոնի:

⁶⁷ ՄՄ5611 ի Ղ ամի:

⁶⁸ ելին // հուն. + ἐκ τῆς ἐφ᾽ αὐτῆς γῆς «արևելյան երկրից»:

⁶⁹ ՄՄ5611 երկիրն Սենարա:

⁷⁰ խառնակեցան լեզուք // հուն. + καὶ διεμερίσθησαν ἐπὶ πρόσωπου πάσης τῆς γῆς «և բաժանվեցին երկրի երեսով մեկ»:

⁷¹ ՄՄ5611 Մանիտոնի. հմմտ. հուն. R Μονήτων // հուն. հիմնական բնագիր՝ Ιώνητος:

կոչի Արեգ Գաւառ⁷², աստանօր ել⁷³ և բնակեցաւ անդ: (5) Այս Մանիտոն⁷⁴ առ շնորհք յԱստուծոյ իմաստութեան, որպէս⁷⁵ զարուեստ աստեղագիտութեան: Առ նա երթեալ Ներքովթայ⁷⁶ առնոյր խորհուրդ ի նմանէ⁷⁷: Այս Ներքովթ⁷⁸ նախ թագաւորեաց ի վերայ երկրի: (6) Իսկ Ղ-երորդի⁷⁹ ամի Դ⁸⁰ դարուն շինեցաւ Բաբելոն մեծ և թագաւորեաց ի նմայ Ներքովթ: Եւ յետ այսորիկ արարին որդիքն Քամայ⁸¹ իւրեանց թագաւոր, որում անուն էր Պոնտիպոս: Ղ⁸² ամի Դ դարուն⁸², Գ ամի թագաւորութեան Ներքովթայ, առաքեաց արս իմաստունս⁸³ յորդուցն Աբեդի, ճարտարապետս⁸⁴: Եւ երթեալ⁸⁵ առ Մանիտոն⁸⁶, շինեցին նմա քաղաք, և կոչեաց զնա Մանիտոն⁸⁷ ըստ յորչորջման իւրոյ⁸⁸: (7) Եւ էր խաղաղութիւն⁸⁹ ի մէջ Մանիտոնի⁹⁰ և Ներքովթայ⁹¹:

VIII (1) Լուր⁹² ստուգապէս զհարդ⁹³ Դ թագաւորութիւնք զուգեցան՝

Եթովպացիք, Մակեդոնացիք, Հոռմայեցիք, Հելենացիք⁹⁴, զոր ետես Դանիէլ Դ հողման⁹⁵: (2) Քանզի Փրիլպպոս⁹⁶ Մակեդոնացի⁹⁷ առ իւր կին զՔուսիդ⁹⁸

⁷² ՄՄ5611 արեգաւառ // հուն. + ἔνθα ἡ ἀνατολή γίνεται τοῦ ἡλίου «այնտեղ Ժառնու է արևը» (2-րդ խմբ. չիք):

⁷³ ՄՄ5611 ել Քանան:

⁷⁴ Մանիտոն, հմմտ. հուն. R Μονήτων // հուն. Ἰώνητος:

⁷⁵ որպէս // հուն. ὅς πρῶτος ... ἐφεύρατο «որն առաջինը ... հայտնագործեց»:

⁷⁶ Ներքովթայ // հուն. + ὁ γίγας καὶ παιδευθείς «որը հսկա էր և կրթված» (2-րդ խմբ. չիք):

⁷⁷ ի նմանէ // հուն. + ἐφ' ᾧ βασιλεῦσαι αὐτόν «քե ինքը որտեղ պիտի թագավորի»:

⁷⁸ Ներքովթ // հուն. + τῶν ἡρώων ἐτύγγανεν τῶν τέκνων τοῦ Σήμ, καὶ αὐτὸς «Սեմի հերոս որդիներից էր. և սա»:

⁷⁹ ՄՄ9100 իններորդ. // հուն. τῷ δὲ ἑπτακοσιοστῷ ἐνενηκοστῷ ἔτει «յոթ հարյուր իննսուներորդ տարում»:

⁸⁰ Դ // հուն. τρίτης «երրորդ»:

⁸¹ ՄՄ9100 որդիքն Քամայ արարին:

⁸² Ղ⁸² ամի Դ դարուն // հուն. καὶ τῷ ἑπτακοσιοστῷ ἐνενηκοστῷ ἐνάτῳ χρόνῳ τῆς τρίτης χιλιᾶδος «երրորդ հազարամյակի 799-րդ տարում»:

⁸³ ՄՄ5611 իմաստուն. հմմտ. հուն. Ἐδυνατοῦς καὶ ἐπιστήμονας «հզոր ու գիտուն» // հուն. δυνατοῦς «հզոր»:

⁸⁴ ճարտարապետս // հուն. σοφοὺς πάνυ τεχνίτας καὶ ἀρχιτέκτονας «հույժ իմաստուն արհեստավորների և ճարտարապետների»:

⁸⁵ ՄՄ9100 երթալ // հուն. κατήλθον εἰς τὴν ἐῶαν γῆν «իջան արևելյան երկիրը»:

⁸⁶ առ Մանիտոն // հուն. πρὸς Ἰώνητον (R Μονήτονα) τὸν υἱὸν Νῶε «Նոյի որդի Յոնիտոնի (Մոնիտոնի) մոտ»:

⁸⁷ ՄՄ9100 չիք շինեցին նմա քաղաք, և կոչեաց զնա Մանիտոն:

⁸⁸ ՄՄ5611 չիք ըստ յորչորջման իւրոյ:

⁸⁹ խաղաղութիւն // հուն. + πολλή ἐπὶ τῆς βασιλείας «մեծ թագավորությունում»:

⁹⁰ Մանիտոնի // հուն. Ἰώνητου:

⁹¹ ՄՄ5611 չիք և էր խաղաղութիւն ի մէջ Մանիտոնի և Ներքովթայ // հունարեն բնագրի մի գրաւի հատված (III.7-VII.2, էջ 84-106) թարգմանված չէ:

⁹² Լուր // հուն. + τοίνυν αὐθις «արդ կրկին»:

⁹³ ՄՄ9100 զի արք:

⁹⁴ Հելենացիք // հուն. + αὐταὶ εἰσιν «արանք են» (2-րդ խմբ. չիք):

⁹⁵ Դ հողման // հուն. + τῆς ὑπ' οὐρανόν ... συσσειόντας τὴν μεγάλην θάλασσαν «երկնի տակ... որոնք ցնցում էին մեծ ծովը», հմմտ. Դան. է 2-7:

⁹⁶ Փրիլպպոս // հուն. + Ἀλεξάνδρου πατῆρ «Ալեքսանդրի հայրը»:

⁹⁷ Մակեդոնացի // հուն. + ἦν καὶ «կար և»:

⁹⁸ ՄՄ5611 Քուսիդ, հուն. Χουσήθ:

դուստր Փաղայ⁹⁹ արքայի եթովպացոց, յորմէ ծնաւ Աղեքսանդրոս¹⁰⁰. և իբրև զգեղեցիկ ոմն ըստ Ոլոմպիէ անուանեցան¹⁰¹: (3) Սա շինեաց զԱղեքսանդր¹⁰² և թագաւորեաց ի նմա¹⁰³ ամս ժԲ¹⁰⁴: Սա¹⁰⁵ սպան զԴարեհ¹⁰⁶ և¹⁰⁷ տիրեաց աշխարհաց, քաղաքաց¹⁰⁸ և միաւորեաց զերկիրն շուրջանակի¹⁰⁹ մինչև ի ծովն, որ կոչի Արեգ Քաղաք¹¹⁰, և անդ¹¹¹ տեսեալ ազգս պիղծս¹¹² և դժվարատեսակս: (4) յՈրդոցն Քամայ¹¹³, որ ուտէին¹¹⁴ զսողունս և զամենայն¹¹⁵ զազրալի¹¹⁶ ճրճիս¹¹⁷, զճանճս¹¹⁸, զմկունս, զկատուս, զօձս¹¹⁹, և զմարմինս մեռելոց ոչ թաղէին այլ ուտէին: (5) Զայս¹²⁰ տեսեալ Աղեքսանդրու, ապա խորհեցաւ¹²¹ շտալ թոյլ բնա-

⁹⁹ Փաղայ // հուն. Φώλι:

¹⁰⁰ Աղեքսանդրոս // հուն. Ἰ Ελλήνων τύραννος γεγωνός «որը դարձել էր հույների բռնակալը»:

¹⁰¹ ՄՄ5611 ընդ Ոլոմպիադ անուանեցաւ | և իբրև զգեղեցիկ ոմն ըստ Ոլոմպիէ անուանեցան հատվածը հունարենում չկա::

¹⁰² զԱղեքսանդր = հուն. G // հիմնական բնագիր + τὴν μεγάλην «մեծ»:

¹⁰³ ՄՄ5611 չիք ի նմա:

¹⁰⁴ ԺԲ = հուն. 2-րդ խմբ. δώδεκα // 1-ին խմբ. δέκα καὶ ἑννέα «ասանիներ»:

¹⁰⁵ Սա // հուն. + κατελθὼν εἰς τὴν ἑῴαν «իջնելով արևելյան երկիրը»:

¹⁰⁶ ԳԴարեհ // հուն. + τὸν Μηδον «մարին»:

¹⁰⁷ ՄՄ5611 չիք և:

¹⁰⁸ ՄՄ9100 չիք քաղաքաց | աշխարհաց, քաղաքաց // հուն. χωρῶν καὶ πόλεων πολλῶν «բազում երկրների ու քաղաքների»:

¹⁰⁹ միաւորեաց զերկիրն շուրջանակի // հուն. περιενόστησε τὴν γῆν καὶ κατήχθη «շրջանցեց երկիրն ու իջավ»:

¹¹⁰ Արեգ Քաղաք // հուն. ἡλίου χώρας «արևի երկիր»:

¹¹¹ ՄՄ9100 աստանօր:

¹¹² ՄՄ9100 պիղծոյ:

¹¹³ յՈրդոցն Քամայ // հուն. εἰσι τῶν υἱῶν Ἰαφέθ ἀπόγονοι, ὧν τὴν ἀκαθαρσίαν θεασάμενος ἔμυσάχθη «կան Հաբեթի որդիների հետնորդներ, որոնց անմաքությունը տեսնելով նա զզվեց»:

¹¹⁴ որ ուտէին // հուն. ἦσθιον οὖν ἅπαντες αὐτῶν καθαροειδῶς «նրանցից բոլորը անմաքուր ձևով ուտում էին»:

¹¹⁵ զսողունս և զամենայն // հուն. չիք:

¹¹⁶ զազրալի // հուն. + καὶ κίβδηλα «և անմաքուր»:

¹¹⁷ ՄՄ5611 ճիբս | ճիբս = հուն. R κόνωπας // հիմնական բնագիր κύνας «շներ»:

¹¹⁸ զճանճս // հուն. չիք:

¹¹⁹ զօձս // հուն. + νεκρῶν σάρκας, ἀμβλώματα, ἐκτρώματα, ἔμβρυα μήπω τελείως ἀπαρτισθέντα ἢ τινα τῆς διαπλάσεως ἀποσώζοντα χαρακτῆρα, καὶ ταῦτα κτηνῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἅπαν εἶδος θηρίων ἀκαθάρτων «մեռածների մարմիններ, վիժվածներ, դեռևս կատարելապես չձևավորված և կազմավորման կերպարանք պահպանած սաղմեր. և դրանք՝ ընտանի կենդանիների, ինչպես նաև ամեն տեսակ անմաքուր զազանների»:

¹²⁰ զայս // հուն. + ὑπ' αὐτῶν ἐναγῶς μυσαρῶς γενόμενα «որ նրանց ձեռքով արվել է անիծյալ ու այլանդակ ձևով»:

¹²¹ խորհեցաւ // հուն. δεδουκῶς «վախեցնելով»:

կիլ նոցայ յերկրի սրբում¹²² և պղծել զնայ¹²³ գարշելի գործովք իւրեանց: Խնդրեաց յԱստուծոյ սրտի մտօք և¹²⁴ ժողովեաց զամենեսեան զնոսա.¹²⁵ զկանայս նոցա և զմանկունս նոցա¹²⁶: (6¹²⁷) Եւ զհետ մտեալ¹²⁸ վարեաց զնոսայ մինչև¹²⁹ ի ծագս հիւսիսոյ¹³⁰, որոյ ոչ գոյ մուտ¹³¹ յարևելից մինչ ի մուտս արևու և ոչ այլ ուստեք այսր մտանել¹³²: (7) Վաղվաղակի խնդրեաց¹³³ յԱստուծոյ, և¹³⁴ լուաւ աղօթից նորայ և հրամայեաց երկուց լերանց, որ յորշորջին Չոլք¹³⁵ Հիւսիսոյ¹³⁶, և մերձեցան¹³⁷ ի միմեանս կանկունս¹³⁸ ԲԺ: (8) Եւ յարեարեաց անդ դրունս պղնձիս և ծեփեաց զնա տեսակաւ ինչ անլուծանելիս¹³⁹, զի թէ խորհեսցեն¹⁴⁰ լուծանել երկաթով, մի կարասցեն, և եթէ հրով կամեսցին այրել, ոչ կարասցեն: Զի սա և զհուր¹⁴¹ շիջուցանէ, զի բնութիւն տեսակի այսորիկ¹⁴² ընդ կործանմամբ երկաթով ոչ անկանի և ոչ ընդ լուծմամբ¹⁴³ հրոյ¹⁴⁴, զի ամենայն դիւային մտածութեան¹⁴⁵ յաղթէ¹⁴⁶: (9) Զայս այժմ

¹²² ՄՄ5611 յերկիրն:

¹²³ ՄՄ9100 պղծեալն նոքա:

¹²⁴ ՄՄ5611 չիք և | և = հուն. R // հուն. հիմնական բնագիր + προστάξας «հրամայելով»:

¹²⁵ ՄՄ9100 զնոսա և:

¹²⁶ ՄՄ5611 չիք նոցա // հուն. + καὶ ἀπαξιαπλῶς πάσας τὰς παρεμβολὰς αὐτῶν «և անհասարակ նրանց բոլոր համբարները»:

¹²⁷ Հմմտ. հուն. [8].6¹:

¹²⁸ զհետ մտեալ // հուն. + ἐκ τῆς ἐώας γῆς «արևելքի երկրից»:

¹²⁹ մինչև // հուն. ἕως οὗ εἰσῆχθησαν ἐν «մինչև որ մտան»:

¹³⁰ ՄՄ5611 հիւսուսի:

¹³¹ մուտ // հուն. + οὐτε ἕξιδος «ոչ էլ ելք»:

¹³² ՄՄ5611 չիք այսր մտանել | այսր մտանել // հուն. δι' ἧς τις πρὸς αὐτοὺς ἢ εἰσέλθη ἢ ἐξέλθη «որի միջով մեկը նրանց մտտ մտներ կամ դուրս գար»:

¹³³ ՄՄ5611 վաղվաղակի այսր մտանել ընտրեաց | խնդրեաց. = հուն. R // հուն. հիմնական բնագիր + ὁ Ἀλέξανδρος «Ալեքսանդրը»:

¹³⁴ Եւ // հուն. + κύριος ὁ θεός «Տեր Աստված»:

¹³⁵ ՄՄ9100 ցոյք | Չոլք // հուն. Μαζοί «կրծեր»:

¹³⁶ ՄՄ5611 հիւսուսոյ:

¹³⁷ ՄՄ5611 մերձեցան մինչև:

¹³⁸ ՄՄ5611 մանկունք:

¹³⁹ ՄՄ9100 անտեսանելի | անլուծանելիս // հուն. 1-ին խմբ. ἀσυγκίτη «^հ» // հուն. 2-րդ խմբ. ἀσύγχυτον «անխառն»:

¹⁴⁰ ՄՄ9100 խորհիցեն:

¹⁴¹ ՄՄ9100 վասն զի հուր:

¹⁴² տեսակի այսորիկ // հուն. τοῦ ἀσυγκίτου ἐστιν «^հ»:

¹⁴³ ՄՄ9100 չիք երկաթով ոչ անկանի և ոչ ընդ լուծմամբ:

¹⁴⁴ ընդ կործանմամբ երկաթով ոչ անկանի և ոչ ընդ լուծմամբ հրոյ՝ բառացի թարգմանություն է հունարենից՝ οὐτε σιδήρου ὑφίσταται τὴν κατάλυσιν, οὐτε πυρὸς τὴν διάλυσιν:

¹⁴⁵ դիւային մտածութեան // հուն. + καὶ ἐπινοίας ἐώλους τε καὶ κενάς «և հնացած ու սին մտքեր»:

¹⁴⁶ ՄՄ9100 հանապարհաց յաղթէ մտածութեանց:

զգարշելի ազգս՝ շարարուեստութեամբ հարեալ և այսպիսի անմարդութեամբ վարժեալ, խաբանեաց¹⁴⁷, որպէս զի մի¹⁴⁸ կարասցեն¹⁴⁹ բանալ դրունս գայտսսիկ¹⁵⁰: (10) Ըստ մարգարէին Եզէկիէլի¹⁵¹, թէ՛ «յԱւուրս յետինս ի կատարածի աշխարհի¹⁵² ելցեն Գովք և Մագովք յերկիրն Իսրայէլի»¹⁵³, որ են ազգք և թագաւորք¹⁵⁴ ԻԲ¹⁵⁵, զորս արգել Աղեքսանդրոս ի ծագս տիեզերաց¹⁵⁶, որ են այսոքիկ. Գովք և Մագովք, Անիգ և Անագիք¹⁵⁷, Քենարաս և Քեփար¹⁵⁸, Փոտինացիք, Մնիւացիք¹⁵⁹, Ղողինացիք, Փազիացիք¹⁶⁰, Ջարմատեանք, Եքեզիսք, Սարմատք, Թեփրացիք, Քանեհացիք, Արմազարդք, Գամիրարք, Մարդակերք, Ազիք, Ալանք, Փոզոսին, որ կոչին Շանագլուխք, Աթարբակացիք¹⁶¹ և Ասղատքացիք¹⁶²:

¹⁴⁷ ՄՄ5611 անմարդութեան վարժանեալ խափանէ | զգարշելի ազգս շարարուեստութեամբ հարեալ և այսպիսի անմարդութեամբ վարժեալ, խաբանեաց // հուն. ἐναγῆ καὶ κίβδηλα καὶ μυσαρῳάτα ἔθνη πάσαις ταῖς μαγικαῖς κακοτεχνίαις κέχρηνται, καὶ ἐν τούτοις αὐτῶν ῥυπαρὰν καὶ ἀπάνθρωπον, μᾶλλον δὲ λέγειν μισόθεον, κατήργησε γοήτειαν «ἀνίθῳյա և անմաֆուս ու ամենախայտառակ ազգերը կիրառում են ամեն մոգական շարավեստություն և այդու բանեցնում կեղտոտ ու անմարդկային, ավելին ասեմ՝ աստվածաստաց կախարդություն»:

¹⁴⁸ ՄՄ5611 մի զօրացեալ նոցա:

¹⁴⁹ մի կարասցեն // հուն. + μήτε πυρὶ μήτε σιδήρῳ ἢ τινι ἑτέρῳ ἐπινοία «ոչ հրով, ոչ երկաթով, ոչ էլ որևէ այլ հնարով»:

¹⁵⁰ դրունս գայտսսիկ // հուն. + καὶ ἀποδράσαι. (10) ἐν δὲ τοῖς ἑσχάτοις καιροῖς «ու փախչել: (10) Իսկ վերջին ժամանակներում»:

¹⁵¹ Ըստ մարգարէին Եզէկիէլի // հուն. κατὰ τὴν τοῦ Ἰεζεκιὴλ προφήτειαν τὴν λέγουσαν «ῥυσσ Եզէկիէլի մարգարէության, որն ասում է»:

¹⁵² ՄՄ9100 յետնումն ի կատարածիս:

¹⁵³ յԱւուրս յետինս... Իսրայէլի. հմմտ. Եզէկ. ԼԸ:

¹⁵⁴ ՄՄ5611 քագաւորութիւնք:

¹⁵⁵ ՄՄ5611 ԻԳ. Թվարկված ազգերը փաստորեն 23-ն են:

¹⁵⁶ ՄՄ9100 չիք զորս արգել Աղեքսանդրոս ի ծագս տիեզերաց // հուն. τοῦ βορρᾶ «հյուսիս»:

¹⁵⁷ Անիգ և Անագիք // հուն. 1-ին խմբ. Ἀούγ καὶ Ἀγήγ // 2-րդ խմբ. Ἀνώγ καὶ Γήγ:

¹⁵⁸ Քենարաս և Քեփար // հուն. 1-ին խմբ. Ἀχενάζ καὶ Διφάρ // 2-րդ խմբ. Ἀκελιάξ καὶ Διάφαρ:

¹⁵⁹ Փոտինացիք, Մնիւացիք // հուն. 1-ին խմբ. Φωτιανοὶ καὶ Λίβιοι // 2-րդ խմբ. Φωτιανοὶ καὶ Λεβαῖοι:

¹⁶⁰ Ղողինացիք, Փազիացիք // հուն. 1-ին խմբ. Εὔνιοι καὶ Φαριζαῖοι καὶ Δεκλημοί // 2-րդ խմբ. Ἐυναῖοι, Χαριζαῖοι, ὁ Δεκελμοῖ:

¹⁶¹ Եֆեզիսք, Սարմատք... Աթարբակացիք // հուն. 1-ին խմբ. καὶ Ζαρμάται καὶ Θηβλαῖοι καὶ Ζαρματιανοὶ καὶ Χαχώνιοι καὶ Ἀμαζάρθαι καὶ Γαρμίαρδοι καὶ ἀνθρωποφάγοι οἱ λεγόμενοι Κυνοκέφαλοι καὶ Θάρβιοι καὶ Ἄλανες καὶ Φισολονίκιοι καὶ Ἀρκναῖοι // 2-րդ խմբ. Δερματιανοί, Ζελματιανοί, Χαναταῖοι, Ἀμαχάρ, Τηγάρ, Βιαδαῖοι, ἀνθρωποφάγοι οἱ λεγόμενοι κυνοκέφαλοι, Θαρβιοί, Ἄλανοί, Φισολονίκιοι, Ἀρσινάριοι:

¹⁶² ՄՄ9100 ոչ կամեցայ գրել անուանֆս փիս. Գովք և Մագովք ... Ասղատքացիք / Ասղատքացիք // հուն. 1-ին խմբ. Ἀσαλτήριοι // 2-րդ խմբ. Ἀσαντάριοι + οὗτοι οἱ εἴκοσι δύο βασιλεῖς καθεστήκασιν ἐμφρούριοι ἔνδον τῶν πυλῶν, ὧν Ἀλέξανδρος ἔπηξεν «Այս քսաներկու քագավորները բանտարկված մնացին դռներից ներս, որոնք կողպել էր Ալեքսանդրոսը»:

XIII (19) Յայնժամ բացցին¹⁶³ դրունք հիւսիսոյ¹⁶⁴ յանկարծակի, և ելցեն ազգք¹⁶⁵ փակեալք ի ներքուստ, և սասանեսցի ամենայն¹⁶⁶ երկիր յերեսաց նոցա¹⁶⁷: Եւ ընդոստեալ¹⁶⁸ մարդիկ փախիցեն¹⁶⁹ ի լերինս, յայրս և ի փապարս¹⁷⁰, և ապականեսցին¹⁷¹ բազումք, և ոչ ոք իցէ, որ թաղիցէ զնոսայ: (20) Քանզի ելեալք ի հիւսիսոյ ազգք¹⁷² ուտիցեն զմարմինս մարդկան¹⁷³ և ըմպիցեն զարիւն գազանաց¹⁷⁴, և ոչ կացցէ ընդդէմ նոցա երկիր¹⁷⁵: (21) Եւ յետ է-եկի մի¹⁷⁶ ամաց, ի¹⁷⁷ հասանել նոցա ի քաղաքն Յոպպէ, առաքէ Տէր զօրավար իւր և հարցէ զնոսա¹⁷⁸:

¹⁶³ ՄՄ5611 բացցեն:

¹⁶⁴ ՄՄ5611 հիւսուսոյ:

¹⁶⁵ ազգք // հուև. αἱ δυνάμεις τῶν ἐθνῶν «ազգերի զորքերը»:

¹⁶⁶ ՄՄ9100 չիք ամենայն:

¹⁶⁷ յերեսաց նոցա = հուև. ἀπὸ προσώπου αὐτῶν // ՄՄ5611 առաջի նորայ:

¹⁶⁸ ՄՄ5611 ընդոստել:

¹⁶⁹ փախիցեն // հուև. + καὶ κρύψωσιν ἑαυτοὺς «և կրպնվեն»:

¹⁷⁰ Հմմտ. եբր. ԺԱ 38. «յԱնապատի մոլորեալք և ի լերինս, և յայրս, և ի փապարս երկրի» // հուև. + καὶ ἐν τοῖς μνημείοις «և գերեզմաններում»:

¹⁷¹ ՄՄ9100 յանապատս ելցեն // հուև. + φόβῳ «վախից»:

¹⁷² ՄՄ9100 չիք ազգք:

¹⁷³ ՄՄ5611 զմարմին մարդոյ:

¹⁷⁴ զարիւն գազանաց // հուև. + ὥσπερ ὕδωρ καὶ ἐσθίουσι τὰ ἀκάθαρτα καὶ τοὺς ὄφεις καὶ σκορπίους καὶ πάντα τὰ μυσάρα καὶ βδελυκτὰ θηρία καὶ τὰ ἐρπετὰ τὰ ἔρποντα ἐπὶ τὴν γῆν τὰ τε κτηνώδη καὶ τὰ νεκρὰ σώματα καὶ τὰ ἐκτρώματα τῶν γυναικῶν. Καὶ σφάξουσι νήπια καὶ παράσχωνται ταῖς μητρᾷσιν αὐτῶν καὶ ἐψήσουσι τὰ κρέα αὐτῶν καὶ κατέδονται αὐτὰ καὶ φθεροῦσι τὴν γῆν καὶ μιάνωσιν καὶ ἀφανίσωσιν αὐτὴν καὶ «որպէս շուր. և ոստելու են անմաքուր բաներ՝ և օձեր ու կարիճներ և ամեն զգլելի ու պիղծ կենդանիներ և գետնի վրա սողացող սողուններ և մեռած մարմիններ և կանանց վիժածը, և սպանելու են մանուկների ու տարու իրենց մայրերին և եփելու են նրանց միսն ու ոստելու են այն, և ապականելու են երկիրն ու ավերելու այն և»:

¹⁷⁵ ոչ կացցէ ընդդէմ նոցա երկիր // հուև. οὐδεὶς ἔσται ὁ δυνάμενος στήναι ἐναντίον αὐτῶν «չի լինի ոչ ոք, ով կարողանա դիմակայել նրանց»:

¹⁷⁶ ՄՄ9100 չիք է-եկի մի:

¹⁷⁷ ՄՄ5611 չիք ի:

¹⁷⁸ ՄՄ9100 + սրով, և ի փառս Աստուանայի երթիցեն: Ի՛՛՛ քազաուրք ընդ բուաբ արկեալ Աղէկաւանդրու. և գրեալ ի կամարին, թէ յորժամ անցանէ յետին դարէն ՊԿ ամ, անկանի դրուս. այս հրամանաւն Աստուծոյ // հուև. + ἐν μία ῥοπή καιροῦ. Καὶ μετὰ ταῦτα καταβήσεται ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων καὶ κατοικήσει ἐν Ἱερουσαλήμ ἐβδομάδα χρόνων καὶ ἡμισυ καὶ ἐν τῷ πληρώματι τῶν δέκα καὶ ἡμισυ χρόνων φανήσεται ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας «մի ակնբարբում: Եվ դրանից հետո հոռմեացիների քազավորը կիջնի և բնակոյրյուն կհաստատի Երուսաղեմում յոթ ու կես տարի, և տասն ու կես տարին լրանալուն պէս կհայտնվի կորստյան որդին»:

Բ. XI.1–XIV.14 (+VIII.10)

Տեսիլ սրբոյն Մեթոդի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ և՛ վկայի, յաղագս անցելոյն², ներկայիս և ապառնեացն, ասացուածք յԱստուածաշունչ գրոց, զոր քարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի

XI (1) Ի վերջնում դարի՝³ արմատաքի խլեսցի թագաւորութիւն Պարսից: Ելցե՛⁴ զօրականն Իսմայէլի՝⁵ յանապատէն Եթրիբայ՝⁶ և՛ ժողովեսցէ՝⁸ զԳաբաւոն՝⁹: (2) Անդ լիցի ասացեալն ի մարգարէէն Եզեկիէլէ. «Կոչեաց՝¹⁰ զգազանս անապատի և զթռչունս երկնից և հրաւիրեաց զնուիրեաց զնվեցարուք և եկայք՝¹¹, զի զենումն մեծ զենցի ձեզ: Կերայք՝¹² զմարմիննումրաց և արբէք զարիւն սկարաց՝¹³: (3) Յայս Գաբաւոն՝ ի Գաբեթ՝¹⁴, անկցին զորաւորք Հռոմայեցոց՝¹⁵ յորդոց Իսմայէլի՝¹⁶, զոր օրինակ նոքա սպանին զգորաւորսն Եբրայեցոց և Պարսից՝¹⁷:

¹ ՄՄ6271 չիք և:

² ՄՄ1487, ՄՄ6271 անցեալ:

³ Ի վերջնում դարի // *հուն.* + ἤτοι τῆ ἑβδομῆ, ἐν αὐτῇ «այսիքն՝ յորներորդում, որի ժամանակ»:

⁴ Ելցե // *հուն.* καὶ ἐν αὐτῇ ἐξελεύσεται «և այդ ժամանակ դուրս կգա»:

⁵ զգորականն Իսմայէլի // *հուն.* 1-ին խմբ. τὸ σπέρμα τοῦ Ἰσμαήλ «Իսմայէլի սերունդը», *ինչպէս ասորերենում. տե՛ս Alexander, The Byzantine Apocalyptic Tradition*, p. 44 և *Palmer, Brock & Hoyland, The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, p. 230:

⁶ Եթրիբը Մեդիան է:

⁷ և // *հուն.* + ἐξιόντες «դուրս գալով»:

⁸ Ժողովեսցէ // *հուն.* συναχθήσονται ὁμοθυμαδόν «հավաքվելու են միաբան»:

⁹ զԳաբաւոն // *հուն.* Γαβαώθ (R Γαβαών) τὴν μεγάλην: «Գաբաւոն»-ը (Γαβαών) *Գաբիթան է՝ այն հայտնի ճակատամարտի վայրը, որի ժամանակ 636 թ. արաբները պարտության մատնեցին բյուզանդական բանակին (հայտնի է նաև որպէս Յարմուկի ճակատամարտ՝ Հորդանանի վտակ Յարմուկի անունով): Ձեռագրերի «ժողովեսցէ զԳաբաւոն» ընթերցումը կարելի է բացատրել կամ աղավաղումով, կամ էլ այն փաստով, որ թարգմանիչը Գաբաւոնն ընկալել է որպէս ցեղանուն:*

¹⁰ Կոչեաց // *հուն.* σὺν ἀνθρώπου, κάλεσον «մարդու որդի, կանչի՛ր»:

¹¹ Եկայք // *հուն.* BDR δεῦτε «դե» // G ἴδετε «տեսե՛ք»:

¹² T1910, Mos1861 կերայք, կերայք:

¹³ Հմմտ. Եզեկ. ԼԹ՝ 17-18. «Եւ դու որդի մարդոյ՝ այսպէս ասէ Տէր. Ասա դու ցամենայն հաս թոշունս, և ցամենայն գազանս դաշտի. Ժողովեցարոմ և եկայք, ժողովեցարոմ յամենայն կողմանց երկրի ի զենումն իմ զոր ես զենի ձեզ՝ զենումն մեծ ի վերայ լեռանց Իսրայէլի, կերէք միս և արբէք արիւն. կերէք զմիս սկայից, և արբէք զարիւն իշխանաց երկրին»:

¹⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271 յայս Գաբաւոն ի Գաբեթան // *հուն.* ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ Γαβαώθ (R Γαβαών):

¹⁵ ՄՄ1487 ի Հռոմացոց, ՄՄ6271 ի Հռոմացոց // *հուն.* Ἑλλήνων, τουτέστι τῶν Ῥωμαίων «հույների, այսիքն՝ հռոմեացիների»:

¹⁶ յորդոց Իսմայէլի // *հուն.* ἐν στόματι μαχαίρας «արի սայրից»:

¹⁷ Պարսից // *հուն.* οὕτω καὶ αὐτοὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας ὑπὸ τοῦ σπέρματος Ἰσμαήλ, ὃς ἐπικέκληται ὄναγρος «այդպէս և իրենք կընկնեն արի սայրից Իսմայէլի սերնդի ձեռքով, որը կոչվում է վայրի էջ»:

Քանզի սրտմտութեամբ և բարկութեամբ առաքեսցէ յերկիր¹⁸ ի վերայ մարդկան և անասնոց և գազանաց, անտառի և¹⁹ տնկոց²⁰ և ամենայն պտղաբեր տեսակի: (4) Եւ եղիցի գալուստ նոցա խրատ անողորմ, և երթիցեն առաջի նոցա չորք հարուածք²¹ կործանումն, կոխումն և ապականութիւն և աւերումն: (5) Ասաց Մովսէս ցորդիսն Իսրայէլի²². «Ոչ, զի սիրէ զձեզ Տէր Աստուած, տանի²³ յերկիրն աւետեաց ժառանգել զնա, այլ վասն անօրէնութեան բնակչաց նորա»²⁴: Այսպէս և²⁵ զորդիսն Իսրայէլի՝ ոչ, զի սիրէ զնոսա Տէր Աստուած, տայ նոցա²⁶ զօրութիւն աւերել²⁷ զերկիրս²⁸ քրիստոնէից, այլ վասն անօրէնութեանն որ լինի²⁹, և վտանգ այսպիսի³⁰ ոչ եղև նոցա³¹ և ոչ այլ լինիցի երբէք³²: (6) Քանզի³³ զգեցուին արք հանդերձ շնացողաց³⁴ և որպէս կանայք պոռնիկք³⁵ զարդարէին զանձինս իւրեանց: Նոյնպէս և կանայք կային ի փողոցս և ի հրապարակս քաղաքաց յանդիման. «Եւ փոխանակեցին³⁶ զբնական պէտս յանբնականն»³⁷, որպէս ասէ աստուածային առաքեալն. նոյնպէս և կանայք³⁸: (7)

¹⁸ առաքեսցէ յերկիր // հուն. ἀποσταλήσονται ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς «կառավելն ամբողջ երկրի երեսով»:

¹⁹ Mos1861 ի:

²⁰ տնկոց // հուն. + ἐπὶ τὰς λόχμας (R չիք) «մացառուաների վրա»:

²¹ T1910, Mos1861 հարուածք չորք // հուն. + ἐπὶ τῆς γῆς «երկրի վրա»:

²² Ասաց Մովսէս ցորդիսն Իսրայէլի // հուն. λέγει γὰρ ὁ θεὸς τῷ Ἰσραὴλ διὰ Μωϋσέως «Ասաված ասում է Իսրայէլին Մովսէսի միջոցով»:

²³ T1910, Mos1861 տանել:

²⁴ Հմմտ. Բ Օրին. Թ 5. «Քանզի ոչ վասն արդարութեան քն և ոչ վասն ամբոնութեան սրտի քն մտանես ժառանգել զերկիրն նոցա, այլ վասն անաւելնութեան ազգացն այնոցիկ Տէր Աստուած քն սատակեաց զնոսա յերեսաց քնոց»:

²⁵ T1919 չիք և:

²⁶ T1910, Mos1861 չիք նոցա:

²⁷ աւերել // հուն. κρατῆσαι «տիրանալ»:

²⁸ T1910 երկիրս, ՄՄ1487, ՄՄ6271 երկրիս:

²⁹ վասն անօրէնութեանն որ լինի // հուն. τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἀνομίαν ὑπ' αὐτῶν γινομένην «նրանց գործած մեղքի և անօրէնութեան պատճառով»:

³⁰ T1910 այլ այսպիսի | վտանգ բառն ավելացրել է թարգմանիչը՝ մեկնաբանելով ὁμοία («նման բաներ») գոյականաբար կիրառված ածականը:

³¹ ՄՄ1487 չիք նոցա (ՄՄ6271 գրված ու շնչված):

³² երբէք // հուն. ἐν ὅλαις ταῖς γενεαῖς «բոլոր սերունդներում»:

³³ Քանզի // հուն. τί γάρ «քանզի ինչո՞ւ»:

³⁴ Mos1861 հանդերձս | զգեցուին արք հանդերձ շնացողաց // հուն. ἐνεδιδύσκοντο οἱ ἄνδρες ἐκ τῶν μοιχαλίδων γυναικῶν καὶ προϊσταμένων ἐσθῆτων «այրերը հագնում էին շնացող ու պոռնիկ կանանց զգեստներ»:

³⁵ ՄՄ1487 կանայք պոռնիկս T1910, ՄՄ6271 կանայս պոռնիկս // հուն. καθάπερ γυναικες... καὶ «ինչպէս կանայք ... և»:

³⁶ Mos1861 փոխանակեցին:

³⁷ Հմմտ. R չիք. | հմմտ. Հռոմ. Ա. 26. «Ձի էգք նոցա փոխանակեցին զպէտս բնականս ի պէտս անբնականս»:

³⁸ Mos1861 չիք նոյնպէս և կանայք // հուն. + ταῦτα ἅπερ καὶ οἱ ἄνδρες ἔπραττον «անում էին այն, ինչ և տղամարդիկ»:

եւ մտանէին առ մի կին հայր և որդի համանգամայն, և ամենայն եղբայր և ազգային առհասարակ³⁹: Վասն որոյ և իմաստունն Պօղոս նախ քան զժամանակն աղաղակեաց՝ ասելով. «Վասն այնորիկ մատնեաց զնոսա յախտ անարգութեան գործել զանարժանս, զի էգբ նոցա փոխանակեցին զպէտս բնականս. նոյնպէս և արուացն թողեալ զբնական պէտս՝ իգութեանն բորբոքեցան ցանկութեամբ ի միմեանս. արուք ընդ արուս⁴⁰ զխայտառակութիւն գործէին, որ պարտ էր մոլորութեան նոցա՝ յանձինս⁴¹ իւրեանց ընդունէին»⁴²: (8) Արդ, վասն այսորիկ մատնեաց զնոսա Աստուած ի ձեռս բարբարոսաց, յորոց անկցին ի մեղս և ի ժահահոտութիւն, և պղծեցին կանայք նոցա ի պղծոց, և արկցեն վիճակս ի վերայ նոցա որդիքն Իսմայէլի: (9) Եւ մատնեցին Պարսք յապականութիւն⁴³, և ի սուր անկցի Կապադովկիա⁴⁴ և յաւերումն և բնաւին⁴⁵ ի գերութիւն: (10) Սիկիլիա եղիցի անապատ, և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն և ի սպանումն⁴⁶: (11) Ելադայ⁴⁷ յապականութիւն⁴⁸ և ի գերութիւն⁴⁹, Հոռոմք⁵⁰ ի փախուստ դարձցին, և կղզիք ծովու՝ յաւերումն, և բնակիչք նորա սրով և գերութեամբ կորիցեն: (12) Հայք ի փախուստ դարձցին և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն: Եգիպտոս և⁵¹ Արևելք և Ասորեստան ընդ լծով և ընդ նեղութեամբ⁵² անկցին: Ծառայեցու-

³⁹ առհասարակ // հուն. + ἡγνοοῦντο γὰρ ὑπὸ τῶν ἑταιρίδων «ճանգի արհամարհվում էին ազատ բարբի տեր կանանցից»:

⁴⁰ ՄՄ1487, ՄՄ6271 արուս:

⁴¹ Mos1861 յանձինս նոցա:

⁴² Հմմտ. Հռոմ. Ա. 26-27. «Վասն այնորիկ մատնեաց զնոսա Աստուած ի կարիս անարգութեան. զի էգբ նոցա փոխանակեցին զպէտս բնականս ի պէտս անբնականս: Նոյնպէս և արուացն թողեալ զբնական պէտս իգութեանն, բորբոքեցան ցանկութեամբ իւրեանց ի միմեանս: Արուս ընդ արուս զխայտառակութիւն գործէին և զղարձ փոխարինին որ պարտ էր մոլորութեանն նոցա՝ յանձինս իւրեանց ընդունէին»:

⁴³ յապականութիւն // հուն. + καὶ ἀπώλειαν, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ σφαγὴν ἀχθήσονται. Ἀρμενία καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ ἐν αἰχμαλωσίᾳ «ու կորստյան, և նրա բնակիչները կտարվեն գերության ու սպանման: Հայաստանն ու նրա բնակիչները գերության»:

⁴⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271 Կապոտկիա, T1910 Կապոտկիա (ուղղված է Կապադովկիա):

⁴⁵ ՄՄ1487, ՄՄ6271 բնաւոր | յաւերումն և բնաւին // հուն. εἰς φθορὰν καὶ ἐρήμωσιν, καὶ οἱ ταῦτης οἰκήτορες «և ամայացման, և նրա բնակիչները»:

⁴⁶ ի սպանումն = հուն. R // հուն. հիմնական բնագիր + ἡ γῆ Συρίας ἔσται ἔρημος καὶ διεφθαρμένη, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ ἀπολοῦνται μαχαίρα. Κιλικία ἐρημωθήσεται, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ ἀπολοῦνται καὶ εἰς αἰχμαλωσίαν ἔσονται «Ասորիքի երկիրը ամայանալու է և ավերվելու, և նրա բնակիչները սպանվելու են սրով: Կիլիկիան ամայանալու է, և նրա բնակիչները սպանվելու են ու գերեվարվելու»:

⁴⁷ T1910, Mos1861 եղիցի Յուդայ, ՄՄ6271 ելադայ:

⁴⁸ յապականութիւն // հուն. + καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ «և նրա բնակիչները»:

⁴⁹ ի գերութիւն // հուն. + καὶ εἰς μάχαιραν ἔσονται «և սրի են մատնվելու»:

⁵⁰ Հռոմմք // հուն. + εἰς φθορὰν καὶ «սպանման և»:

⁵¹ ՄՄ1487 չիք և:

⁵² ընդ նեղութեամբ // հուն. + ἄμετρον «անչափ»:

ցեն անխնայաբար և պահանջեսցեն յանձանց⁵³ նոցա կշիռ⁵⁴ ի վեր, քան զզօրութիւն⁵⁵ նոցա, և⁵⁶ եղիցին յանձկութեան և ի նեղութեան առաւել⁵⁷ քան⁵⁸ զորս ի գերութեան⁵⁹: (13) Եւ լցցի երկիրն աւետեաց մարդով ի չորից հողմոց երկնից, որպէս մարախոյ⁶⁰ բազմութեամբ⁶¹: Եւ եղիցի ի նոսա ապականութիւն և սով, և բարձրացի սիրտ սատակչաց նոցա, և յամբարտաւանութիւն ամբարձցին ի վեր քան⁶² զարժանն⁶³ մինչև ցտահմանեալ իւրեանց ժամանակ: Եւ կալցին⁶⁴ մինչև յելս⁶⁵ հիւսիսոյ⁶⁶, մինչև յարևմուտս⁶⁷: Եւ եղիցին ամենեքեան ընդ լծով նոցա. մարդ և անասուն և թռչունք և ջուրք ծովուն լուիցեն⁶⁸ նոցա: (14) Եւ անապատք⁶⁹ դատարկացեալք ի բնակչաց՝ նոցա⁷⁰ եղիցին, և իւրեանց գրեսցեն զլերինս⁷¹ և զձկունս ծովու⁷² և զփայտ անտառի և զհող երկրի և զքարինք⁷³ անպտուղք⁷⁴: Եւ երկք և քրտունք երկրագործաց և ամենայն շտեմա-

⁵³ ՄՄ6271 Mos1861 գանձինս:

⁵⁴ կշիռ // հուն. + χρυσίου «ոսկոս»:

⁵⁵ T1910 զզօրութիւնս:

⁵⁶ և // հուն. + οἱ κατοικοῦντες Αἴγυπτον καὶ Συρίαν «Եգիպտոսի և Ասորիի բնակիչները»:

⁵⁷ առաւել // հուն. ἐπταπλασίωνα «յոթնակի»:

⁵⁸ ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք քան:

⁵⁹ Խոսքը հավանաբար բարեդրոյան գերության մասին է:

⁶⁰ ՄՄ1487, ՄՄ6271 մարախի:

⁶¹ մարախոյ բազմութեամբ // հուն. + ἥτις συναθροίζεται ὑπὸ ἀνέμου «որ հավաքում է քամին»:

⁶² ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք քան:

⁶³ յամբարտաւանութիւն ամբարձցին ի վեր քան զարժանն // հուն. εἰς ὑπερφηανίαν ἀρθήσεται· καὶ λαλήσουσιν ὑπέρογκα «և (ներանց սիրտը) կբարձրանա առ ամբարտաւանություն. և հոռոմ կխոսեն»:

⁶⁴ Mos1861 կացցին:

⁶⁵ Mos1861, T1910 մինչ ցելս // հուն. τὴν τε εἴσοδον καὶ τὴν ἔξοδον «մտնում ու ելք»:

⁶⁶ հիւսիսոյ // հուն. + καὶ τῆς ἐώας «և արևելի»:

⁶⁷ մինչև յարևմուտս = հուն. R ἔως δυσμῶν // հուն. հիմնական բնագիր և ծրարում «արևմուտքի», G + καὶ θαλάσσης «ծովի»:

⁶⁸ լուիցեն = հուն. ὑπακούσωσιν «ենթարկվելու են»:

⁶⁹ անապատք = հուն. R // հուն. հիմնական բնագիր + πόλεις «և քաղաքներ»:

⁷⁰ T1910, Mos1861 + յանձկութեան և ի նեղութեան առաւել քան զորս ի գերութեան, ՄՄ6271 յանձկութեան և ի նեղութեան առաւել զորս ի գերութեան (գրված ու ջնջված):

⁷¹ զլերինս // հուն. + καὶ τὰς ἐρήμους «և անապատներ»:

⁷² զձկունս ծովու = հուն. G τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης (հայցական հոլովով) // հուն. հիմնական բնագիր οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης (ուղղականով):

⁷³ T1910, Mos1861 քարինք | զփայտ ... զհող ... զքարինք // հուն. τὰ ξύλα ... χοῦς ... οἱ λίθοι, ուղղական հոլով:

⁷⁴ անպտուղք // հուն. καὶ ἡ εὐφορία τῆς γῆς ἔσται ἐν ταῖς εἰσόδοις αὐτῶν «և երկրի բարեբերությունը լինելու է ներանց ի շահ»:

րանք⁷⁵ նոցա եղիցին: Եւ բարձրացի սիրտ նոցա՝ պահանջել զմեռեալս ըստ⁷⁶ հաւասարութեան⁷⁷ կենդանեաց: Որբոց և այրեաց և սրբոց⁷⁸ ոչ ողորմեսցեն⁷⁹: (15) զՏնանկն և զաղքատն անարգեսցեն, և զամենայն ծեր խոռվեցուցեն, և ոչ գթացին ի տնանկս⁸⁰, և անզգայ այսն արասցեն և ծիծաղեսցեն զնորք, որք իմաստութեամբն են պայծառացեալք⁸¹: Եւ ամենեքին լռութեամբ⁸² ըմբռնեսցին և ոչ կարասցեն յանդիմանել կամ շրջել ինչ⁸³, այլ եղիցին ամենեքեան⁸⁴ յահէն զարհուրեալ: Եւ⁸⁵ խրատ նոցա շարաշար, և ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ այլայլել կամ պարսաւել զբանս նոցա: (16) Եւ եղիցի ճանապարհ նոցա ի ծովէ մինչև ի ծով, յարևելից մինչև յարևմուտս, ի հիւսիսոյ մինչև յանապատն⁸⁶, և կոչեսցի ճանապարհ նոցա անձկութիւն⁸⁷: Եւ գնասցեն ընդ նա ծերք և պառաւունք, տնանկք և մեծամեծք, քաղցեալք և ծարաւեալք և կապեալք՝ երանելով զմեռեալս: (17) Քանզի ասացեալն յառաքելոյ խրատ ապստամբութեան⁸⁸ այս է, քանզի ասէ, եթէ՛ «Ոչ եկեսցէ նախ ապստամբութիւնն և յայտնեսցի մարդն անօրէնութեան՝ Որդին Կորստեան»⁸⁹. արդ, ապստամբութիւն խրատ է⁹⁰: Եւ վասնզի «էշ վայրի» կոչեաց Աստուած զԻսմայէլ⁹¹, վասն այսորիկ և իշավայրիք

⁷⁵ *շտեմարանի* // *հուն.* κληρονομία τῶν πλουσίων καὶ τὰ προσφερόμενα τοῖς ἁγίοις, κἂν τε χρυσὸς κἂν τε ἄργυρος κἂν τε λίθοι τίμιοι ἢ χαλκὸς ἢ σίδηρος, τὰ τε ἐνδύματα τὰ ἱερά τε καὶ ἔνδοξα καὶ τὰ βρώματα πάντα καὶ πᾶν ὃ, τι τίμιον «հարուստների ժառանգությունը և սրբերին մատուցած բաները՝ լինի դա ոսկի, թե արծաթ, թե թանկարժեք քարեր, կամ պղինձ կամ երկաթ, նաև՝ սրբազան ու փառահեղ հանդերձներ և ամեն սննդամթերք ու ամեն ինչ, որ արժեքավոր է»:

⁷⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271 և ըստ:

⁷⁷ ըստ հաւասարութեան = *հուն.* κατ' ἰσότητα:

⁷⁸ T1910 Mos1861 չիք և սրբոց:

⁷⁹ Որբոց և այրեաց և սրբոց ոչ ողորմեսցեն // *հուն.* ὡσαύτως ἔκ τε τῶν χηρῶν καὶ ὀρφάνων καὶ ἔκ τῶν ἁγίων «նմանապես նաև այրիներից ու որբերից և սրբերից»:

⁸⁰ տնանկս // *հուն.* οὐτε ἐπὶ τοῖς ἀσθενέσι καὶ ἀδυνατοῖς «ոչ էլ թուլերին ու տկարներին»:

⁸¹ պայծառացեալք // *հուն.* + καὶ τοῖς ἐν πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις διαπρέπουσι πράγμασι «և աչի են ընկնում քաղաքական ու հասարակական գործերում»:

⁸² ՄՄ1487, ՄՄ6271 և լռութեամբ // *հուն.* + καὶ φόβῳ «և վախով»:

⁸³ շրջել ինչ // *հուն.* ἀποφθέγγασθαι ...τί τοῦτο;... ἢ ...τί ἐκεῖνο;... «պատասխանել՝ «ի՞նչ է սա» կամ «ի՞նչ է նա» [հարցերին]» (*հմմտ.* R ...τί;... «ի՞նչ»):

⁸⁴ ամենեքեան // *հուն.* + οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν «երկրի բնակիչները»:

⁸⁵ Եւ // *հուն.* + ἔσται ἡ σοφία αὐτῶν καὶ «լինելու է նրանց իմաստությունը և»:

⁸⁶ յանապատն // *հուն.* + τῆς Ἐθρίβου «Եթրիբի»:

⁸⁷ անձկութիւն // *հուն.* ὁδὸς στενοχωρίας «անձկութեան հանապարհ»:

⁸⁸ ապստամբութեան // *հուն.* ἤτοι ἀποστασία «այն է ապստամբությունը»:

⁸⁹ Հմմտ. Բ Թեւ. Բ 3. «Ոչ նախ եկեսցէ ապստամբութիւնն. եւ յայտնեսցի մարդն անօրէնութեան՝ Որդին Կորստեան»:

⁹⁰ խրատ է // *հուն.* καὶ παιδευθήσονται πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν «և պատժվելու են երկրի բոլոր բնակիչները»:

⁹¹ զԻսմայէլ // *հուն.* + τὸν πατέρα αὐτῶν «նրանց հորը»:

և այծեմունք անապատի և ամենայն տեսակք գազանաց ձեռնդէլք եղիցին և ընտանասցին⁹²: Սովեսցին և ապականեսցին⁹³ և հալածեսցին մարդիկ, և գազանք սատակեսցին: Եւ կոտորեսցին ամենայն փայտք անտառի, և գեղեցկութիւն լերանց ապականեսցի: Եւ աւերեսցին քաղաքք, և եղիցին սահմանք նոցա անկոխք, զի պակասեսցին մարդիկ: Եւ պղծեսցի երկիր արեամբ և արգելցէ զպտուղ իւր, քանզի որ բռնապէս⁹⁴ ունին զնոսա՝ չեն մարդիկ, այլ բարբարոսք և որդիք անապատի, և յանապատացուցանել եկեսցեն: Ապականելք⁹⁵ և յապականելք⁹⁶ առաքեսցին⁹⁷, և ծայրիւ սրոյ⁹⁸ իւրեանց հարցեն զյրիս և ի գրկաց մարց յափշտակեսցեն զմանկունս և հարցեն զգետնի, և եղիցին ի կերակուր գազանաց: (18) Եւ զքահանայսն ի ներքս ի սրբութիւնս⁹⁹ սպանցեն և ննչեսցեն ընդ կանայս նոցա ի տան սրբութեան¹⁰⁰, ուրանօր աստուածային խորհրդականութիւնն մատչէր¹⁰¹: Եւ զպատմուծան սրբութեան սպասու զգեցցին¹⁰² կանայք նոցա և որդիք նոցա և դստերք նոցա, և դիցեն զայն ի վերայ երիվարաց իւրեանց¹⁰³, և կապեսցեն զգրաստս իւրեանց ի հանգստարանս¹⁰⁴ սրբոցն: Եւ եղիցին սպանողք և ապականիչք՝ իբրև զհուր փորձիչ զգգի քրիստոնէից:

XII (1) Քանզի ասէ սրբազան առաքեալն. «Ոչ ամենեքեան որ յԽարայելէն են Իսրայէլացիք են»¹⁰⁵: Ապա ուրեմն՝ ոչ ամենեքեան¹⁰⁶ քրիստոնէայք են,

⁹² գազանաց ձեռնդէլք եղիցին և ընտանասցին = հուն. Ἐθρῶν τιθασσοῦται καὶ ἡμεροῦται // հուն. հիմնական բնագիր Ἐθρῶν ἀτιθάσων τε καὶ ἡμέρων «գազանների՝ վայրի և անընտել»:

⁹³ ապականեսցին // հուն. ὀλιγωθήσονται «կապականեն»:

⁹⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271 ըմբռնապէս:

⁹⁵ T1910 ապականելալ:

⁹⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271, Mos1861 յապականելալ, T1910 յապականելալ (ուղղված է՝ յապականել):

⁹⁷ ՄՄ1487 ՄՄ6271 T1910 Mos1861 առաքեսցեն (ուղղված է՝ առաքեսցին) // հուն. + ἐβδελυγμένοι εἰσιν καὶ τὸ μύσος ἀσπάζονται. Καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ καιροῦ τῆς ἐξόδου αὐτῶν τῆς ἐξ ἐρήμου γενομένης «պիղծ են և պղծություն են սիրում: Եվ անապատից նրանց էլնելու սկզբում»:

⁹⁸ ծայրիւ սրոյ // հուն. ῥομφαία «սրով»:

⁹⁹ ՄՄ1487 սրբութիւն:

¹⁰⁰ ի տան սրբութեան // հուն. ἐν τοῖς σεπτοῖς καὶ ἱεροῖς τόποις «պաշտելի և սրբազան վայրերում»:

¹⁰¹ ուրանօր աստուածային խորհրդականութիւնն մատչէր // հուն. ἐν οἷς ἡ μυστικὴ καὶ ἀναίμακτος θυσία τελεῖται «որոնցում կատարվում է խորհրդավոր և անարյուն զոհաբերությունը»:

¹⁰² ՄՄ1487 զգեցցին, ՄՄ6271 զգեցցեն:

¹⁰³ ի վերայ երիվարաց իւրեանց // հուն. + καὶ ἐν ταῖς κλίμαις ἐφαπλώσουσιν «և փռելու են մահիճների վրա»:

¹⁰⁴ ի հանգստարանս // հուն. ἐν ταῖς λάρναξι «գերեզմաններում»:

¹⁰⁵ Հմմտ. Հոռմ. Թ 6. «Ոչ ամենեքեան որ յԽարայելէն են, նոքա Իսրայելեանք իցեն»:

¹⁰⁶ ոչ ամենեքեան // հուն. + ὅσοι χριστιανοὶ λέγονται «ովքեր կոչվում են քրիստոնյաներ»:

որպես ասէ գիր: Եօթն հազար ապրեցան յորդոցն Իսրայէլի, որք ոչ կրկնեցին¹⁰⁷ ծունր Բահաղու¹⁰⁸, և ամենայն Իսրայէլ¹⁰⁹ ապրեցաւ ի ձեռաց նոցա: (2) Այսպէս և ի ժամանակի ապստամբութեան և խրատու որդոցն Իսրայէլի, սակաւ գտցին ճշմարիտ քրիստոնեայք, որպէս և ինքն Փրկիչն մեր ի Սուրբ Աւետարանին ասէ. «Արդեօք և Որդի մարդոյ եկեալ՝ գտցէ՞ հաւատս յերկրի»¹¹⁰: Նուազեսցի ի ժամանակին յայնմիկ հոգին¹¹¹: (3) Եւ բազումք ուրասցին զճշմարտութիւն¹¹² և զկենարար Խաչն և զսուրբ խորհուրդն, և առանց բռնութեան շարշարանաց¹¹³ ուրասցին զՔրիստոս և երթիցեն զհետ ապստամբացն: (4) Քանզի յառաջագոյն աստուածային առաքեալն քարոզեաց՝ ասելով, թե՛ «Ի ժամանակս յետինս¹¹⁴ ապստամբեսցին մարդիկ ի հաւատոցն՝ առ ունողն հոգի մոլորութեան¹¹⁵ և ի վարդապետութիւն դիւաց¹¹⁶ կեղծաւորութեամբ¹¹⁷ ստաբանից՝ ստեալք իւրեանց խղճի մտաց»¹¹⁸: (5) Եւ դարձեալ նոյն ինքն՝ «Յաւուրս յետինս եկեսցեն ժամանակք շարք. զի եղիցին մարդիկ անձնասէրք, արծաթասէրք, հպարտք, ամբարտաւանք, հայհոյիչք, անհաւանք ծնողաց, անշնորհք, անսուրբք, անմիտք¹¹⁹, անագորոյնք, մատնիչք, յանդգունք, անժոյժք, վէսք, անբարեւէրք¹²⁰, որք ունին զկերպարանս աստուածաշարժութեան, և ի զօրութենէ նորա ուրացողք»¹²¹: (6) Եւ ամենայն տկարք հաւատով¹²² ի խրատուն յայնմիկ

¹⁰⁷ ՄՄ1487, ՄՄ6271 կրկնեսցեն:

¹⁰⁸ Հմմտ. Հոմ. ԺԱ. 4. «Եւրն հազար այր, որ ոչ կրկնեցին ծունր Բահաղու»:

¹⁰⁹ ամենայն Իսրայել = հուն. R ἅπας Ἰσραήλ // հուն. + ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραήλ «Իսրայէլի ժողովուրդը»:

¹¹⁰ Հմմտ. Դուկ. ԺԸ 8. «Իսկ որդի մարդոյ եկեալ, գտանիցէ արդեւ հաւատս յերկրի»:

¹¹¹ հոգին = հուն. R // հուն. հիմնական բնագիր + τῶν τελείων «կատարյալների»:

¹¹² զճշմարտութիւն // հուն. τὴν ἀληθῆ πίστιν «ճշմարիտ հավատը»:

¹¹³ առանց բռնութեան շարշարանաց // հուն. χωρὶς βίας ἢ κολάσεως ἢ αἰκισμῶν «առանց բռնության կամ պատժի կամ տանջեր»:

¹¹⁴ ՄՄ6271 յերկինս:

¹¹⁵ առ ունողն հոգի. այսպէս է թարգմանված προσέχοντες πνεύμασι արտահայտութիւնք. դերբայի նախածանցն ընկալված է որպէս նախդիր՝ πρὸς ἔχοντες, և թարգմանված բառացի ու սխալ:

¹¹⁶ T1910, Mos1861 դիւաց, ի:

¹¹⁷ T1910, Mos1861, ՄՄ6271 կեղծաւորութիւն:

¹¹⁸ Հմմտ. Ա Տիմ. Գ 1-2. «Ի ժամանակս յետինս՝ փակեցին ոմանք ի հաւատոցն. և հայեցին յայսս մոլորութեան և ի վարդապետութիւնս դիւաց՝ կեղծաւորութեամբ. ստաբանք, խարեալք իւրեանց խղճին մտաց»:

¹¹⁹ անմիտք // հուն. ἄσπονδοι «անդաշինք»:

¹²⁰ յանդգունք, անժոյժք, վէսք, անբարեւէրք // հուն. ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι, προδότες, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μάλλον ἢ φιλόθεοι «անզուսպներ, անձեռնընտելներ, անբարեւէրներ, մատնիչներ, խելահեղներ, փիվածներ, ավելի ցանկաւերներ, քան աստվածասերներ»:

¹²¹ Հմմտ. Բ Տիմ. Գ 1. «Չայս գիտասցիք, եթէ յաւուրս յետինս եկեսցեն ժամանակք շարք. զի եղիցին մարդիկ անձնասէրք, արծաթասէրք, հպարտք, ամբարտաւանք, հայհոյիչք, անհաւանք ծնողաց, անշնորհք, անսուրբք, անմուտք, անգոյք, բանասարկութ, անժոյժք, վէսք, անբարեւէրք, մատնիչք, յանդգունք, ամպարհաւանք. ցանկաւէրք՝ մանաւանդ քան աստուածասէրք. որ ունիցին զկերպարանս աստուածաշարժութեան, եւ ի զարտութենէ անտի նորա ուրացեալ իցեն»:

¹²² ՄՄ1487, ՄՄ6271 հաւատովք:

յայտնեսցին և ինքեանք զինքեանս որոշեսցեն ի սրբոց եկեղեցեաց՝ իւրեանց յօժարութեամբն: Նոյն ժամանակն կոչեաց զնոսս ի մոլորութիւն, քանզի խոնարհամիտք¹²³ և լուինք, ճշմարիտ քրիստոնեայք¹²⁴ և ազատք տանն Քորգոմայ¹²⁵, և իմաստունքն¹²⁶ և ընտիրքն ոչ խնդրեցին ի ժամանակին յայնմիկ գճշմարտութիւնն¹²⁷: (7) Այլ փոխանակ նոցա¹²⁸ խնդրեցին¹²⁹ ինքնասէրքն, արծաթասէրքն, հայհոյիչքն, ամբարտաւանքն, յափշտակողքն, արբեցողքն, պոռնիկքն, շունքն, անողորմքն, գողքն, ապստամբքն, անագորոյնքն, բանսարկուքն, անժոյժքն, վէսքն, մատնիչքն, հպարտքն, ցանկասէրքն, ծառայաբարոյքն¹³⁰, որք ունին¹³¹ զկերպարանս բարեպաշտութեան և ի զօրութենէ նորա ուրացողք: (8) Այսպիսիքս եղիցին սպասաւորք¹³² աւուրցն այնոցիկ, և զամենայն զոր ինչ և հրամայեսցի¹³³ նոցա՝ խնդութեամբ կատարեսցեն: Եւ երկիրաւան ի Տեառնէ յոչ ինչ համարեսցի առաջի¹³⁴ նոցա¹³⁵:

XIII (1) Եւ եղիցին մարդիկ ի խրատու որդւոցն Իսմայէլի¹³⁶ ի կարիս՝ մինչև անյուսալի մտաց¹³⁷ իւրեանց: Եւ բարձցի պատիւ քահանայից, և պակասեսցէ պաշտօն ի տան¹³⁸ Աստուծոյ, և լռեսցեն ամենայն պատարագք եկեղեցւոյ, և եղիցին քահանայքն որպէս ժողովուրդն¹³⁹: (2) Եւ եղիցի¹⁴⁰, յորժամ լցցի ժա-

¹²³ ՄՄ1487, ՄՄ6271 խոնարհք միտք:

¹²⁴ քրիստոնեայք = հուն. R. χριστιανοί // հուն. հիմնական բնագիրը χριστοί «լավ, ազնիվ [մարդիկ]»: Նոր Կտակարանում այդ ածականը թարգմանվել է «հաղթ» (օրինակ՝ Մատթ. ԺԱ 30, Գով. Ե 39, Զ 35, Ա Կոր. Ժ 33), իսկ գոյականացված՝ «հաղթոսքիւն» (օրինակ՝ Հռոմ. Բ 4),

¹²⁵ ՄՄ1487 տունն Քորգոմեա, ՄՄ6271 տունն Քորգոմեանն:

¹²⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 ոչ իմաստունքն (ոչ՝ ջնջված) // հուն. չիք:

¹²⁷ ոչ խնդրեցին ... զճշմարտութիւնն // հուն. οὐ ζητηθήσονται «չեն փնտրվելու»: Հավանաբար հայերեն հատվածը հետագայում խմբագրվել է:

¹²⁸ T1910, Mos1866 նորա:

¹²⁹ խնդրեցին // հուն. ζητηθήσονται, οἵτινες ἔστι «պարզելու են, թե ովքեր են»:

¹³⁰ հպիցիչքն ... ծառայաբարոյքն // հուն. ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, ἄρπαγες, πλεονέκται, μέθυστοι, ἀνελεήμονες, ἀποστάται, ἄσποնδοι, ἄστρογοι, ἀχάριστοι, ἀνόσοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀτίθασοι, προδοῦται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδοιοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, πόρνοι, μοίχοι, κλέπται, ἐπίορκοι, ψεῦσται, ἀνδραποδισταί:

¹³¹ ՄՄ1487 ունիքն:

¹³² ՄՄ6271 սպասաւորք:

¹³³ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 հրամայեսցէ (ուղղված է հրամայեսցի):

¹³⁴ առաջի // հուն. ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν «աչքերի առջև»:

¹³⁵ նոցա // հուն. + ἄλλ' ἐν ἀτιμίᾳ ἔσονται ὄν τρόπον καταπεπατημένη κόπρος «այլ անարգված կիճեն, ինչպես ոտնակոխ կղկղանք»:

¹³⁶ որդւոցն Իսմայէլի // հուն. + καὶ ἐλεύσονται «և գնալու են»:

¹³⁷ մտաց, հավանաբար օղակաղումն է կենաց բառի, քանի որ հունարենն է τῆς ζωῆς:

¹³⁸ ի տան // հուն. չիք:

¹³⁹ ՄՄ1487, ՄՄ6271 ժողովուրդն:

¹⁴⁰ T1910 եղիցին | և եղիցի // հուն. καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ἥτοι τῷ ἑβδοματικῷ ἑβδόμῳ χρόνῳ «և այդ ժամանակ, այն է՝ յոթներորդ յոթնյակի ժամանակ» (լատիներենն է in septimo ebdomatico tempore):

մանակ տէրութեան¹⁴¹ նոցա¹⁴², բազմասցի նեղութիւն մարդոյ և անասնոյ, և եղիցին ապականութիւն և սով¹⁴³, և ապականեսցին¹⁴⁴ մարդիկ և անկցին յերկիր¹⁴⁵, և յաւելցի¹⁴⁶ այլ միւս ևս հարուած մարդկան: (3) Ննջեսցէ այր յերեկորին և յարուցեալ ընդ առաւօտն գտցէ առ դուրս իւր¹⁴⁷ պահանջող ոսկւոյ և արծաթոյ¹⁴⁸: Եւ մաշեսցի¹⁴⁹ ամենայն տուրեալ ոսկւոյ և արծաթոյ, և վաճառեսցեն¹⁵⁰ զամենայն պիտանիս իւրեանց¹⁵¹: (4) Յայնմ¹⁵² ժամանակի վաճառեսցեն մարդիկ զորդիս իւրեանց: Արդ, է՞ր աղագաւ, ասեն, անտես առնիցէ Աստուած զհաւատացեալս կրել նեղութիւնս: Զի երևեսցին հաւատացեալքն և անհաւատքն, և որոշեսցի որոմն ի ցորենոյ, վասն զի հուր փորձիչ է ժամանակն այն: (5) Եւ երկայնամտէ¹⁵³ Աստուած, զի երևեսցին ընտրեալքն, ըստ որում ասէ¹⁵⁴. «Երանի է ձեզ՝ յորժամ նախատիցեն և շարշարիցեն և ասասցեն զամենայն բան¹⁵⁵ չար զձենչ սուտ վասն իմ. ցնծացէք և ուրախ լերուք, զի վարձք ձեր բազում են յերկինս»¹⁵⁶: (6) Իսկ ի¹⁵⁷ յետին նեղութեան¹⁵⁸ որդւոցն Իսմայէլի, ի

¹⁴¹ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 նեղութեան (ուղղված է՝ տէրութեան):

¹⁴² Ժամանակ տէրութեան նոցա // հուն. ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς δυναστείας αὐτῶν, <δλ> ἦς κατεκράτησαν τῆς γῆς «նրանց իշխանության տարիների թիվը, որով տիրեցին աշխարհին»:

¹⁴³ ՄՄ6271, T1910, Mos1861 չիք եղիցին ապականութիւն և սով, ՄՄ1487 + մարդոյ և անասնոյ:

¹⁴⁴ ՄՄ6271 եղիցի ապականեսցին:

¹⁴⁵ անկցին յերկիր // հուն. ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς ὡσπερ χοῦς καθ' ἐκάστην ἡμέραν. καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκέλευ «երկրի երեսին՝ ինչպես հող ամեն օր, և այդ ժամանակ»:

¹⁴⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 յաւելցէ (ուղղված է՝ յաւելցի):

¹⁴⁷ առ դուրս իւր // հուն. ἐπὶ τῆς φλιᾶς τῆς θύρας «իր դռան կողափայտի մոտ»:

¹⁴⁸ պահանջող ոսկւոյ և արծաթոյ // հուն. ἀπαιτοῦντας ὀκτὴν χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου καὶ ἄγγαρεύοντας αὐτόν «ոսկու ու արծաթի բեռ պահանջողների և իր վրա բռնացողների»:

¹⁴⁹ ՄՄ6271 վաճառեսցեն և մաշեսցի:

¹⁵⁰ վաճառեսցեն // հուն. πωλήσει ὁ ἄνθρωπος «մարդը կվաճառի»:

¹⁵¹ պիտանիս իւրեանց // հուն. + καὶ τὰ ὀργανικὰ σιδηρᾶ καὶ τὰ ἐντάφια αὐτοῦ «և իր երկաթե գործիքներն ու քաղման հանդերձանքը»:

¹⁵² Յայնմ // հուն. + ἐβδοματικῶ «յոթնյակի»:

¹⁵³ երկայնամտէ // հուն. + ἐπὶ ταῖς θλίψεσι τῶν δικαίων καὶ τῶν πιστῶν «արդարների ու հավատարիմների նեղությունների հանդեպ»:

¹⁵⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271 ասէն. ըստ որում ասէ = հուն. R καθὼς εἶπεν // հուն. հիմնական բնագիրը προεῖπε γὰρ ἡμῖν ὁ κύριος οὕτως «Քանզի Տերը մեզ այսպես կանխավ ասաց»:

¹⁵⁵ ՄՄ1487, ՄՄ6271 բանս:

¹⁵⁶ Հմմտ. Գով. Զ 22. «Երանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն զձեզ մարդիկ և յորժամ որոշիցեն զձեզ, եւ ատիցեն, եւ հանիցեն անուն չար զձենչ վասն որդոյ մարդոյ: Ուրախ լիչիք յատուր յայնմիկ և ցնծաչիք, զի անհ՝ վարձք ձեր բազում են յերկինս»: // հուն. + οὕτως γὰρ ἐδίδαξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ἡμῶν «Քանզի այսպես են հավաճել մեզանից առաջ եղած մարգարեներին»:

¹⁵⁷ ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք ի:

¹⁵⁸ ի յետին նեղութեան // հուն. μετὰ τὴν θλίψιν «նեղությունից հետո»:

վտանգել մարդկան և ի¹⁵⁹ շունելն¹⁶⁰ յոյս փրկութեան¹⁶¹ ի ձեռաց որդուցն Իսմայելի¹⁶², (11) յայնժամ յանկարծակի¹⁶³ յարիցէ ի վերայ նոցա¹⁶⁴ թագաւորն Յունաց, այսինքն՝ Հոռոմոց¹⁶⁵, սրտմտութեամբ մեծաւ, և զարթիցէ որպէս այր¹⁶⁶ ի քնոյ, զոր համարէին մարդիկ իբրև¹⁶⁷ մեռեալ և յոչ ինչ պէտս: Սա ելցէ ի վերայ նոցա ի ծովէն եթովպացոց և արկցէ սուր և աւերումն յեթրիքն՝ յաշխարհն¹⁶⁸ նոցա, և գերեսցէ զկանայս և զմանկունս նոցա: Եւ ի բնակիչս երկրին¹⁶⁹ իջցեն որդիք թագաւորին սրով և հարցեն զնոսա¹⁷⁰: (12) Եւ արկցեն¹⁷¹ ի վերայ նոցա ահ, քանզի ամենայն բանակք նոցա¹⁷² տացին ի ձեռս թագաւորին Հոռոմոց¹⁷³: (13) Եւ եղիցի լուծ թագաւորին¹⁷⁴ ի վերայ նոցա եօթնապատիկ քան զոր էր լուծ նոցա ի վերայ նոցա¹⁷⁵: Եւ հասցէ ի վերայ նոցա անձկութիւն¹⁷⁶, քաղց և ծարաւ և նեղութիւն, և եղիցին ծառայք ինքեանք, և կանայք և որդիք նոցա, ծառայեսցեն՝ որոց ծառայեցին նոցա, և եղիցի ծառայութիւն¹⁷⁷ նոցա շարագոյն և դառնագոյն հարիւրապատիկ: (14) Եւ խաղաղասցի երկիրն աւերեալ ի նոցանէ: Եւ ելցեն իւրաքանչիւր ոք յերկիր իւր և ի ժառանգութիւն իւր¹⁷⁸. Հայք,

¹⁵⁹ ՄՄ6271 չիք ի:

¹⁶⁰ ՄՄ1487, ՄՄ6271 շունել:

¹⁶¹ փրկութեան // հուն. + ἡ ἀπολυτρόσεως «կամ ազատագրման»:

¹⁶² Իսմայելի // հուն. + XIII.6–10 (118.28–122.54) διωκόμενοι, θλιβόμενοι ... ἀφανισμὸν γενήσονται. Աերոսի և Կորոսեկասի հրատարակութեան մեջ 13.7–10 հատվածը հորըրջված է Interpolatio. այն առկա է հունարեն DBG ձեռագրերում և բացակայում է R ձեռագրից ու լատիներեն թարգմանությունից: Նախորդ 13.6 պարբերությունը ներառյալ այն չիա նաև հայերենում:

¹⁶³ յանկարծակի // հուն. + ἐπελεύσονται ἐπ’ αὐτοὺς θλίψις καὶ στενοχωρία «նրանց վրա գալու են նեղություններ ու աղետներ»:

¹⁶⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 նոցա (ուղղված է նոցա):

¹⁶⁵ Mos1861 չիք այսինքն հոռոմոց:

¹⁶⁶ այր // հուն. + πῦρ οἶνον πολὺν «շատ գինի խմած»:

¹⁶⁷ T1910, Mos1861 չիք իբրև:

¹⁶⁸ ՄՄ1487 յաշխ:

¹⁶⁹ երկրին // հուն. + τῆς ἐπαγγελίας «ավետյաց»:

¹⁷⁰ հարցեն զնոսա // հուն. ἐκκόψουσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς γῆς «կտրելու են նրանց երկրից»:

¹⁷¹ ՄՄ1487 արկեն | արկցեն // հուն. ἐπιπέση «ընկնելու է»:

¹⁷² քանզի ամենայն բանակք նոցա // հուն. πάντοθεν· καὶ οὗτοι καὶ οἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν καὶ οἱ τιθηνοῦμενοι τὰ βρέφη αὐτῶν καὶ πᾶσαι αἱ παρεμβολαὶ αὐτῶν αἱ οὖσαι ἐν τῇ γῆ τῶν πατέρων αὐτῶν «բոլոր կողմերից և նրանց բոլոր բանակները, որ հայրերի երկրում են»:

¹⁷³ թագաւորին Հոռոմոց // հուն. + ἐν ῥομφαίᾳ καὶ αἰχμαλωσίᾳ καὶ θανάτῳ καὶ φθορᾷ «արի և գերության և մահվան ու ապականության»:

¹⁷⁴ թագաւորին // հուն. + τῶν Ῥωμαίων «հռոմեացիների»:

¹⁷⁵ T1910 չիք եօթնապատիկ քան զոր էր լուծ նոցա ի վերայ նոցա:

¹⁷⁶ անձկութիւն // հուն. + μεγάλη «մեծ»:

¹⁷⁷ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910 եղիցին ի ծառայութիւն, Mos1861 եղիցին ի ծառայութեան (ուղղված է եղիցի ծառայութիւն):

¹⁷⁸ ժառանգութիւն իւր // հուն. + κληρονομίαν τῶν πατέρων «և հայրերի ժառանգությունը»:

Կիլիկիա, Իսաւրիա¹⁷⁹, Ափրիկէ, Փաղաաղ¹⁸⁰, Սիկիլիա: Եւ մնացեալքն¹⁸¹ ի գե-
րութենէ մի ելցէն¹⁸² յաշխարհն¹⁸³ իւրեանց, յերկիր¹⁸⁴: (15)¹⁸⁵ Բազմասցին յերկ-
րին¹⁸⁶ որպէս մարախ: Եւ աւերեսցի¹⁸⁷ Արաբիա¹⁸⁸, և ծովեզերք խաղաղասցին, և
բորբոքեսցի բարկութիւն և սրտմտութիւն թագաւորին Հոռոմոց ի վերայ ուրա-
ցողացն¹⁸⁹ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս¹⁹⁰: Եւ եղիցի խաղաղութիւն մեծ¹⁹¹, որպի-
սի ոչ եղև և ոչ եղիցի, զի յետին¹⁹²: (16) Եւ ի վախճանի¹⁹³ եղիցի ուրախու-
թիւն¹⁹⁴ յերկրի¹⁹⁵: Եւ շինեսցեն զքաղաքս և ազատեսցեն զքահանայս¹⁹⁶ ի
վտանգէ իւրեանց¹⁹⁷, և հանգիցեն մարդիկ ի ժամանակին յայնմիկ ի նեղութենէ
իւրեանց: (17) Այս է խաղաղութիւն, զոր աստուածային առաքեալն անուա-
նեաց, եթէ՛ «Յորժամ ասիցեն խաղաղութիւն և շինութիւն և ուրախութիւն,
յայնժամ յանկարծակի ի վերայ նոցա սատակումն»¹⁹⁸: Եւ դարձեալ Տէրն յԱւե-
տարանսն ասէ, եթէ՛ «Որպէս յաւուրսն Նոյի ուտէին և ըմպէին, կանայս առնէին
և արանց լինէին, այնպէս եղիցի և աւուրն յետնում»¹⁹⁹: (18) Եւ յայնմ խաղա-

¹⁷⁹ T1910 Սուրիա:

¹⁸⁰ Փաղաաղ // հուն. Έλλάς «Հունաստանը»:

¹⁸¹ Եւ մնացեալքն = հուն. πᾶς ὁ ὑπολιμπασθεῖς «մնացած ամեն ոք»:

¹⁸² ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 մի ելցէն (մի ջնջված):

¹⁸³ T1910 յաշխարհացն: գողումն // հուն. + τὰ ἔρποντα ἐπὶ τὴν γῆν τὰ τε
κτηνῶδη «գետնի վրա սողացող և ընտանի կենդանիներ»:

¹⁸⁴ Mos1861 երկիր. յաշխարհն իւրեանց, յերկիր // հուն. εἰς τὰ ἴδια καὶ πατρικὰ
αὐτοῦ «ղեպի իրենց և հայրական [հողերը]»:

¹⁸⁵ + οἱ ἄνθρωποι «մարդիկ»:

¹⁸⁶ ՄՄ1487 չիք յերկրին // հուն. + τῆς ἐρημαθείσης «ամայացած»:

¹⁸⁷ ՄՄ6271 ասարեսցի:

¹⁸⁸ Եւ աւերեսցի Արաբիա // հուն. ἢ Αἴγυπτος ἐρημαθήσεται, Ἀραβία ἐν πυρὶ
καυθήσεται, ἢ γῆ τοῦ Ἀβρανοῦς ἐρημαθήσεται «եզիպտոսն ավերվելու է, Արա-
բիան այրվելու է հրով, Հաբրանոսի երկիրն ամայանալու է»:

¹⁸⁹ ՄՄ1487 յուրացողացն:

¹⁹⁰ Յիսուս Քրիստոս // հուն. + καὶ εἰρηνεύσει ἡ γῆ «և երկիրը խաղաղվելու է»:

¹⁹¹ խաղաղութիւն մեծ // հուն. + καὶ γαλήνη ἐπὶ τῆς γῆς «և հանդարտություն երկրի
վրա»:

¹⁹² T1910, Mos1861 ի յետինս | զի յետին // հուն. καθὼς ὅτι ἐσχάτη ἐστὶ «որպէս թէ
վերջինն է»:

¹⁹³ ի վախճանի. հմմտ. հուն. καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων «դարերի վերջում». այս
հունարեն արտահայտությունը XIII.15-ի վերջում է:

¹⁹⁴ T1910 եղիցին յուրախութիւն:

¹⁹⁵ յերկրի // հուն. + καὶ κατοικήσουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν εἰρήνῃ «և մարդիկ ապրելու
են խաղաղությամբ»:

¹⁹⁶ ազատեսցեն զհանայս // հուն. ἐλευθερωθήσονται οἱ ἱερεῖς «հանանաներն ազատ-
վելու են»:

¹⁹⁷ Mos1861 նոցա:

¹⁹⁸ Հմմտ. Ա. Թեա. Ե 3. «Յորժամ ասիցեն թէ խաղաղութիւն և շինութիւն է, յայնժամ
յանկարծակի հասցէ նոցա սատակումն»:

¹⁹⁹ Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 37-39. «Այլ որպէս ատուրն Նոյի, նոյնպէս եղիցի զայտաւան որդայ
մարդայ: Զի որպէս էին յաւուրսն որ յառաջ քան զջրհեղեղն, ուտէին եւ ըմպէին, կանայս
առնէին եւ արանց լինէին, մինչեւ յաւրն յորում եմուտ Նոյ ի տապանն»:

ղութեան նստցին մարդիկ²⁰⁰ խնդութեամբ յուտել և յըմպել²⁰¹, ի ցնծալ և յուրախ լինել, շինել շինուածս՝ որպէս զի ոչ գոլ նոցա²⁰² երկիւղ կամ հոգք: (19) Յայնժամ, ըստ մարգարէութեանն եզեկիելի, որ ասէ, եթէ՝ «յԱւուրս յետինս, ի վախճանի աշխարհիս ելցեն Գոգ և Մագոգ յերկիրն Իսրայէլի»²⁰³, բացցին դրունք հիւսիսոյ, և ելցէ զօրութիւն ազգացն, զորս արգել Աղէքսանդր ի ծագս հիւսիսոյ²⁰⁴ Գոգ և Մագոգ, Անիգ և Ագիգ, Աքիազ, Դիփոր, Փորինացիք, Ալրե-նացիք, Հոնք, Փարգիացիք²⁰⁵, Դեկղիմացիք, Սարմատք, Թեթղէացիք, Չարմե-տացիք, Կաքոնացիք, Ամազարդք, Գարմադացիք, Մարդակերք, Թարփացիք, Ալանք, Փասկղինկացիք, Արգնէացիք, Սատառէացիք²⁰⁶: Այսոքիկ ԻԲ թագաւո-րութիւնք²⁰⁷ են արգելեալք ընդ դրամբքն, զոր կանգնեաց Աղէքսանդր²⁰⁸: Եւ տեսցեն²⁰⁹ մարդիկ և զարհուրեսցին, և փախիցեն և թաքիցեն ի լերինս և յայրս և ի գերեզմանս²¹⁰: Եւ սատակիցին²¹¹ բազումք, և ոչ ոք իցէ որ կարիցէ թաղել²¹²: (20) Քանզի ազգքն, որ ելանեն ի հիւսիսոյ, ուտեն զմարմինս²¹³ և ըմպեն զարիւնս գազանաց²¹⁴, նոյնպէս և զամենայն պիղծս²¹⁵ և զկարիճս²¹⁶, զսո-ղունս²¹⁷ և զմեռելոտիս, զվիժածս կանանց. զենցեն զմանկունս²¹⁸ և տացեն

²⁰⁰ նստցին մարդիկ // հուն. + ἐπὶ τῆς γῆς «գետնին»:

²⁰¹ յըմպել // հուն. + γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες «ամուսնանալով և կնութեան տալով»:

²⁰² նոցա // հուն. ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν «նրանց սրտերում»:

²⁰³ Հմմտ. եզեկ. ԼԸ:

²⁰⁴ զորս արգել Աղէքսանդր ի ծագս հիւսիսոյ // հուն. αἱ εἰσιν καθειργμένοι ἕσθωθεν, καὶ σαλευθήσεται πᾶσα ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν «որոնք ներսից արգելափակ-ված են, և ողջ երկիրը ցնցվելու է նրանց երեսից»:

²⁰⁵ ՄՄ1487 չիք Փարգիացիք

²⁰⁶ Գոգ... Սատառէացիք. այս անուններից շատերն աղավաղված են: Նշված են մեծ մասամբ առասպելական ցեղեր:

²⁰⁷ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910 քազաւորութիւն nrf, Mos1861 քազաւորութիւն // հուն.

βασιλείς «քազավորներ»:

²⁰⁸ Յայնժամ, ըստ մարգարէութեանն եզեկիելի ... զոր կանգնեաց Աղէքսանդր = հուն. VIII.10.43–53 (82.43–51), բացի «բացցին դրունք հիւսիսոյ, և ելցէ զօրութիւն ազգացն, զորս» = հուն. XIII.19 (128.96–97) ἀνοιχθήσονται αἱ πύλαι τοῦ Βορρά, καὶ ἐξελεύσονται αἱ δυνάμεις τῶν ἔθνων:

²⁰⁹ տեսցեն // հուն. չիք:

²¹⁰ ի գերեզմանս // հուն. + καὶ νεκρωθήσονται φόβῳ «և մեռնելու են վախից»:

²¹¹ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910 սատակիցեն:

²¹² թաղել = հուն. R // հիմնական բնագիր ὁ θάπτων τὰ σώματα «որ մարմինները թաղի»:

²¹³ զմարմինս // հուն. + ἀνθρώπων «մարդկանց»:

²¹⁴ զարիւնս գազանաց // հուն. + ὥσπερ ὕδωρ «որպէս ջուր»:

²¹⁵ Mos1861, T1910 պիղծ // հուն. + καὶ τοὺς ὄφεις «և օձեր»:

²¹⁶ զկարիճս // հուն. + καὶ πάντα τὰ μυστὰ καὶ βδελυκτὰ θηρία «և ամեն զզվելի ու պիղծ կենդանի»:

²¹⁷ զսողունս // հուն. + τὰ ἔρποντα ἐπὶ τὴν γῆν τὰ τε κτηνώδη «գետնի վրա սողա-ցող և ընտանի կենդանիներ»:

²¹⁸ ՄՄ1487 զմանուկս:

ուտել մարց իւրեանց²¹⁹: Եւ ապականեսցեն զերկիր²²⁰, և ոչ ոք իցէ որ կարիցէ կալ²²¹ առաջի նոցա: (21) Եւ յետ է և կիսոց ամաց²²² հասցեն²²³ ի քաղաքն Յոպպէ: Առաքեսցէ Տէր²²⁴ զգորավար իւր և հարցէ զնոսա ի վայրկենոջ միում: Եւ յետ այնորիկ իջցէ թագաւորն Յունաց²²⁵ և բնակեսցէ յերուսաղէմ եօթն և կէս [ամ], որք են ամբ 10 և կէս²²⁶: Եւ ի կատարել²²⁷ ամացն տասանց և կիսոց երևեսցի Որդին Կորստեան:

XIV (1) Սա ծնցի ի Քորագին²²⁸ և սնցի ի Բեթսայիդայ²²⁹, և թագաւորեսցէ ի Կափառնայում²³⁰: Եւ ուրախասցի Քորագին, զի ի նմա ծնաւ, և Բեթսայիդա՝ զի ի նմա սնաւ, և Կափառնայում զի ի նմա թագաւորեսցայ: Վասն այսորիկ և յԱւետարանն Տէրն երիցս վայ տայ²³¹ ասելով. «Վա՛յ քեզ Քորագին և Բեթսայիդա, և դո՛ւ, Կափառնայո՛ւմ. մինչև յերկինս բարձրացար, մինչև ի դժոխս իջցես»²³²: (2) Եւ յորժամ երևեսցի Որդին Կորստեան, ելցէ թագաւորն Յունաց ի Գագաթան տեղի, ուրանօր կանգնեցաւ կենարար փայտ իսաչին, յորում բեռեցաւ Տէրն մեր Աստուած և զկամաւորն վասն մեր կրեաց զմահ²³³: (3) Եւ առցէ թագաւորն Յունաց զպսակն իւր և դիցէ ի վերայ իսաչին, և տարածեսցէ

²¹⁹ տացեն ուտել մարց իւրեանց // հուն. παράσχωνται ταῖς μηράσις αὐτῶν καὶ ἐψήσουςι τὰ κρέα αὐτῶν καὶ κατέδονται αὐτά «տալու են նրանց մարցերն և եփելու են նրանց միսն ու ուտելու»:

²²⁰ զերկիր // հուն. + καὶ μιáινωσιν αὐτὴν καὶ ἀφανίσουσιν αὐτὴν «և պղծելու են այն և վերացնելու են այն». հմմտ. հուն. GR չիք καὶ ἀφανίσουσιν αὐτὴν «և վերացնելու են այն»:

²²¹ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 կեալ (ուղղված է կալ):

²²² յետ է և կիսոց ամաց // հուն. μετὰ οὖν ἑβδομάδα χρόνων, ἡνίκα «յոթ տարի անց, երբ»:

²²³ հասցեն // հուն. καταλάβωσι «գրավելու են» (καταλαμβάνω նշանակում է նաև «հասնել»): թարգմանվել է այդ իմաստով):

²²⁴ Տէր // հուն. + ὁ θεός «Աստված»:

²²⁵ Յունաց // հուն. Ῥωμαίων «հռոմեացիների»:

²²⁶ որք են ամբ 10 և կէս = հուն. D ὁ ἔστι χρόνος δέκα ἡμισυ // հիմնական բնագիր՝ չիք:

²²⁷ ՄՄ1487 կատարեալ:

²²⁸ Քորագին. գյուղ Գալիլեայի հյուսիսում (հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 21, Դով. Ժ 13):

²²⁹ Բեթսայիդա. հավանաբար Կափառնայումի մոտակայքում գտնվող քաղաք (հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 21, Մարկ. Զ 45, Ը 22, Դով. Թ 10, Ժ 13, Յովն. Ա 44, ԺԲ 21):

²³⁰ Կափառնայում. գյուղ Գալիլեայի լճի հյուսիս-արևելյան ափին (հմմտ. Նոր Կտակարանում բազմիցս՝ Կափառնայում):

²³¹ ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք տայ:

²³² Հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 21, 23. «Վա՛յ քեզ Քորագին, վա՛յ քեզ Բեթսայիդա՛ ... Եւ դո՛ւ, Կափառնայո՛ւմ, որ մինչև յերկինս բարձրացիս, այլ մինչև ի դժոխս իջցես»: Հմմտ. նաև Դով. Ժ 13, 15:

²³³ բեռեցաւ Տէրն մեր Աստուած և զկամաւորն վասն մեր կրեաց զմահ, հմմտ. հուն. R προσηλώθη ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ θεὸς ἡμῶν καὶ τὸν ἐκούσιον ὑπὲρ ἡμῶν ὑπέμεινε θάνατον // հիմնական բնագիր ὑπέμεινε θάνατον Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν «մեր Տեր Քրիստոսը մահ կրեց»:

զձեռս իւր յերկինս, և տացէ զթագաւորութիւնն իւր²³⁴ ի ձեռս Աստուծոյ և Հօր: (4) Եւ համբարձցի իւր յերկինս հանդերձ թագին²³⁵, վասն զի իւր յորում բեկեցան²³⁶ վասն հասարակաց ամենեցուն փրկութեան, նախ²³⁷ նա հանդերձցի²³⁸ երևիլ²³⁹ ի գալստեան նորա՝ ի²⁴⁰ յանդիմանութիւն անհաւատից²⁴¹: (6) Եւ աւանդեսցէ թագաւորն Յունաց զհոգի իւր, և յայնժամ խափանեսցին²⁴² իշխանութիւնք և պետութիւնք²⁴³, և լցցի մարգարէութիւնն Դաւթի, որ ասէ. «Լերինք ցնծասցեն առաջի Տեառն, զի գայ և գայ նա ի դատել զերկիր»²⁴⁴: Արդ, Որդին Կորստեան ի ցեղէն Դանայ է²⁴⁵, ըստ մարգարէութեան նահապետին Յակոբայ²⁴⁶. «Օձ դարանակալ ի ճանապարհի նստեալ սպասելով խածանել զգարշապար երիվարի և ընկենուզ զհեծեալն յետս՝ մնալով փրկութեան Տեառն»²⁴⁷: (7) Արդ, հեծեալ²⁴⁸ է ճշմարտութիւն և արքայութիւն²⁴⁹ արդարոց, իսկ գարշապարն են²⁵⁰ սուրբքն՝ ի ժամանակին յայնմիկ հեծեալ յերիվար²⁵¹ ճշմարիտ հաւատոյն. խածցին յօձէն²⁵² յորդոյն կորստեան ի գարշապարի²⁵³

²³⁴ գրագատորութիւնն իւր = հուն. R τὴν βασιλείαν αὐτοῦ // հիմնական բնագիր τὴν βασιλείαν τῶν χριστιανῶν «քրիստոնյաների թագավորությունը»:

²³⁵ թագին // հուն. + τοῦ βασιλέως «թագավորի»:

²³⁶ բեկեցան // հուն. ἐκρεμάσθη ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός «ԱԵՐ ՏԵՐ ՀԻՍՏԱ ՔՐԻՍՏՈՍԸ կախվեց»:

²³⁷ Mos1861 չիք նախ // հուն. ἔμπροσθεν αὐτοῦ «նրա առջև»:

²³⁸ Mos1861 հանդերձեցի:

²³⁹ ՄՄ1487, ՄՄ6271 երևեալ:

²⁴⁰ ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք ի:

²⁴¹ ՄՄ1487 յանհաւատիցն, ՄՄ6271 անհաւատիցն. // հուն. + (5) καὶ πληροῦται ἡ προφητεία τοῦ Δαβὶδ λέγουσα ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ... Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ θεῷ ... διότι ἐκ σπέρματος τῶν υἱῶν Χουσήθ θυγατρὸς Φῶλ βασιλέως τῶν Αἰθίοπων αὐτοὶ ἐσχάτως προφθάσωσι χεῖρα αὐτῆς τῷ θεῷ. (6) καὶ ὑψωθήσεται ὁ σταυρὸς εἰς τὸν οὐρανὸν «և կառավելու է Դաւթի մարգարէությունը, որն ասում է օրերի վերջում ... «հնդիկ յառաջագոյն ձեռնառ լիցին առ Աստուած» (Սաղ. Կէ 32): Քանզի նրանք՝ եթովպացիների (հնդիկների) թագավոր Փոլի դուստր Քուշիթի որդիների սերնդից, ի վերջո ձեռները մեկնելու են Աստծուն: (6) Եվ խաչը բարձրացվելու է երկինք»:

²⁴² ՄՄ1487, ՄՄ6271 խափանիցեն:

²⁴³ իշխանութիւնք և պետութիւնք // հուն. πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐξουσία «ամեն իշխանություն ու տէրություն»:

²⁴⁴ Հմմտ. Սաղ. Գէ 9. «Լերինք ցնծասցեն առաջի Տեառն, զի գայ և հասեալ է Տեր ի դատել զերկիր»:

²⁴⁵ է // հուն. R γεννᾶται «ծնվում է» // հուն. DB ἐμφανῶς γένηται «հայտնվում է»:

²⁴⁶ Յակոբայ = հուն. R // հիմնական բնագիր + τὴν λέγουσαν: Δάν «որն ասում է Դանը»:

²⁴⁷ Հմմտ. Ծնն. ԽԹ 17. «Եւ եղիցի Դան՝ ասձ դարանակալ ի հանապարհի, հարկանել զգարշապար երիվարի և ընկենուզ զհեծեալն յետս, և մնալ փրկութեան Տեառն»:

²⁴⁸ հեծեալ = հուն. R ἵππεύς // հիմնական բնագիր ἵππος «ծին»:

²⁴⁹ արքայութիւն // հուն. ἡ εὐσέβεια «բարեպաշտություն»:

²⁵⁰ ՄՄ1487 գարշապարան և, ՄՄ6271 գարշապարն ան և:

²⁵¹ յերիվար // հուն. չիք:

²⁵² յօձէն // հուն. + ἦτοι «այն է»:

²⁵³ ի գարշապարի // հուն. + ἦγουν «հենց»:

յաւուրն յետնում ի ցնորս և ի սուտ նշանս²⁵⁴: (8) Անգօրս և ամբարտաւանս²⁵⁵, քանզի կոյրք տեսցեն և կաղք գնասցեն, խուլք լուիցեն և դիւահարք բժշկեացին: Եւ փոփոխեսցէ զարեգական ի խաւար և զլուսինն՝ յարին: Այսոքիւք²⁵⁶ սուտ նշանօքս իւրովք և ցնորիւք²⁵⁷ մոլորեցուցէ զհաւատս²⁵⁸ և զընտրեալս²⁵⁹: (9) Որպէս և յայս հայեցեալ հայրապետին²⁶⁰ Յակոբայ մտաց ականքն՝ ետես զհանդերձեալ լինել նեղութիւն²⁶¹ ի վերայ երկրի և մարդկան անձկութիւն²⁶² ի սատակիչ յօձէն²⁶³ յորդուոյն կորստեան: Ասաց այսպէս ի դէմս մարդկայնոյ ազգի արարեալ²⁶⁴ զձայն²⁶⁵. «Փրկութեան քում սպասեսցուք, Տէր»: Իսկ Տէրն յառաջագոյն ասաց, եթէ հնար ինչ իցէ մոլորեցուցանել և²⁶⁶ զընտրեալսն: (10) Քանզի մտցէ²⁶⁷ յերուսաղէմ և նստցի ի տաճարին Աստուծոյ՝ հաւասար Աստուծոյ, մարդոյ տեսակով²⁶⁸ մարմնաւորի՝ ի սերմանէ առն և յարգանդէ կնոջ, ի ցեղէն Դանայ²⁶⁹. Յուրայ Իսկարիովտացի, որ մատնեացն իսկ զՏէրն, և նա ի ցեղէն Դանայ էր: (11) Իսկ ի բազմանալ անօրէնութեան որդուոյն կորստեան²⁷⁰ ոչ կարէ անտես առնել Աստուած զկորուստ ազգի մարդկան, զորս գնեաց իւրով արեամբն²⁷¹: Առաքեսցէ վաղվաղակի զմտերիմ ծառայս իւր²⁷² զճնովք և զճղիւս, ի յանդիմանութիւն հակառակորդին: Առաջի ամենայն ազգաց յանդի-

²⁵⁴ նշանս // հուև. + (8) ποιήσει γὰρ σημεῖα καὶ τέρατα πολλὰ ἐπὶ τῆς γῆς «(8) Քանզի շատ նշաններ ու հրաշքներ է գործելու երկրի վրա»:

²⁵⁵ ամբարտաւանս // հուև. ἐξίτηλα «խամբած»:

²⁵⁶ Mos1861 այսոքիւք:

²⁵⁷ ցնորիւք // հուև. φαντασιώδεσι τέρασι πλάνης «մոլորության երևակայական հրաշքներով»:

²⁵⁸ մոլորեցուցէ զհաւատս // հուև. πλανήσει, εἰ δυνατόν «մոլորեցնելու է, եթե հնարավոր է»:

²⁵⁹ ՄՄ1487 զնարեալս | զընտրեալս = հուև. R // հիմնական բնագիր + καθὼς ὁ κύριος προηγόρευσεν «ինչպես Տէրն է կանխագուշակել»:

²⁶⁰ ՄՄ6271, T1910 յայս հայրապետին:

²⁶¹ T1911 զհանդերձեալ լինելոց նեղութիւն, Mos1861 զհանդերձեալն նեղութիւն որ լինելոց էր:

²⁶² նեղութիւն ի վերայ երկրի և մարդկան անձկութիւն // հուև. ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις θλίψιν καὶ στενοχωρίαν «մարդկանց վրա նեղություն և անձկություն»:

²⁶³ ՄՄ1487 չիք յօձէն:

²⁶⁴ ՄՄ1471, ՄՄ6271 ասաց այսպիսի դէմս մարդկանոյս ազգիս արարեալ, T1910 ասաց այսպիսի դէմս մարդկան արարեալ:

²⁶⁵ ՄՄ1471, ՄՄ6271, T1910 զօձն, ասէ, Mos1861 զօձն (ուղղված է զձայն = հուև. τὴν φωνήν):

²⁶⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271 չիք և:

²⁶⁷ մտցէ // հուև. + οὗτος ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας «այս որդին կորստյան»:

²⁶⁸ ՄՄ1487 չիք տեսակով, Mos1861 տեսակ մարդոյ | տեսակով // հուև. ὑπάρχων «գիներով»:

²⁶⁹ Դանայ = հուև. // հիմնական բնագիր + τυγχάνων «լինելով»:

²⁷⁰ անօրէնութեան որդուոյն կորստեան // հուև. τῆς θλίψεως τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας «կորստյան որդու գործած՝ այն օրերի հալածանքի»:

²⁷¹ Mos1861 մահուամբ:

²⁷² իւր // հուև. τοὺς ἰδίους αὐτοῦ καὶ «իր սեփական և»:

մանեցեն զնա²⁷³ սուտ գոլ և խաբեբայ²⁷⁴, և ասացեն²⁷⁵, եթէ վասն մոլորութեան և կորստեան բազմաց եկն: (12) Եւ տեսեալ զնա ազգացն²⁷⁶ յամօթ եղեալ և զմոլորութիւն նորա յանդիմանեալ²⁷⁷, թողցեն զնա և փախիցեն ի նմանէն, և յարեցին ի սուրբսն²⁷⁸ յայնոսիկ: Իսկ նա²⁷⁹ տեսեալ զինքն շարաշար յամօթ եղեալ և յամենեցունց արհամարհեալ՝ սրտմտութեամբ և բարկութեամբ բորբոքեալ սպանցէ զսուրբսն Աստուծոյ²⁸⁰: (13) Յայնժամ երևեսցի նշան փառաւոր²⁸¹ գալստեան Որդոյ մարդոյ՝ Աստուծոյ յերկնից: Եւ եկեսցէ ի վերայ ամպոց երկնից՝ փառօք երկնայնօք և ամենայն հրեշտակապետօք և²⁸² հրեշտակօք իւրովք: Եւ սատակեսցէ զշարն²⁸³ հոգևով բերանով իւրով՝ ըստ առաքելականին յայտնաբանութեան²⁸⁴: (14) Յայնժամ ծագեսցին արդարքն որպէս լուսաւորք²⁸⁵, և ամբարիշտք²⁸⁶ դարձցին ի դժոխս և ի կորուստն յաւիտենից²⁸⁷:

²⁷³ զնա // հուն. + αὐτοῦ τὴν πλάνην, καὶ ἀναδείξουσιν «նրա մոլորությունը և ցույց կտան»:
²⁷⁴ սուտ գոլ և խաբեբայ // հուն. ψεύστην ἐπὶ παντὸς ἀνθρώπου καὶ μηδὲν «ամեն մարդու առաջ ստախոս և ոչնչություն»:

²⁷⁵ ՄՄ6271 ասիցեն:

²⁷⁶ ՄՄ1487, ՄՄ6271 յազգացն:

²⁷⁷ յանդիմանեալ // հուն. + ὑπὸ τῶν τοῦ θεοῦ θεραπόντων «Աստծո սպասավորների կողմից»:

²⁷⁸ սուրբսն // հուն. τοῖς δικαίοις «արդարներին»:

²⁷⁹ Mos1861, ՄՄ6271, ՄՄ1487 չիք նա:

²⁸⁰ Աստուծոյ // հուն. ἐκείνου «այն»:

²⁸¹ փառաւոր // հուն. չիք:

²⁸² ՄՄ1487 և ամենայն:

²⁸³ զշարն // հուն. αὐτὸν κύριος «նրան Տերը»:

²⁸⁴ ՄՄ1487, ՄՄ6271, T1910, Mos1861 և սստ առաքելականին յայտնաբանութիւն (ուղղված է ըստ առաքելականին յայտնաբանութեան):

²⁸⁵ լուսաւորք // հուն. + ἐν κόσμῳ λόγον ζωῆς ἐπέχοντες «աշխարհում կայնի խոսք մատուցողներ» // R չիք ἐν κόσμῳ «աշխարհում»:

²⁸⁶ ամբարիշտք // հուն. + ἐκδιωχθήσονται καὶ «կվարվեն և»:

²⁸⁷ ի կորուստն յաւիտենից // հուն. ἐξ οὗ ῥυσθείμεν ἅπαντες οἱ θεὸν ζῶντα λατρεύοντες, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι τίμη, δόξα, κράτος, μεγαλοσύνη τε καὶ μεγαλοπρέπεια, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν «ուսից կազատվեիմք բոլորս, որ պաշտում ենք կենդանի Աստծուն, մեր Տեր և Աստված և Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի շնորհով ու մարդասիրությամբ, որի հետ Հոր և Սուրբ ու կենդանաբար Հոգու պատիվն է, փառքը, զորությունը, մեծությունն ու վայելչությունը, այժմ և հավետ և հավիտյանս հավիտենից, ամեն»:

Գ. XIII.11–XIV.14

Հետագա հայերեն խմբագրություն (ՄՄ 2270, 169ա–179բ)

(169ա) Այս է յաղթութիւն քրիստոնէից¹: Առաջին թագաւորն Արծիւն է. այս ոչ է անուն սորայ, զի գանուն սորայ ոչ ոք գիտէ: Զառաջ դիմին այլ գործով իւրեանց դրոշմեցին²:

XIII (11) Յայնժամ փութանակի յարիցէ ի վերայ նոցա թագաւորն հելլենացոց և Հռոմեացոց, որք են Ֆռանգ. բազում բարկութեամբ զարթիցէ, որպէս ըզմարդ ի քնոյ, որ համարեալ էր ընդ մեռեալս և ոչ երևէր: Սա առնէ հրամանաւն աստուծոյ. յազգէն խուսիթայ, որ նման է արծուի: Եւ դնէ ուխտ ընդ այլ Գ թագաւորաց, և ելանէ ի վերայ նոցա ընդ ծովն Թարսիս, և վարէ զիս մայելացիսն մինչև ի Գաբաուն: Եւ ի վերայ Մըղլուպ գետին սկսանին պատերազմել ընդ միմեանս և յանկանին յերկոցունց կողմանցն բազմութիւնսն յոյժ, մինչև գետն Մըղլուպ յարիւնն դարձի (169բ) և ներկէ զծովն մողոնս Կ: Եւ վերակացութեամբ սուրբ հրեշտակապետին Միքայէլի դնէ ի վերայ նոցայ սուր և հարցէ զնոսա. և մնացեալքն փախիցեն մինչև յանապատն Եթրիոյ՝ ի տեղի իւրեանց: Եւ զգերէվար նոցայ դարձուցէ և զկանայս և զորդիս նոցայ գերեսցէ: [Ի]սկ որ յերկիրն աւերեալ իցեն, առաքէ թագաւորն զորդի իւր, և նա երթեալ հարցէ զնոսայ անդ և ջնչեսցէ իսպառ: (12) Եւ անկանի ի վերայ նոցա ահա առաջին և դողումն³, զոր ունէին ի վերայ քրիստոնէից: Իսկ մեծութիւն և աւար նոցայ և կանայք նոցա և որդիք և ազգականք անկցին ի ձեռն թագաւորին Հռոմայեցոց: Եւ մատնին իսմայելացիք ի սուր և ի գերութիւնք, ի մահ և ապականութիւն: (13) Եւ լինի եօթնապատիկ լուծն Հռոմայեցոց ի վերայ նոցա, և վաղճանեսցէ զնոսա բազում նեղութեամբ, սովով և ծարավով և տանջանաւք: Եւ ծառայեն այնոցիկ, որ յառաջն ծառայէին նոցա, և լինի ծառայութիւն նոցա դառն քան զառաջնոցն հարիւրապատիկ: (170ա)(14) Եւ խաղաղանայ երկիր և իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ զնասցեն ի գաւառ իւր՝ ի բնակութիւն հարցն իւրեանց. ի Հայք, ի Կիլիկիա, Իսաֆրիա, յԱփրիկա, յԵլլագա, ի Ս[ի]կիլի[ի]այ: Եւ ամենայն, որ մնացեալ է ի գերութեան, զնասցէ ի գաւառն իւր: (15) Եւ բազմանան մարդիկ ի վերայ երկրի իբրև զմարախ յոյժ: Իսկ թագաւորն առաջնորդութեամբ հրեշտակապետին ելանէ ի լեռն բարձր, որ է դէմ յանդիման Անտիոքայ մեծին, և ժողովին առ նա բազմութիւն զաւրաց յոյժ: Եւ յայնմհետէ սկսանի առնուլ զՊարսիկս մինչև յարևելս, և զԱրաբիայ, և զԵգիպտոս: Եւ իբրև զարծիւի շրջի փոյթ ընդ տիեզերս և դարձուցէ յինքն զաշխարհս ի ներքոյ երկնից ի յամիսս եօթ, իսկ Արաբիայ և Եգիպտոս այրեսցի հրով: Իսկ եզր ծո-

¹ ՄՄ 2270 քրիստոնէից է (է ջնջված):

² ՄՄ 2270 դրոշմեցին (ուղղված է դրոշմեցին):

³ ՄՄ 2270 թողումն (ուղղված է դողումն):

վուն խաղաղեսցի և շինեսցի յամենայն, և սրտմտութիւն թագաւորին եղիցի ի վերայ ուրացողացն Քրիստոս. այրեսցէ զնոսա և զտունս նոցայ այրեսցէ: Եւ խաղաղանայ երկիր մեծաւ ուրախութեամբ: Եւ լինի խաղաղութիւն ի վերայ երկրի, ուրախութիւն և խնդութիւն, (170բ) որ ոչ այլ եղեալ էր ի սկզբանէ աշխարհի և այլ ոչ լինիցի, զի յետի աւուրք են: (16) Եւ լինի խաղաղութիւն և խնդութիւն ի վերայ երկրի, և շինեսցեն մարդիկ քաղաքս և բազմասցին, և ազատին քահանայք ամենայն հարկէ: (17) Այս է խաղաղութիւն, զոր ասէ առաքեալն թէ՛ «Յորժամ կարծեսցեն, թէ խաղաղութիւն է, եղիցի կատարած»⁴: Որպէս Փրկիչն ասէ, եթէ՛ «Որպէս յաւուրսն Նոյի», և որ զկնի այսմ ժամուս շինեսցեն մարդիկ, ուտիցեն և լըմպիցեն, գնեսցեն և վաճառեսցեն, ամուսնայցեն և շինեսցեն քաղաքս և բնակութիւնս»⁵: (18) Եւ ոչ լինի երկիւղ ինչ կամ նեղութիւն ի սիր[ա]ս նոցա: Իսկ թագաւորն ի ԺԲ ամ թագաւորութեան իւրոյ հիւանդասցի մերձ ի մահ: Եւ յայնժամ ուխտեսցէ Աստուծոյ զբարի կեալն և սուրբ կեալն և ազատէ զեկեղեցիս և զվանորայս ի հասարակաց, աղքատաց և որբոց աւգնական լինի: Եւ մինչ զայս արասցէ, լսէ տէր աղաւթից նոցա, յաւելու ի կեանս իւր ամս ԻԲ⁶: Իսկ ի ԺԵ թագաւորութեան նորա հասանէ յանկարծահաս (171ա) բարկութիւն սորա ի վերայ ամենայն երկրի: (19) Եւ անկանի դուռն հիւսիսի, զոր կանգնեաց Աղէքսանդրիոս ընդդէմ գազանաբարու ազգին՝ Ագոգք և Մագոգք կոչեցեալ, և ելանէ անտի բազմութիւն բարբարոսաց յոյժ անթիւ: ԻԲ թագաւորութիւնք, որ էին արգելեալ անդ, անչափ բազմութիւնք, մինչև կտրէ սմպակ ձիոյն զշէմն ներքին և ծայրքն նիզակացն զշէմն վերին. և է հաստատութիւն շէմոցն կանգուն Գ: Եւ արձակին նոքայ ի վերայ երկրի, ապականելով զսա, և զարհուրի ամենայն երկիր երեսաց նոցա, և փոխիցեն ի նոցանէն և թագիցեն ի լերինս, յայրս և ի գերեզմանս մեռելոց: Մեռանին բազումք ի փախուստ յայն, և ոչ ոք իցէ, որ թաղիցէ զնոսա: Զի երեմիայ մարգարէն ասէ, եթէ՛ «Երեսաց հիւսիսոյ բորբոքեսցին շարիք ի վերայ երկրի»⁷: (20) Զի հիւսիսոյ ելանեն նոքա և ուտեն զմարմինս մարդկան և զօձս և զկարիճս և զամենայն սողունս և զգազանս, և ըմպեն զարիւնս նոցա և խորովեն զմատղաշ մանկունսն և զնեն առաջի ծնողացն և ուտեն և ուտելոյ տան: Պատ(171բ)առեն զյղի կինն և հանեն⁸ զսաղմն, կերիցեն, և ապականեն զերկիր և աւերեն, և ոչ ոք կարէ կեալ ընդդէմ նոցա: (21) Եւ այս լինի տարիք և տարի և կէս տարոյ,

⁴ Հմմտ. Ա. Թեւ. Ե 3. «Յորժամ ասիցեն թէ խաղաղութիւն և շինութիւն է, յայնժամ յանկարծակի հասցէ նոցա սատակումն»:

⁵ Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 37. «Այլ որպէս ասուրքն Նոյի, նոյնպէս եղիցի գալուստն որդոյ մարդոյ: Զի որպէս էին յաւուրսն որ յառաջ քան զբնեղեղն, ուտէին և ըմպէին, կանայս առնէին և արանց լինէին, մինչեւ յարն՝ յորում եմուտ Նոյ ի տապանն»:

⁶ ՄՄ 2270 ամս ԻԲ ամ (ամ ջնջված):

⁷ Հմմտ. Երեմ. Ա 14. «Երեսաց հիւսիսոյ բորբոքեսցին շարիք ի վերայ բնակչաց երկրի»:

⁸ ՄՄ 2270 հասեն (ուղղված է հասենն):

այս ինքն՝ ամբ եօթ և կէս: Եւ զկնի եօթ ամացն ժողովեալ գան մինչև ցքաղաքն Իոպէդ: Իսկ Արծիւն ի յամին ԻՒ-երորդի թագաւորութեան իւրոյ ելանէ ընդ առաջ նոցա և եկեալ յԵրիքոյ (՞) խնդրէ զԱստուծոյ օգնութիւն: Եւ առաքէ Աստուած զգօրագլուխ հրշտակաց և սատակէ զնոսա ի քթթել ականն, և ոչ մնասցէ և ոչ մի զորոցն զնիզակս և զասպարս և զնետս. այրեսցեն զեօթ ամ ամենայն աշխարհն: Եւ լինի խաղաղութիւն մեծ ամենայն աշխարհս և մի իշխանութիւն: Եւ թագաւորեալ սորայ ամս ԼԶ, բարի խոստովանութեամբ շնու զտապանն:

Թագաւորէ որ դրոշմեալ է Զի:

Յետ սորա թագաւորէ որդի սորա և վարի սրբութեամբ և խաղաղութեամբ, զի ոչ ուստէք ունի հակառակողս իւր: Եւ թագաւորեսցէ ամս ԺԲ և ննջեսցէ. աստ դադարէ թագաւորութիւն Կոմնիանոսաց: Եւ սա ձի դրոշմ(172ա)եցաւ, զի ոչ աշխատեցաւ:

Այս Մանկաղ թագաւորն է:

Իսկ զկնի թագաւորեսցէ, որ դըրօշմեալն է «Մանկաղ ունելով ի ձեռն», զի աւուր կիրակէի ի Կոստանդինուպօլիս ընդ թագաւորելն նորայ կոտորեսցին սրով հոգիք ԽԲԹ, և լինի շփոթ յոյժ և խռովութիւն, և ոչ հաճի ընդ նա Տէր, և զկնի Գ ամաց մահուամբ ելանէ յաշխարհէ:

Այս Եզն թագաւորէ:

Յետ սորա թագաւորէ, և միաբանին ընդ սա թագաւորք արեւմտից և գան մտանեն ի քաղաքն ընդ ոսկի դուռն: Եւ լինի խաղաղութիւն և սէր մեծ ընդ ամենայն երկիր, և հնազանդի ամենայն երկիր: Եւ ոչ ոք է որ հակառակ գայ նմա, զի հօր է և հեզ և անմեղ և սուրբ և բարեգործ: Եւ թագաւորէ ամս ԻԲ և հանգիցէ ընդ հայրս իւր ի թիւս սրբոց:

Այս Մե[ր]կ թագաւորն է:

Զկնի սորա թագաւորէ որ կոչի աղքատ. ինչ խնդրէ յաշխարհէ, այլ մերկ (172բ) յամենայն [ն] իւթականացս: Նստի իբրև ի վերայ վեմի. մարդ աստուածամիտ և սուրբ և բարեգործ: Եւ թագաւորէ մեծաւ խաղաղութեամբ ԺԲ ամ: Ի սորայ ամի պատրիարզ ոմն բարի և հաճոյ Աստուծոյ, որ հաւասար առաքինութեամբ է ամենայն առաջնոցն: Եւ ընդ սորայ բառնայ քահանայութիւն յաշխարհէ:

Այս Բարեմիտ թագաւորն է:

Յետ սորայ թագաւորէ ոմն մի բարի այր յոյժ և ուրախ, լի ամենայն սրբութեամբ և առաքինութեամբ: Եւ արասցէ իւր կին յոյժ շար և անարէն և պիղծ: Եւ թագաւորէ սրբութեամբ և ուղղափառութեամբ ամս ԼԲ և ննջէ ի Քրիստոս: Եւ թողու զաթոռն իւր կնոջն իւր շար սերման և աղանդաւորի և պղծոյն:

Վասն Պեղծ կնոջն.

Եւ ապա կալնու զթագաւորութիւնն նորա ի շար ոստ կինն այն այրի Գ ամ: Եւ գործէ շարիս մեծամեծս, և ուսուցանէ գործել նախ պեղծութիւնս յարուականս և իգականս: Յանա[ր]գս ուսուցանէ, մինչև այնպիսի թագաւորացն այն-

պիսի (173ա) սրբեալ ժողովն այնչափ խոտորին, մինչև զարուժուածին և զի-
գականութիւն իբրև զանասունս յաւարի հրապարակի գործեսցեն: Եւ կախար-
դութիւնս և դիւթութիւնս, մինչև ուրանալ տայ զԱստուած և զինքն աստուած
տայ խոստովանել, և ապականութիւնս բազումս: Եւ լինու զաւագանս ջրով և
լուանայ զպեղծութիւնս իւր տեռատեսութեան և սրսքէ ի վերայ ամենայն ժողո-
վրդեանն և նշխարաց սրբոց և ուխտից և սուրբ սեղանոց, և պեղծէ զնոսա: Եւ
քարոզել տայ զինքն աստուած, և մտեալ ի մեծ եկեղեցոջն հանդերձ երգչաւք և
կաքաւողօքն: Եւ արբեալ ժողովն, և ինքն նստի ի վերայ սեղանոյն և խօսի
հայհոյութիւնս Աստուած Հայր և Որդի նորա և ի կոյան Մարիամ և ի սուրբս: Եւ
ժողովուրդքն իւր գործեն զանօրէն խառնակութիւնս: Յայնժամ հրամայէ Տէր
սուրբ հրեշտակապետին, և շարժէ երիցս անգամ զԲաբելոն մեծն, այս ինքն
Կոստանդինուպօլիս, և ընկղմի քաղաքն, և ծածկէ զնայ ծովն շար (173բ) ժո-
ղովն: Եւ լինի մարգարէութիւն Դանիէլի, որ ասէ. «Վա՛յ քեզ, եօթնաբլուր Բիւ-
զանդիայ, յորժամ այրին⁹ ի քեզ թագաւորեսցէ»: Եւ այս լինի, զի ծնաւ մայրն
Նեոխնն, և յայնմհետէ լինի քաղաքն ծով: Եւ երևի Խաչն յեկեղեցոջն միայն և
սիւնն Կոստանդինոսի մեծի:

Այս Բարի թագաւորն է:

Եւ փոխի թագաւորութիւն ի նոր Բաբելոնէ ի Նիկո[մե]դեայ (°): Եւ ապա
թագաւորէ քարձ ոմն մի մարդ բարեմիտ և նեղեալ տայ զթագաւորութիւն իւր
այլում ումեմն մարդոյ բարեմտի և սրբոյ, որ լինի մարմնով տկար և շնորհաւքն
Աստուծոյ զօրաւոր: Եւ թագաւորէ ամս Ի և փոխի բարի խոստովանութեամբ ի
Քրիստոս:

Այս Զօրաւորն է:

Յետ այսորիկ թագաւորէ հզօր զօրութեամբ հեզ և արդար Տիբերիոս: Ի սո-
րայ թագաւորութեան հինգ ամին ծնանի Նեոն, և թագաւորեսցէ սա ամս ԼԶ: Եւ ի
ԻԶ ամի թագաւորութեան սորա հերձի թագաւորութիւն ընդ ժ (174ա) յիշխա-
նութիւն:

XIII (21) Իսկ սա առաջնորդութեամբ հրեշտակին Աստուծոյ ելանէ յե-
րուսաղէմ և տանի անդ Փրկչին և զթագն: Եւ բնակէ անդ ամս ժ: Եւ զկնի ժ
ամին այն ժողովին ամենայն մասունք Խաչին ամենայն աշխարհէ և գան
միաբան ի Սուրբ Խաչն: XIV (2-4) Իսկ թագաւորն հանէ զԽաչն և զթագն ի Գող-
գոթայ և զհոգի իւր հանձնէ ի Աստուած: Իսկ առեալ հրեշտակաց յանդիման
ամենայն ժողովոյն նախ զԽաչն և ապա զհոգի թագաւորին և ի վերայ նորա
զթագն, և վերանան յերկինս: Զի ահա սա սուրբ և յետի թագաւոր աշխարհի
յանձն արար զթագաւորութիւն Աստուծոյ Հօր և զհոգի իւր և զԽաչն, յորում
վերայ բեւեռեցաւ Որդին Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս:

Եւ առժամայն վերացաւ յերկինս Խաչն և զթագն և ոգի թագաւորին, վասն
զի յերրորդ և փառաւորեալ գալուստ թագաւորին Քրիստոսի նախ պատուա-

⁹ ՄՄ 2270 այրեն (ուղղված է այրին):

կան Սուրբ Խաչն յերևի յերկինս՝ գալով առաջի նորայ ի խնդումն հաւատացելոց և ի կորուստ անհաւատից: Եւ աստ բարձաւ խաղաղութիւն աշխարհէ: Եւ անդ Քրիստոս է (174բ) յետին թագաւոր:

Վասն պիղծ Նեոին ասացեալ է:

Յայնժամ յայտնեսցի մարդն անօրէնութեան՝ Որդին Կորստեան, ծնունդն յանօրէնութեան: Եւ նշան յայտնելոյ սորա այս է. յորժամ լցի երկիր խռովութեամբ, և պակասի բարձր իշխանութեամբ ի Հոռոմայեցոց, զի որպէս Քրիստոս ի պակասել իշխանութեանն Յուդայի եկն, նոյնպէս և հակառակն նորա՝ ի պակասել թագաւորութեան Հոռոմայեցոց: Եւ որպէս ծանուցաւ ի ձեռն Դանիէլի շորից գազանացն՝ առիւծն թագաւորութիւն Մարաց, և արջն Բաբելացոցն, ինծն Պարսից: Էր և շորրորդն՝ ահեղ և զարմանալի, որ ուտէր և մանրէր զերկիր¹⁰, որ են Հոռոմայեցոց թագաւորութիւն, որ բառնին անդ, յաւուրսն անդ ի Քրիստոսի: Արդ ծաղկի նախ անգթութիւն, և կուսանաց սէր բուսանի, և լինի սովբ և սրածութիւնք և սասանութիւնք¹¹, և, որպէս Տէր ասէ, բազում գուշակմունք եղիցին:

XIV (1, 6, 10) Արդ, մի կարծեք, թէ սատանայ է նա կամ և դե, այլ մարդ է ապականեալ մտաւք՝ ի տոհմէ մարդկան, ի սէր(175ա)մէ հաւր, յորովայնէ մաւր, որ ծնանի ի Քորոզին և սնանի ի Բեդասյիդայ, զարգանայ և մեծանայ ի Կափառնայումն՝ ի վերայ միոյ տասանց իշխանութեան, որ բաժանեալ լիցի: Յայնժամ մինն թագաւորէ ինքն և զերեքն սպանէ, և զայլն զբռամբ ածէ, և թագաւորէ ժամանակս երիս և կէս ժամանակաց, և ցնծասցէ Քորոզին, զի ծնաւ զնա, և Բեթսայիդայ, զի սնոյց զնայ, և Կափառնայումն, որ թագաւորեաց: Որպէս ասաց Տէրն, «Թէպէտ և բարձրասցիս, մինչև ի դժոխս իջցես»:¹² Եւ ծնանի նա ի կնոջէ յազգէն Դանայ, յորմէ ազգէն էր Ակիրտոփել և Յուդայ Ակարիովտացի. ըստ մարգարէութեան Յակոբայ, որ ասէ. «Աւձ ծնեալ ի ճանապարհին հարկանէ զսմբակս ձիոյն. և անկանի յետոյ զհեծեալն, և մնայ փրկութեան Աստուծոյ»¹³: (7) Հեծեալն՝ ճշմարտութիւն և աստուածպաշտութիւն արդարոցն, և

¹⁰ Հմմտ. Դան. է 2-7. «Եւ Դանիէլ տեսանէի ի տեսլեան գիշերոյ. Եւ ահա չորհ հողմք երկնից բախէին զծով մեծ: Եւ չորհ գազանք մեծամեծք ելանէին ի ծովէ անտի՝ այլակերպք միմեանց: Առաջինն՝ իբրեւ զմատակ առեւծ թեւատր, և թեւ նորա իբրեւ արծուոյ. հայէի մինչ թափեցան թեւ նորա և ջնջեցաւ յերկրէ: Եւ եկաց իբրեւ ի վերայ ոտից մարդոյ, և սիրտ մարդոյ տուաւ նմա: Եւ ահա երկրորդ գազանն նման արջոյ, և եկաց ի կողմն մի. և կողք երեւ ի բերան նորա՝ ի մէջ ժանեաց նորա: Եւ այսպէս ասէին ցնա. Արի կեր զմարմինս բազմաց: Եւ զկնի նորա հայէի, Եւ ահա այլ գազան իբրեւ զինծ. և չորհ թեւ թռչնոյ ի վերայ նորա, և չորհ գլուխ գազանին. և իշխանութիւն տուաւ նմա: Եւ զկնի նորա հայէի. և ահա գազանն չորրորդ՝ ահեղ և զարմանալի և հզօր առաւել, և ժանիք նորա երկաթիք. ուտէր և մանրէր, և զմնացորդսն առ ոտն կոտորէր: Եւ ինքն առաւել այլակերպ քան զամենայն գազանսն որ յառաջ քան զնա. և եղբերք ժ ի նմա»:

¹¹ Հմմտ. Մատթ. ԻԿ 7. «Եւ եղիցին սով և սրածոփիւմք և սասանութիւնք ի տեղիս տեղիս»:

¹² Հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 23 և Գուլ. Ժ 15. «Եւ դո՛ւ, Կափառնաւո՛ւմ, որ մինչև յերկինս բարձրասցիս, այլ մինչև ի դժոխս իջցես»:

¹³ Հմմտ. Ծնն. ԽԹ 17. «Եւ եղիցի Դան՝ աս զարանակալ ի ճանապարհի, հարկանել զգարչապար երկվարի. և ընկեմոյ զհեծեալն յետս, և մնալ փրկութեան Տեառն»:

սմբակ՝ յետին յաւուրսն այսպիսի են սուրբքն, որ հեծեալ են ի ձին ճշմարտութեան և հարցին յօձէն յայնմանէ շար՝ Որդոյն Կորստեան: Իսկ սմբակ զ[յ]ետին աւուրսն (175բ) ասէ՝ և զսուտն զօրութեանցն զոր¹⁴ առնէ, առ աշաւք է և ոչ ճշմարտութեամբ, զի գոյ և զօրանայ ի սատանայէ, որում ծնունդ նորա զօրութեամբ նորա է: Զինքն ծնեալ յազգէն Դաւթէ, զինքն Քրիստոս գոլ ասէ: Եւ ժողովին առ նայ հրեայքն, և հաւատան նմայ, և ազգն Դանայ՝ առաւել: Եւ առնէ նշանս մեծամեծս՝ 1260. շարժէ զերկինս և զերկիր և արկանէ յերկնից և խաւարեցուցանէ զարեգակն և զլուսինն, թօթափէ¹⁵ զաստեղս, փոփոխէ զօդս, կան[ա]չեցուցանէ զշոր փայտ: (8) Յարուցանէ մեռեալս, լուսաւորէ կոյրս, և կաղս միակողմանիս, բորոտս, դիւահարս բժշկէ, ջուր բղխէ, հաց անձրևէ: Այլ ամենայն առ աշօք է և ոչ ճշմարտութեամբ. և այնպէս ստութեամբ պատրէ զթեթևամիտ հրէայսն և «եթէ հնար է զընտրեալսն»¹⁶, որպէս Տէրն ասաց:

XIV(10) Յայնժամ մտանէ Որդին Կորուստեան յերուսաղէմ և նստի ի տաճարին Աստուծոյ, պատուեալ յամենեցուն որպէս զԱստուած¹⁷: Եւ որ հաւատան ի նա, ընկալցին նշան (176ա) ի ճակատս իւրեանց: Եւ որ ոչ հաւատան ի նա, այլ տեսանեն զզօրութիւնն նորա բազում բարկութեամբ, արձակի ի վերայ և սպանանէ զանթիւ բազմութիւնս սրով և հրով, բազում անօրինակ տանջանօք: Որոց որք համբերեն, առնուն զպսակն կենաց: (11) Եւ ի բազմանալ նեղութեանցն և շարեաց նորա ի վերայ երկրի, ոչ¹⁸ համբերէ ողորմածն Աստուած այնպէսի աղէտից և կոտորման մարդկան: Փութապէս առաքէ զկամա[կատա]րս իւր զենովք և զեղիայ՝ զսուրբ մարգարէսն իւր, զոր պահեաց կարապետ աւուրսն այնմիկ, որպէս առաջնոցն Յովհաննէս: Եւ սոքայ եկեալ յանդիմանեն զհակառակողն և զօրացուցանեն զհաւատացեալս, զի գան և յանդիմանեն առաջի ամենայն մարդկան զխաբէութիւն և զմոլորութիւն նորա՝ ասելով, թէ առ աշօք և խաբէութեամբ է գործք նորա և ոչ ճշմարտութեամբ, և մոլորեցուցանէ զմարդիք և մատնէ ի կորուստ: Եւ դէպ յանդիմանեն զնայ ի տաճարն աստուծոյ: (12) Իսկ մինչ տեսանեն (176բ) զնա մարդիք, թէ յանդիմանեցաւ ի սրբուցն ստութիւն նորա և խաբէութիւն, թողոյն զնա և հետեին սուրբ մարգարէիցն և փախչին յանօրէնէն: Իբրև տեսանէ Որդին Կորստեան զանդիմանութիւն իւր և զփախուստն մարդկան, և կալեալ զեղիայ և զենովք, շարշարէ և դառն տանջանօք, և սպանանէ զնոսս սրով: Եւ լցեալ խնդութեամբ՝ ասէ. «Եւ ոչ

¹⁴ ՄՄ 2270 գաւր (ուղղված է՝ գոյ):

¹⁵ ՄՄ 2270 թօթափէ (ուղղված է՝ թօթափէ):

¹⁶ Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 24. «Զի յարիցեն սուտ քրիստոս և սուտ մարգարէք, և տայցեն նշանս մեծամեծս և արուեստս, մինչ մոլորեցուցանել թէ հնար ինչ իցէ և զընտրեալսն»: Հմմտ. նաև Մարկ. ԺԳ 22:

¹⁷ Հմմտ. Բ Թեւ. Բ 3. «Եւ յայտնեցի մարդն անօրէնութեան՝ Որդին Կորստեան, հակառակորդն հայարտացեալ ի վերայ ամենայնի, որ անուանեալ իցէ Աստուած կամ պաշտօն. մինչև նստել նմա ի տաճարին Աստուծոյ, եւ ցուցանել զանձն՝ թէ Աստուած իցէ»:

¹⁸ ՄՄ 2270 ո՛հ (ուղղված է՝ ոչ):

սորայ, որ անմահ կարծէին, կարացին զերծանել ի ձեռաց իմոց», և բազում հայհոյութիւնս խօսեսցի:

Իսկ հրեայքն, որ մնան, իբրև տեսանեն զայն, զղջանան, զի նեղին և տագնապին ի տանջանաց ծարաւոյ և սովու և ամենայն շարեաց, զի ոչ գտանի ի վերայ երկրի ջուր և ոչ կերակուր և ոչ դալար ինչ: Եւ տեսանեն ոսկի և արծաթ և յականս պատուականս և հանդերձս, և մեծագինս ի վերայ երկրի. և ոչ նային ի նմա մարդիկ: Եւ ասեն ցնա. «Եթէ դու ես Քրիստոսն, և իրաւի են սքանչելիքն քոյ, օգնեայ մեզ ի նեղութեանս, զի կոր(177ա)նչիմք ի սովու և ի ծարաւոյ: Տո՛ւր մեզ հաց, զի կերիցուք, զի հաց քո առ աշօք է և ոչ ուտելի: Տո՛ւր մեզ ջուր, զի արբցուք, խաղաղացո՛յ զերկիր, զի Քրիստոսն յիշխան խաղաղութեան է: Ապա թէ՛ ո՛չ առնես ընդ մեզ զայս. նա էր Քրիստոսն, որ եկն և զամենայն նշանս և զարուեստս ճշմարտութեամբ կատարեաց: Եւ հարքն մեր, անգիտացեալ նմա, ի խաչ հանին զնա, որպէս և գրեալ է վասն նորա ի մարգարէս. որ մեռաւ և թաղեցաւ և յարեաւ յերրորդ աւուր և վերացաւ յերկինս և գալոց է սպանանել զքեզ հոգով բերանոյ իւրոյ»¹⁹ և դատէ զերկիր: Իսկ դու հակառակ նորա ես և նեռն՝ խաբող և մոլորիչ մարդ, ծնեալ ի մարդոյ և լցեալ զօրութեամբ սատանայի»: Զայս լուեալ շարն, լցեալ բարկութեամբ, կոտորէ զնոսայ ի սուր սուտերի 24000 որք մկրտին յարեամբ իւրեանց: Եւ լինի մարգարէութիւն Պողոսի, եթէ՛ «Յորժամ լրումն հեթանոսաց մտցէ, յայնժամ ամենայն Իսրայէլ կեցցէ»²⁰, զի լրումն հեթանոսաց ընդ ենովքայ և եղիայի եղև: (177բ) Յետ այսորիկ ելանէ ի լեռնն ձիթենեաց և գտանէ զտապանակն տեառն, զոր Երեմիայ մարգարէն պահեաց: Եւ բանայ ճաշակել ի նմանէ, և ոչ կարէ ի մանանայէն, զի ելանէ հոր ի տապանակէն և այրէ զպեղծն հանդերձ հաւատացելովք իւր: Եւ յանկարծակի յականս թօթափելոյ լինին շարժմունք ասեղք, և որոտմունք գալարին երկինք, սասանի երկիր, խաւարի արեգակն և լուսին, թօթափին աստեղք, հիանան արարածք, ցամաքի ծովք:

(13) Յայնժամ երևի նշանն Որդոյ Մարդոյ յերկինս՝ հաշն տէրունական, որ է նշան գալստեան նորայ: Զի եկեսցէ ի վերայ ամպոց երկնից զօրութեամբ և փառօք բազմօք և սպանանէ զնայ Տէր հոգւով բերանոյ իւրոյ:

Յայնժամ լուսափայլ երևի նշան արքունական՝ ի զօրացուցանել զպապաւինեալքս ի նա, ի պարծանս արդարոց, զի կապեսցեն զանձինս իւրեանց: Ի սէր նորա ցոլանան մասունք նշանից ամենայաղթ հաշին, և զօրութեամբ սուրբ եկեղեցեաց լուսաւորք նուագեն ի լուսոյ Սուրբ (178ա) հաշին, կոծեսցին ազգ առ ազգ: Զի գայ դատել զոչ դրոշմեալս նովաւ, որ ոչ ծանեան զյաղթութեան նշան ի հաշին: Յայնժամ գայցէ յերկնից անճառ փառօք Քրիստոս թագաւորն, գալարին երկինք, և հալի իբրև զմոմ ի հրոյ գետն հրեղէն և մթագոյն հոսի ի վերուստ ի վայր, մաքրելով զերկիր ի յանօրէնութեանց, ի շար գործոց: Լսին

¹⁹ Հմմտ. Բ Թեա. Բ 8. «Եւ ապա յայտնեսցի անօրէնն, զոր Տէր Յիսուս սատակեսցէ հոգով բերանոյ իւրոյ»:

²⁰ Հմմտ. Հռոմ. ԺԱ. 25. «Մինչև լրումն հեթանոսաց մտցէ, եւ ապա ամենայն Իսրայէլ կեցցէ»:

ձայնք լոյսեղեն զօրացն, շարժին զօրութիւնք երկնից, փողն սաստիկ հնչմամբ գոչէ ի գերեզմանս, թէ՛ «Յարի՛ք ընդ յառաջ Փեսային մեռեալք: Զի եկն եհաս հայրենի փառօք Որդին Աստուծոյ: Յարի՛ք արդարք և մեղաւորք, ընկալարուք զհատուցումն»:

Յայնժամ առնեն ի քթթել ական արարածք ամենայն և զգենուն զանապական մարմինն փութապէս: Ապա մեղաւորքն երևին ստուերագոյնք մարմնով և բարձրանան յերկրէ, զի ներկեալ են գործովք շարութեան: Եւ խնդան արդարքն պայծառապէս մարմնով և բարձրանան յերկրէ լուսեղէն ամպօք՝ ի հանդիպումն փեսային Քրիստոսի: Եւ հիանան վերինքն ընդ նոսա և ասեն. (178բ) «զի՛նչ գործեցաք²¹ սոցա երկրի, որ երամովք գան առ Տէր զուարճացեալ»: Պատասխանի տաց նոցա Տէր. «Սոքա են բարեկամ զինուորքն իմ, որ ուրացան զանձինս իւրեանց, մեկնեցան յերկրէ և խաչեցին զանձինս իւրեանց կամօք²² ցանկութեամբ վասն իմ: Եւ արդ ես տաց զուրախութիւն իմ նոցա անսպառ»: Իբրև լսեն հրեշտակք զայս, ասեն. «Դու[ք] էք օրհնեալ ի Տեառնէ. արդ ուրախ լերուք յուրախութիւն ձեր»:

Յայնժամ նստի Թագաւորն փառաց յաթոռ իւր, և հրեշտակք սպասաւորեն նմա: Եւ նա կապեսցի սատանա և առաքի ի վիհ տարտարոսին, և շարալուկ կապին զօրքն նորա դեքն, որ ուսուցանէին մարդկան զգործս աղտեղիս: Ոչ են արժանիք նոքա ի դատաստան մտանել, զի չիք պատասխանիք նոցա: Կան և ընդ աջմէ նորա արդարքն մեծաւ յուսով, և կան յահեգէ նոցա մեղաւորքն մեծաւ ամօթով ի պահանջումն անաչառ գործոց: Ատեան դնին դպրութիւնք բանին, լինի (179ա) դատաստան: Յայնժամ ասէ Թագաւորն ընդ աջակողմեանն. «Եկա՛յք, արհնեա՛լք հօր իմոյ, ժառանգեցէ՛ք պատրաստեալ ձեզ զարքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի»:

(14) Յայնժամ արդարքն ծագեսցեն առաւել քան զարեգակն. և երևեսցին որպէս լուսաւորք յաշխարհի, որ պահեսցեն զբանն կենաց: Եւ շնորհեսցէ Թագաւորն արժանաւորացն զպսակն կենաց զբիրականեաց: Իսկ զնոյն ձայն լսեն ձախակողմեանքն, թէ՛ «Երթա՛յք, յինէն անիծեալք, ի հուրն յաւիտենական»: Յայնժամ կապեալ խրճունք որոմանց անկանին ի հուր: Եւ փակի նոցա դուռն ուրախութեան հարսանեացն: Եւ երթիցեն նոքա ի տանջանքն յաւիտենական, և արդարքն՝ ի կեանսն յաւիտենականս:

Եւ նորանայ երկինք, և երկիր նորոգի, և ոչ լինի յերկիր աշխատութիւնք և քրտունք, ոչ ի մարդիք ցաւք և տրտմութիւնք, ոչ օձն խաբող, ոչ կինն պարտող, այլ՝ կեանք յաւիտենական, յորմէ մերժեալ են տրտմութիւնք և հեծութիւնք: Եւ թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան, (179բ) Աստուած քո՝ Սիրոն ազգէ մինչև յազգ: Եւ թագաւորութեան նորա ոչ գոյ վախճան, զի նմա վայել է փառք, պատիւ և երկիրպագութիւն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

²¹ ՄՄ 2270 գործեսցուի (ուղղված է գործեսցաի):

²² ՄՄ 2270 կարօք (ուղղված է կամօք):

ՀԱՎԵԼՎԱԾ
ԶՈՒԳԱՀԵՌ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ

Հատված «Հարցումն»-ից (Stone, p. 131–134) = հուն. VIII.10 + XIII.19–21

Ըստ մարգարէին եզեկիէլի. եթէ՛ յաւուրն յետնումն ի կատարածիս ելցեն Գօզ և Մագօֆ յերկիրն Իսրայելի, որ են ազգ և թագաւորք Ի՛ն, որ են այսոփիկ. ոչ կամեցայ գրել անուանքն:

Յայնժամ բացցին դրունք հիւսիսայ յանկարծակի, և ելցեն ազգ փակեալք ի ներքուստ, և սասանեսցի երկիր յերեսաց նոցա, և ընդոստեալ մարդիկ փախիցեն յայրս և ի փապարս, և <յ> անսպասու ելցեն բազումք: Եւ ոչ ոք իցէ, որ թաղիցէ զնոսա, քանզի ելեալքն ի հիւսիսայ ուտիցեն զմարմինս մարդկան (= հուն. ἄνθρωπῶν, որն Օրբելցանի մոտ բացակայում է) և ըմպիցեն զգազանաց արինս: Եւ ոչ ոք կացցէ ընդդէմ նոցա <յ> երկիր. և յետ ամաց ի հասանել նոցա ի քաղաքն Յոպպէ, առաքէ Տէր զգօրաւոր իւր և հարցէ զնոսա սրով, և ի փառս սատանայի երթիցեն:

Վերնագիրն ըստ Օրբելյանի ԼԲ գլխի, ՄՄ 1487 ու ՄՄ 2644 և այլ ձեռագրերի (փոփր տարբերություններով)

Տեսիլ սրբոյն Մեթոքի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ և վկայի. յաղագս անցելոյն, ներկայիս և ապառնեացն. ասացումք յԱստուածաշունչ գրոց, զոր թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի

Հատված Օրբելյանի ԼԲ գլխից (1910 թ. վերահրատ., էջ 153–154) = հուն. XIII.19 + VIII.10

Յայնժամ ըստ մարգարէութեան եզեկիէլի, որ ասէ, եթէ՛ յաւուրս յետինս ի վախճանի աշխարհիս ելցեն Գօզ և Մագօֆ յերկիրն Իսրայելի. բացցին դրունք հիւսիսայ, և ելցէ զօրութիւն ազգացն, զորս արգել Աղեքսանդր ի ծագս հիւսիսոյ՝ Գոզ և Մագոգ ... այսոփիկ Ի՛ն թագաւորութիւնք, որք են արգելեալք ընդ դրամբքն, զոր կանգնեաց Աղեքսանդր: Եւ տեսցեն մարդիկ և զարհուրեսցին. և փախիցեն և թաքիցեն ի լերինս և յայրս և ի գերեզմանս. և սատակիցին բազումք, և ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ թաղել, քանզի ազգքն որ ելանեն ի հիւսիսայ ոստեն զմարմինս և ըմպեն զարինս զգազանաց... Եւ ապականեսցեն գերկիր, և ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ կեալ առաջի նոցա. և յետ եօթն և կիսոց ամաց հասցեն ի քաղաքն Յոպպէ: Առաքէսցէ Տէր զգօրաւոր իւր և հարցէ զնոսա ի վայրկենոց միում:

Վերնագիրն ըստ Վնտկ. թիվ 259 և Զարբհանայանի հիշատակած (էջ 563–564) մեզ անհայտ ձեռագրի (փոփր տարբերություններով)

Մեթօտիու Պատրիանու եպիսկոպոսի՝ ի մեկնութենէ Դանիէլի մարգարէին, զոր արար ի յետ բանից իւրոց. ի մեկնութենէ տեսեանն չորից հողմոցն և չորից գազանացն. ստոյգ պատմութիւն չորից ինքնակալ թագաւորացն. և վասն տիրելոյ հեթանոսացն և յետին ժամանակին, և նեղութեանց, որ լինելոց է. և վասն թագաւորացն, որ փոխադրեցան, և վասն գալստեանն Քրիստոսի՝ Աստուծոյ մերոյ

<p>Սկիզբն ըստ «Հարցման»</p> <p>Յորժամ Ադամ և Եւա ելեալք ի դրախտէն կոյս գոլով, յետ և ամի ծնան զԿայէն և զհուր նորա զՔաղբան: (Ջարբհանայանի ձեռագրում առկա երկրորդ նախադասութիւնն այստեղ բացակայում է:)</p>	<p>Սկիզբն ըստ Զարբհանայանի ձեռագրի</p> <p>Յորժամ Ադամ և Եւա ելեալ ի դրախտէն կոյս գոլով, յետ և ամի ծնան զԿայէն և զհոյր նորա զՔաղբանան: Եւ յետ այլ ևս և ամի ծնան զՀաբել և զԱղետովբա քոյր նորա:</p>	<p>Սկիզբն ըստ Վնտկ. թիվ 259-ի</p> <p>Մինչ ելին ի դրախտէն Ադամ և Եւայ, կուտ էին, և զկնի և ամի ելանելոյ ի դրախտէն ծնան զԿայէն զանդրանիկն և զԿալմանայ քոյրն նորա: (Սարգիսյանը չի մեջբերել այս հատվածի շարունակությունը:)</p>
<p>Հատված Սուրբ Ներսեսի վարհից (Վենետիկ 1853, էջ 95)</p> <p>Արդ, մի կարծիք, թէ սատանայ է կամ դև ի գորաց նորա. ոչ, այլ՝ մարդ ապականեալ մտօք ի տոհմէն Դանայ. և ծնանի ի Քորազին գեղջէ, յագգէ Իւրայէլի, և անուն հօր նորա Հոովմելայ և մօր նորա Ներկիմինէ, և անուն նորա Հոասիմ:</p>	<p>Հատված Զարբհանայանի ձեռագրից (էջ 29բ)</p> <p>Արդ, մի կարծիք, թէ սատանայ է նա կամ դև, այլ մարդ է ապականեալ մտօք ի տոհմէ մարդկան, ի սերմէ հօր, յորովայնէ մօր. ծնանի ի Քորազին և անանի ի Բեղսայիդայ, զարգանայ և մեծանայ ի Կափառնատամն:</p>	<p>Երկու հատված Օրբելյանի և Գլխի տարբեր մասերից</p> <p>էջ 156-157 եւ նստցի ի տաճարին Աստուծոյ, հաւասար Աստուծոյ՝ մարդոյ տեսակով մարմնաւորի. ի սերմանէ առն և յարգանդէ կնոջ, ի ցեղէն Դանայ... էջ 155 Սա ծնցի ի Քորազին և սնցի ի Բեթսայիդայ, և թագաւորեսցէ ի Կափառնայում:</p>

ARAM TOPCHYAN
THE OLD ARMENIAN VERSION OF THE APOCALYPSE OF PS.-
METHODIUS
 (Study and Texts)

Keywords: prophecies, Byzantine apocalypses, Sons of Ishmael, the victory of the Last Roman Emperor, old Armenian translation, Stepanos Orbelean, Stepanos Syunetsi, parts of the work and redactions in Armenian.

There existed an Armenian text of the *Apocalypse* of Ps.-Methodius, possibly complete and translated from the oldest Greek version in the late seventh or early eighth century. Witnesses to that translation are Chapter 32 of Stepanos Orbelean’s *History*, corresponding to the “prophetic” part of the *Apocalypse* and also found in manuscripts as a separate work, as well as the document entitled *Question* in M9100 and forming part of

Vanakan Vardapet's *Book of Questions* (it contains passages from the "historical" section of Ps.-Methodius). Alongside this version, another, very different redaction of the *Apocalypse* bearing traces of the Crusades and later events also circulated in Armenia.

This study discusses the existing old Armenian texts related to the *Apocalypse* of Ps.-Methodius and offers a new edition of the texts themselves with an appendix (a collation of parallel passages).

АРАМ ТОПЧЯН
ДРЕВНЕАРМЯСКИЙ ПЕРЕВОД АПОКАЛИПСИСА ПСЕВДО-
МЕФОДИЯ

(Исследование и тексты)

Ключевые слова: пророчества, византийские апокалипсисы, сыны Исмаила, победа Последнего Римского Императора, Степанос Орбелян, Степанос Сюнеци, части и редакции текста на армянском.

Существовал армянский текст *Апокалипсиса* Псевдо-Мефодия – возможно, полная его версия – переведенный с древнейшей греческой редакции в конце VII или начале VIII в. Свидетельствами перевода являются 32-ая глава *Истории* Степаноса Орбеляна, которая соответствует “пророческой” части *Апокалипсиса* (иногда фигурирует в рукописях как самостоятельное произведение), и документ, который в рукописи 9100 Матенадарана называется *Вопрошание*, а также входит в состав *Книги вопрошаний* Ванакана Вардапета (он содержит отрывки из “исторической” части Псевдо-Мефодия). Кроме этого перевода, в Армении была в обращении еще одна, сильно отличающаяся от него редакция *Апокалипсиса*, в которой заметны намеки на Крестовые походы и более поздние события.

В данной статье рассматриваются древнеармянские тексты, имеющие отношение к *Апокалипсису* Псевдо-Мефодия, и предлагается новое издание самих текстов с приложением (сопоставление параллельных отрывков).